

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

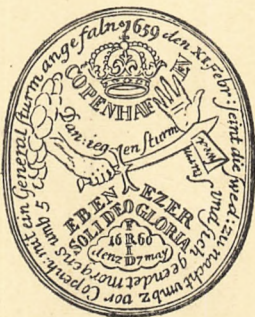
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

EN KAMP FOR LIVET

Svenskekrigene 1657-60

AF

FINN ASKGAARD OG GUNNAR OLSEN

EN KAMP FOR LIVET

SVENSKEKRIGENE 1657-60

AF

FINN ASKGAARD OG GUNNAR OLSEN

J. H. SCHULTZ FORLAG

1958

VI OG VOR FORTID

*Udgiwet af Historikergruppen med støtte af
undervisningsministeriet*

Redaktion: Johs. Lomholt-Thomsen

*Omslagsbillede: Fredsmedaille 1660 til minde om den afslåede
svenske storm på København februar 1659*

INDHOLD

Tidstavle	2
Forord	3
1. MED SVÆRD OG PEN	
af museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgaard	
Var krigen en letsindighed? Krigsudbruddet 1657	7
Fra Weser til Frederiksdode. Krigen på den jyske halvø	16
På urdansk grund. Krigen i Skåne og Halland	32
En dansk vinterkatastrofe. Karl Gustavs march over isen	38
I nederlagets skygge. Roskildefreden 1658	49
Overfaldet. Det svenske fredsbrud 1658	63
Det kan nytte. Københavns belejrings første tid	71
Modvind og medbør. Kronborgs fald og Hollands hjælp	84
Løvemod. Stormen på København 1659	94
En disharmonisk koncert. Vestmagtsindblanding	106
Et slag for freden. Fyns erobring 1659	121
Krigen endt. Københavnsfreden 1660	132
2. TRE LANGE ÅR	
af arkivar, dr. phil. Gunnar Olsen	
Danmark besat	149
Den første plyndring og brandskatten	153
De såkaldte sauvegarder	158
Udskrivninger	165
Udskrivninger af mandskab	171
Plyndringer og mishandlinger	177
Flygtninge	184
Samarbejde med fjenden	188
Snaphaner	197
Gøngehøvdingen	205
Befolkningsforhold	212
Det danske samfund efter krigen	217
Efterskrift	222

TIDSTAVLE

1657

- 1. juni *Den første Karl Gustav-krig begynder.*
- 8. aug. Karl Gustav indtager Itzehoe.
- 23. aug. Svenskerne når til Frederiksodde.
- okt. Hele Nørrejylland besat af svenskerne.
- 24. okt. Frederiksoddes fald.

1658

- 30. jan. Svenskerne går over isen til Fyn.
- 5.–7. febr. Svenskerne går over isen til Langeland og Lolland.
- 11. febr. Karl Gustav i Sydsjælland.
- 18. febr. Fredsaftale i Høje-Tåstrup.
- 26. febr. *Roskildefreden.*
- 3.–5. marts Karl Gustavs besøg på Frederiksborg slot.
- 12. maj Traktat afsluttes med den gottorpske hertug.
- 7. aug. *Den anden Karl Gustav-krig begynder.*
- 11. aug. *Københavns belejring begynder.*
- 6. sept. Kronborgs fald.
- 29. okt. Den hollandske flåde når København.
- dec. Allierede tropper befrier den jyske halvø.

1659

- 11. febr. *Stormen på København.*
- 20. febr. Svenskerne tager Langeland.
- apr. Svenskerne tager Falster og Lolland.
- 11. maj *Den første Haagerkoncert.*
- 17.–18. maj Allierede tropper erobrer Frederiksodde.
- 29. maj Svenskerne tager Møn.
- juni Mislykkede angreb på Fyn.
- 14. juli *Den anden Haagerkoncert.*
- 15. juli Nakskovs fald.
- 25. juli *Den tredje Haagerkoncert.*
- 14. nov. *Slaget ved Nyborg.* Fyn befries.
- dec. Fredsforhandlinger.

1660

- 13. febr. Karl Gustavs død.
- 27. maj *Københavnsfreden.*

FORORD

Den hårdeste fred, Danmark nogensinde har måttet under- tegne, har man sagt om Roskildefreden i 1658, da en tredjedel af det gamle danske landområde: *Skåne, Halland og Blekinge*, gik tabt for stedse. Og bagefter førtes der igennem næsten to år en hård og sej kamp om selve Danmarks eksistens som selvstændig stat, en kamp, der især kom til at dreje sig om byen København. Takket være Hollands hjælp i oktober 1658 og det tapre og velorganiserede forsvar af byen mod svenskernes storstilede stormangreb i februar 1659 lykkedes det at redde landet gennem den mest skæbnsvangre tid i Danmarks historie.

Alt dette er velkendt, men ikke desto mindre kaster denne lille bog, der udsendes i 300-året for Roskildefreden og for den anden Karl Gustav-krigs begyndelse, på mange punkter nyt lys over begivenhederne. Bogen er disponeret således, at det første afsnit skildrer selve de to Karl Gustav-krige 1657—58 og 1658—60 og samtidig de tit indviklede diplomatiske forhandlinger under krigene, så at begivenhederne ses i internationalt perspektiv, medens bogens andet afsnit omhandler Danmarks skæbne under fremmed besættelse gennem de tre krigsår 1657—60.

Der ligger indgående førstehåndsstudier og en omfattende indsamling af nyt materiale bag begge afsnit. Til det første afsnit er der således foretaget omfattende studier både i danske og udenlandske arkiver af såvel diplomatiske som militære forhold, og det er herved blevet muligt for forfatteren at opfatte og fremstille mange tildragelser på en ny og mere forståelig måde. Til bogens andet afsnit er en stor del af stoffet hentet fra det store og kun delvis udnyttede

kildemateriale, som indeholdes i tingbøger og kirkebøger på landsarkiverne. Også de mange embedsmandsindberetninger o. l., som findes i rigsarkivet, har været udnyttet. Meget nyt og illustrerende stof er derved blevet fremdraget, så at læserne vil få et langt fyldigere billede, end man før har kunnet give, af befolkningens hårde vilkår i besættelsesårene for 300 år siden.

Også den store trykte litteratur har selvfølgelig været benyttet. For det første afsnits vedkommende henvises der til de danske hovedværker: J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste dage (1894) og K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark, I (1909), og de deri indeholdte litteraturhenvisninger og til de svenske værker: T. Gihl: Sverige och Västmakterna under Karl Gustafs andra krig med Danmark (1913) og J. L. Carlbom: Karl X Gustav (1910). For det andet afsnits vedkommende er meget af stoffet hentet fra afhandlinger i de lokalhistoriske årbøger.

I. DEL . MED SVÆRD OG PEN

VAR KRIGEN EN LETSINDIGHED?

Krigsudbruddet 1657.

For godt 300 år siden udspillede der sig nogle højst dramatiske scener på det ellers så fredelige Øresund. En svensk indberetning til Karl X Gustav d. 19. maj 1657 fortæller, at »3 skønne saltskibe, tilhørende det store svenske kompagni, der lå på Helsingør red, er blevet opbragte og ført ind til København. Folkene ombord er gjort til fanger«. Disse begivenheder betød, at der fra nu af bestod krigstilstand mellem de to nordiske stater Danmark og Sverige. Formelt blev krigserklæringen dog først underskrevet af Frederik III d. 1. juni 1657. Danmark stod dermed som angriber og kom inden længe også til at stå som taber. Ved Roskildefreden i febr. 1658 måtte Danmark afstå store områder, først og fremmest Skåne, Halland og Blekinge. Det er derfor forståeligt, at den danske krigserklæring af historikerne oftest betegnes som en letsindighed. Men er denne karakteristik nu også rimelig? Lad os se lidt nærmere på de begivenheder, der førte frem til den skæbnesvangre krigserklæring.

Det er sikkert ikke ukendt, at de to nordiske stater Danmark-Norge og Sverige-Finland længe før disse begivenheder havde kæmpet om *magten i Østersøen*. Blodige krige var udkæmpet, men intet havde kunnet hindre Sveriges sejrs-gang. Først erobrede det Estland og Letland, og i 1630 gik Gustav Adolf i land i Nordtyskland. Hermed truedes Danmark af en svensk omklamring, men det kunne ikke gribe militært ind, svagt som det var efter Kejserkrigen (1625—29). *Christian IV* søgte ad diplomatisk vej at spænde ben for svenskerne og fik sin søn, prins Frederik, den senere Frederik III, anbragt som hertug i Bremen-Verden lige syd

for Hamborg. Derved hindredes svenskerne i at komme den danske sydgrænse for nær. Det fik imidlertid en brat ende med Christian IV's antisvenske virksomhed. Uden krigserklæring overskred den svenske feltmarskal *Torstensson* med sin hær den danske grænse sydfra d. 21. dec. 1643.

Overfaldet gav de danske ledere et fuldkomment chok, hvis virkninger endnu ikke havde fortaget sig i 1657. Mange i Danmark bevarede overbevisningen om, at de svenske statsledere, nårsomhelst det passede i deres kram, kunne finde på at gentage bagholdsangrebet fra 1643. Og det frygtedes så meget mere, som Danmark åbenbart var meget svagt overfor et angreb sydfra. Det havde vist sig i Kejserkrigen, og det viste sig igen.

Aldrig havde Danmark købt sig freden så dyrt som ved *Brømsebro 1645*. De danske afståelser var i høj grad dikterede af Sveriges militære interesser. Danmarks fangarm mod øst blev afhugget med tabet af Gotland og Øsel, og Sveriges forbindelse med sine baltiske besiddelser sikredes derigennem. I Norge trængtes vor indflydelse tilbage bag Kølens passer, da *Herjedalen* og *Jæmteland* afstodes. Herved fjernedes en norsk trusel om angreb mod Dalarne. Endelig sikredes Sveriges udfaldsport i vest, Gøteborg, mod angreb sydfra, idet *Halland* overlodes Sverige på 30 år. For Danmark var det måske endda farligere, at Sverige også tvang prins Frederik bort fra Bremen-Verden og selv etablerede sig dér. Danmark var faktisk nu helt omklamret af Sverige.

Trods Trediveårskrigen afslutning i 1648 måtte Danmark naturligvis søge at sikre sin fremtid overfor den mægtige nabo. Det var Korfitz Ulfeldt, der først vandt Christian IV for de muligheder, der var for et samarbejde med den blomstrende handelsrepublik *Holland*. Hollænderne var meget stærkt interesserede i handelen på Østersøen og var derfor afgjorte modstandere af svenskernes toldpålæg i de erobrede Østesøhavne. Det var i høj grad i deres interesse at hindre, at Sverige fik yderligere magt i Østersøen, f. eks. over de

Frederik III, dansk konge 1648-70.

preussiske havne og Danzig. Og det var af aldeles afgørende betydning for Holland at sikre sig, at Sverige hverken direkte eller indirekte tilegnede sig herredømmet over Øresund og dermed over indsejlingen til Østersøen.

Resultatet af det dansk-hollandske interessefællesskab blev en *forsvarsalliance*, underskrevet d. 29. sept. 1649. Dermed var det en kendsgerning, at Danmark havde verdens stærkeste sømagt i ryggen. Traktatens betydning kom frem i en udtalelse af den svenske gesandt i Haag, hvor han sagde, »at dersom de danske opnåede en alliance med Holland, da gjorde de dermed de svenske større skade, end dersom de havde overvundet dem i to feltslag«. Deri fik han ret, idet det var i henhold til denne traktat, at Holland sendte det belejrede København den aldeles afgørende hjælp mod det svenske overfald i 1658.

*

Tronskiftet i Sverige 1654 blev en afgørende begivenhed for Østersøpolitikens videre udvikling. Den svage og splittede Dronning *Christina* afløstes af hærføreren *Karl Gustav*. Man tvivlede ikke i Danmark på, at Sveriges krigeriske virksomhed herefter ville tage et nyt opsving. Og man frygtede Karl Gustav, som havde fulgt Torstensson på hans tog mod Danmark, ikke mindst efter hans ægteskab med *Hedvig Eleonora*, en datter af den danskfjendtlige hertug af *Gottorp*, der regerede over dele af Sønderjylland og Holsten.

I en række rigsrådsmøder i Stockholm i dec. 1654 lagdes den svenske udenrigspolitik fast for år fremefter. Sverige stod med en ret stor hær efter en nys afsluttet strid med den frie rigsstad Bremen. Spørgsmålet var, om denne hær skulle afkattes eller bruges? Den svenske stat havde ikke råd til at lade den stå uvirksom. Det besluttedes, at hæren skulle bruges og leve af fremmede lande. Der diskuteredes to angrebsmuligheder: *Danmark eller Polen*. Følgende grunde anførtes for angreb på Danmark: Danmarks had til Sverige var gammelkendt og viste sig endnu i den danske beslutning om flådeudrustning næste år. Sundtolden ville stadig skrumpede ind på grund af den toldfrie, svenske handels vækst, og det ville øge det danske had. Danmarks beliggenhed (her tænkte vel især på Norge og Skåne) gjorde det tilmed til Sveriges farligste modstander. Endelig kunne Danmark let besejres nu, hvor Sverige ikke var engageret andre steder, idet det kunne angribes samtidig fra syd og nord. Når Danmark var slået, hed det, »skulle Sverige kunne gøre sig enevældigt i Østersøen«.

Trods disse »gode« grunde besluttede det svenske rigsråd dog at kaste sig over *Polen*. Men målet var det samme, nemlig Østersøherredømmet, som skulle stabiliseres og øges ved erobring i Preussen. Efter en rigsdagsbekræftelse i april 1655 åbnedes det svenske angreb d. 11. juli 1655. Hermed gik kampen om Østersøen ind i en afgørende fase. Og det er værd her at fastslå, at man både i Danmark og Holland i løbet af foråret 1656 blev bekendt med det svenske rigsråds

overvejelser, altså også om de gode grunde til at angribe Danmark.

Med det svenske angreb på Polen var Danmark på ingen måde befriet for den svenske fare, selvom det fik et pusterum. Tværtimod, fremtiden tegnede sig mørk. Vandt Sverige sejr i Polen, vidste man, at turen kom til Danmark. Og trak krigen ud, risikerede man et angreb som i 1643, om ikke andet så for at skaffe den svenske hær kvarterer, når Polen var udspist. En sådan frygt sad danskerne dybt i blodet, og den var særdeles velbegrundet, som det viste sig i 1658.

I efteråret 1655 gik det svenskerne fantastisk godt i Polen. De gennemførte en virkelig lynkrig og besatte Warszawa d. 23. aug. og Krakow d. 8. okt. Deres stigende magt viste sig også derved, at kurfyrsten af Brandenburg, mod sin vilje, måtte gå i forbund med Sverige, tage det polske Preussen i len af Sverige og lade halvdelen af lenets havnetold gå i Karl Gustavs lomme.

I København var man stærkt nervøs over svenskernes fremgang. Således skrev den svenske gesandt d. 18. aug. 1655: »Hele Danmark er i største angst for Eders Majestæts fremskridt i Polen og frygter, at Eders Majestæt agter sig hertil, når alt er færdigt dér.« Da den svenske flåde begyndte at tage told foran *Danzig*, havde Danmark »nær fået et slagtilfælde derover«, som gesandten udtrykte det d. 8. sept. Det var ikke så underligt, da det viste for enhver, at svenskerne med alle midler ville søge at rive Østersøhandelen til sig og derved mindske den danske indtægt af sundtolden, som svenskerne jo var fritaget for. Derigennem ramtes den danske orlogsflåde, som bl. a. finansieredes af toldmidlerne, og Danmarks magtstilling på Østersøen truedes herigennem. Danzigtolden var også i modstrid med Brømsebrotraktaten og virkede derfor lammende på en fra sommeren 1655 løbende svensk-dansk forhandling; særlig da svenskerne åbenbart tilsigtede at lukke Holland ude fra Østersøen ved dansk hjælp.

Danmark søgte hele efteråret 1655 Holland om støtte mod det svenske tryk, og langt om længe tvang den hårde virkelighed Holland til at vise et initiativ. Endelig d. 4. febr. 1656 ankom der en hollandsk ambassade til København. Det er ikke for meget sagt, at den var ventet med længsel.

I foråret og sommeren 1656 udkæmpedes der i København en hidsig, diplomatisk tvekamp mellem Sverige og Holland, hvor Holland selvfølgelig gik af med sejren. For det første udfordredes Danmark ved en fornyet svensk blokade af Danzig; desuden gik det tilbage for Sverige i Polen, og endelig foruroligede den svenske gesandt i et opsnappet brev danskerne, hvis land han fornærmende kaldte »en stat uden kraft, uden mod og uden orden«. Samtidig antydede han faretruende svenske angrebsplaner mod Danmark, såvel som det ønskelige i at isolere Danmark fra Holland. Da endelig en hollandsk flåde dukkede op i slutningen af maj, begyndte Danmark »at sætte ørerne op«, som svenskeren sagde. Samtidig meldte et russisk gesandtskab om forestående krig mellem Moskva og Sverige, en krig, som var inspireret af den tyske kejser. Også dette måtte øge Danmarks dristighed. Resultatet blev *den dansk-hollandske aftale om flådehjælp til Danzig* af 16. aug. 1656, hvorefter 10 danske orlogsmænd stævnedes syd på for at slutte sig til hollænderne.

Terningerne syntes kastede, idet det var første gang siden Brømsebro, at Danmark åbenlyst agerede imod Sverige. Karl Gustav anså da også situationen for farlig og gav sin kansler ordre til at undgå konflikt med Holland, »på det vi må have Østersøen sikker«. Ved eftergivenhed opnåede Sverige forlig med Holland ved den såkaldte *Elbingtraktat af 1. sept. 1656*. Sverige bandt sig heri til at standse sine fjendtligheder mod Danzig og ophøre med sin toldoprævning udfor havnen. Til gengæld sejlede den allierede flåde hjem.

*

Den danske regering havde utvivlsomt håbet på, at den ved at optræde på Hollands side havde kunnet opnå større sikkerhed for fremtiden, enten ved fred og dermed følgende svensk nedrustning, eller ved at få territoriale gevinster. Både rigsråderne og manden på gaden talte herom. Skuffelsen var derfor stor, da nyheden om Elbingtraktaten nåede København midt i september. Dog fik hollændernes egenmægtige handling ingen alvorlige, øjeblikkelige følger, vel nærmest fordi Karl Gustav havde nok at gøre i Polen. Men hans had til Danmark var blusset op igen, og han tumlede resten af året med planer om et lynangreb på Danmark.

I København forstod man fuldt ud faren ved det fornyede svenske had, ligesom man klart indså faren ved den hollandske flådes bortsejling. Hvad kunne der ikke ske, hvis Sverige fik frigjort sin hær i Polen? Og den mulighed forelå, da der var visse svensk-polske fredsforhandlinger i gang. Den overbevisning voksede sig stærkere og stærkere i *Danmark*, at man ikke fortsat kunne sidde med hænderne i skødet og vente på et eventuelt svensk angreb. Når Hollands loyalitet ikke længere var fuldt pålidelig, så var tiden inde til at opstille et slagkraftigt landforsvar og måske udnytte de muligheder, det gav, til at øge Danmarks sikkerhed for fremtiden. Det var sådanne tanker, *regeringen* gav udtryk for i sit brev til rigsrådet af 22. dec. 1656. Heri bad den rådet tage stilling til, om det ikke var nødvendigt, som det hed, »for mange årsagers skyld om tilbørlig erstatning og sikkerhed, som vi ikke ved forhandlinger opnå kunne, det med våben at søge«.

Rigsrådet svarede på regeringens brev en uge senere. Det var enig med regeringen i, at der var alvorlig fare på færde. Af hensyn til forsvaret burde man søge snævert samarbejde med Holland. Men Kejseren skulle også knyttes til os, naturligvis af hensyn til planerne mod Bremen-Verden. Polen og Rusland skulle opmuntres til fortsat krig mod Sverige, og det kunne ske ved at betro dem, at Danmark var i færd med »en anseelig magt på fode at bringe«. For at skaffe midler til den

store hær måtte en stænderforsamling snarest indkaldes. Rigsråderne lovede at gå i spidsen med hensyn til personlige ofre.

Den indkaldte stænderforsamling trådte sammen i *Odense* d. 23. febr. 1657. Der var fuldkommen enighed om oprustningen, og store skatter bevilgedes — ikke mindst måske på grund af svenske trusler, som overbragtes af den brandenburgske gesandt. Det sagdes heri, at Sverige ikke lod sig skræmme af danske rustninger, nu hvor Polen snart var sønderrevet. Der hentydedes hermed til en ny kortvarig svensk fremgang. Ove Juel beroligede dog eventuelle svage sjæle med, at da han i efteråret så den svenske hær i Preussen, var den »helt ringe og slet«. Desuden mente han, at Sverige højst kunne frigøre 6000 mand fra Polen, hvad der svarede godt til de senere faktiske forhold. Med Odensebevillingen kunne riget atter »sættes i krigsorden til lands og til vands«.

Havde man fra dansk side håbet på svensk eftergivenesshed på grund af de påbegyndte rustninger, så havde man gjort regning uden vært. I december 1656, da Karl Gustav var hårdest trængt, skrev han til sin gesandt i København: »Danmark gør sig mange forfængelige håb om Bremen, det skal med Guds hjælp ingen fare frembyde; og jeg skal, næst Gud, give Danmark nok at gøre, hvis det kommer til brud«. Efter en svensk rigsrådsnote af 4. april 1657 stod det klart, at Sverige ikke ville give sig overfor det danske tryk.

Imidlertid opstod der snart et nyt problem for den danske stat. Det viste sig hurtigt, at Danmarks lidet effektive indre organisation havde svært ved at opretholde det nye beredskab. I virkeligheden afsløredes det allerede nu, at den danske samfundsordning var utidssvarende, idet rigsrådsstyret faktisk ikke kunne klare *forsvarsproblemet*. De nye, store hære truede med at ruinere grænselandskaberne, hvori de stod. Kort sagt, når Danmark stod overfor et i krig oprustet Sverige, så kunne et tilstrækkeligt forsvar kun opretholdes i meget kort tid, hvis man ikke førte hæren ind i fjendens land. Det var netop denne mulighed, *rigsrådet* besluttede at

udnytte d. 22. april. Det fastslog, at Sverige ikke ville erstatte sine brud på Brømsebrotraktaten (der tænkes på tilbagegivelse af Halland) og ikke give Danmark sikkerhed for fremtiden (der tænkes på Sveriges fjernelse fra Tyskland, d. v. s. Bremen-Verden og Pommern). Da situationen derefter var, »at intet vissere end krig og overfald er at formode« fra svensk side, så anbefalede rigsrådet Frederik III at bruge »de midler, som Gud og naturen har givet Eders kgl. Maje-stæt i hænderne«. Dermed var krigen besluttet, omend ikke erklæret.

Situationen i Europa var *ret gunstig*. Sverige kæmpede på livet løs med Polen og Rusland. Kejseren støttede Polen og udtrykte sympati for tanken om at fjerne Sverige fra Bremen-Verden, som han hellere så på danske hænder. Brandenburg truede tilmed Sverige med frafald for at få Pommern. Hollands stilling var mindre vigtig nu, hvor bestræbelserne ikke længere gjaldt forsvar, men angreb.

Som vi har set, bar det gennem flere år frem mod krig. Danzigkrisen havde afsløret Hollands lyst til at gå på akkord, og ville Danmark leve mere sikkert end blot på Hollands og Sveriges nåde, så måtte en stor hær opstilles. Den kunne imidlertid ikke opretholdes gennem længere tid med landets egne kræfter. Fik Danmark derfor ikke hurtigt den nødvendige sikkerhed for fremtiden, og det fik det ikke, så måtte landet søge at skaffe sig den. Derfor kom *krigen* som en nødvendig følge af både en lang udvikling og en akut situation, og den *erklæredes d. 1. juni 1657*. Der var i dette øjeblik ikke tale om at begå en uoverlagt handling, endsige en letsindighed.

Stormen på Frederiksodde. Stik efter Tegning af Erik Dahlberg.

FRA WESER TIL FREDERIKSODDE

Krigen på den jyske halvø.

I slutningen af april 1657 overtog rigsmarsken *Anders Bille* kommandoen over sydhæren, som var opstillet i her-tugdømmerne Slesvig (Sønderjylland) og Holsten. Den bestod af ca. 4.800 ryttere og ca. 4.800 mand fodfolk. Dertil kom garnisonerne i fæstningerne, der udgjorde ca. 1.500 mand.

I Anders Billes instruks af 23. april stod der, som det dengang var sædvanligt, at alle hovedaktioner skulle besluttes i krigsråd. Det første af disse krigsråd afholdtes d. 25. maj, altså en uge før krigserklæringen. Der var heri enighed om, at man i tilfælde af tilbagetog skulle trække sig ind i de stærke fæstninger i marsken, Glückstadt og Krempe, og i Rendsborg. Blandt regimentscheferne gjorde Fr. v. Buchwald, oberst Jens og i nogen grad Chr. Friis sig dog til talsmænd for en offensiv krigsførelse, rettet mod Pommern, for derved at ødelægge svenskernes base for et angreb på sydgrænsen og for på et tidligt tidspunkt at få kontakt med fjenden.

Krigsrådsprotokollen slutter med nogle højst ildevarslende ræsonnementer, der må være Billes personlige. Han siger, at selv en lille svensk hær er farlig for hans egne tropper, på grund af svenskernes krigserfaring, deres officerers dygtighed og store tal, mens hans egne styrker nærmest er en sammenskrabet hob. Det var ingen heldig indstilling overfor egne folk, og den forekommer tilmed uretfærdig. General-krigskommissær Ditlev von Ahlefeldt kaldte dem således »gode og tapre folk«, og han skrev til Frederik III d. 2. juni, »at hæren er i god stand«. Men Bille ræsonnerer videre på en meget uheldig måde. Han ønsker nemlig at foretage sig noget, som kan lokke fjenden frem så hurtigt, at han ikke kan nå at forny sin medtagne hær ved hvervning. Desuden må man søge at undgå udspisning af eget land og endelig opmuntre sine allierede til aktion. Alt dette kan ifølge Bille opnås ved et dansk angreb på hertugdømmet Bremen-Verden, lige syd for Elben. Der mangler således helt noget om, hvorledes forsvaret mod fjenden, der kunne ventes østfra, gennem Nordtyskland, skulle tilrettelægges.

Det var Billes *angrebsplaner mod Bremen-Verden*, der blev bestemmende for danskernes første krigsoperationer. Frederik III gav rigsmarsken meddelelse om krigserklæringen i et brev af 31. maj, hvori det om krigsførelsen blot hed, at Bille skulle »efter krigs- og soldaters-brug det af yderste magt« forhindre, at de svenske tropper i Bremen og Pommern forenede sig. Og kunne de danske tropper ikke længere forsynes, hvor de nu stod, så skulle han efter et krigsråd »gå løs på fjenden«. Som det ses, beordrede Kongen ingenlunde Bille til at besætte hertugdømmet Bremen, skønt han selv tidligere havde besiddet dette fyrstendømme. Drivkraften i den plan sad åbenbart ikke i København, men i Holsten.

Vi er desværre kun i besiddelse af en meget mangelfuld protokol fra krigsrådet d. 8. juni, hvor den afgørende beslutning toges. Det kan dog ses, at man var enige om at tage initiativet, da svenskerne åbenbart forholdt sig passivt,

for at hæren skulle udspise Holsten. Endnu engang diskuteredes, om Pommern eller Bremen skulle angribes. Nu fremdrog Anders Bille det nye moment, at hæren manglede udstyr, marketendere o. lign. til en længere march. Dermed anbefalede Bremen ganske automatisk sig selv.

*

Det må retfærdigvis indrømmes, at rigsmarsken iværksatte sin plan med betydelig energi. Inden en uge var gået, havde han fået udtaget *et ekspeditionskorps* af felthæren, som på nærværende tidspunkt var indlagt i midlertidige kvarterer i de 4 sydlige amter i Holsten: Trittou, Reinbeck, Tremsbüttel og Steinhorst. Typisk nok tilhørte disse amter alle hertugen af Gottorp. Allerede d. 16. juni fandt overfarten *over Elben* sted på flere steder mellem Glückstadt og Blanckenese. Ekspeditionskorpsset bestod af størstedelen af felthæren, nemlig af et rytteri på ca. 3.400 heste og et fodfolk på ialt ca. 3.500 mand.

Efter overgangen over Elben søgte danskerne ved hurtige fremstød at besætte de vigtigste veje for på den måde at hindre de spredte, svenske besætninger i at redde sig ind i hovedfæstningerne Bremervörde og Stade. Dette lykkedes også for skansebesætningernes vedkommende, og de blev i den følgende uge systematisk nedkæmpet af det store, danske fodfolk. Det svenske rytteri havde derimod held til at slippe ind i den stærke fæstning Stade.

Alt var således stort set gået godt, og Ditlev von Ahlefeldt kunne skrive til Frederik III, at stemningen i hæren var fortræffelig. Danskerne var også blevet godt modtaget af befolkningen, som åbenbart mindedes gode, gamle dage under fyrstebiskop Frederik (III). Det opmuntrede til at føre erobringen til bunds, og Anders Bille besluttede først at give sig i kast med den svageste af fæstningerne, *Bremervörde*.

Hertil skulle dog bruges belejringsskyts, som ikke i første omgang var blevet ført med. Det stod endnu i Glückstadts arsenal.

Imedens det tunge skyts skaffedes til veje, var belejringen af Bremervörde skredet planmæssigt frem. Der var blevet forberedt kanonstillinger på passende steder, hvor kanoner og mandskab var dækkede af opretstående skansekurve, flettede af risgrene og fyldte med jord. Fodfolket havde også gravet sig ind mod fæstningen i de såkaldte approcher 5: løbegrave, som i zig-zag-form nærmede sig fæstningsvolden. På den måde beskyttedes mandskabet i gravene mod beskydning fra fæstningen. Trods megen besvær med det sumpede terræn lykkedes det hurtigt de danske soldater at nå frem til fæstningsgraven, som de straks gik igang med at tømme for vand ved hjælp af afløbsrender. D. 7. juli var man nået så vidt, at et krigsråd kunne indkaldes for at drøfte en storm.

Krigsrådsprotokollen giver et ganske levende billede af situationen. Anders Bille var ivrig efter at forsøge en storm, da der forelå meldinger om, at Karl Gustav var brudt op fra Polen og var på march vesterud. Det gjaldt derfor om snarest at få belejringen afsluttet. De andre deltagere i mødet var enige med ham heri, og de anså også en storm for mulig, da vandet i graven nu var sænket så meget, at det kun nåede en mand til midt på livet. Det anbefaledes dog, at man i løbet af den kommende nat udfandt sig nogle passende angrebsruter, idet gravens slam sine steder var generende dybt.

Stormen blev dog ikke nødvendig, idet den svenske kommandant gik ind på at overgive fæstningen. Kapitulationsvilkårene blev underskrevet d. 9. juli, og ifølge dem kunne fæstningens menige mandskab efter ønske træde i dansk krigstjeneste. Omkring 130 mand fulgte opfordringen. Fæstningen og dens udstyr overlodes danskerne, som derved fik et kærkomment bytte. 6 store kanoner og 26 mindre kom i danskerne's besiddelse foruden en anelig mængde ammunition.

Efter denne sejr brød den danske hær op og rykkede østpå mod den sidste, svenske fæstning i hertugdømmet, *Stade*, tæt ved floden Elben og rigsstaden Hamborg.

*

Bremervördes erobring danner højdepunktet i Anders Billes feltherrevirksomhed. Selv om der ikke ved felttoget var opnået nogen som helst strategisk fordel, kan der dog noteres visse smågevinster. En svensk provins var omtrent blevet fuldstændig besat, hvorved vore allierede havde fået en tiltrængt opmuntring, og vor politiske stilling i Nordtyskland var derved blevet styrket. Et stort plus var det også, at hærens mandskab i en måneds tid var blevet vænnet til feltlivet.

Som omtalt var stormen på Bremervörde blevet besluttet, fordi der var indløbet meldinger om Karl Gustavs march fra Polen mod Danmark. Det er klart, at der hurtigst måtte tages stilling til denne nye trussel. Sagen drøftedes i endnu et krigsråd d. 7. juli, hvor kun Bille og de to generalkrigskommissærer, *Kay* og *Ditlev von Ahlefeldt* var tilstede. De to Ahlefeldter understregede meget kraftigt, at hovedkrigsskuepladsen nu var *Holsten*, og hovedsagen var sydgrænsens forsvaret. Der burde efter deres mening efterlades det færrest mulige antal tropper i Bremen for at undgå en svækkelse på det sted, hvor afgørelsen sandsynligvis måtte falde, nemlig i Holsten.

Skønt Anders Bille synes at have været enig med Ahlefeldterne d. 7. juli, gik der dog en uge, uden at der skete nogen omplacering af tropperne. Ditlev von Ahlefeldt antyder en mulig forklaring i sine erindringer, idet han skriver, at Bille ikke rigtig troede på svenskernes march. D. 15. juli fik han imidlertid syn for sagen, idet oberst H. von Rantzous fremskudte ryttere måtte trække sig vestpå, pressede af de fjendtlige fortropper. Der blev som følge heraf indkaldt til et hastemøde i Glückstadt, hvor Bille den dag opholdt sig.

Det er interessant her at konstatere, at også dette krigsråd fastholdt, at Holsten var hovedfronten. Men på trods af de tungtvejende advarsler i de to sidste krigsråd lod Anders Bille sig dog tilsidst fange i sin egen snare. Han ønskede åbenbart ikke at blotte Bremen for meget og trak derfor et forholdsvis ringe antal tropper tilbage fra egnene syd for Elben — betydelig færre, end de fleste af førerne havde ønsket. I dagene 18.—23. juli evakueredes der fra hertugdømmet Bremen ca. 2.000 danske ryttere og ca. 2.000 mand fodfolk. Det er ikke uden en vis bitterhed, at man hermed kan konstatere, at eventyret syd for Elben som endeligt resultat havde givet en reduktion af den danske hovedstyrke på næsten 3.000 mand.

Den katastrofale virkning af den sidste uges dispositioner skulle ikke lade vente længe på sig. Midt under et krigsråd i Grevenkop d. 23. juli brød oberst H. von Ahlefeldt ind i mødesalen for at fortælle, at dele af hans rytterregiment havde været i kamp med overlegne svenske styrker. Under indtryk af dette og af overdrevne forestillinger om svenskernes tal blev det besluttet at sende hovedparten af det danske rytteri nordpå, til fæstningen *Rendsborg*, hvor Kongens Livregiment Ryttere ville støde til dem nord fra.

Da generalmajor Chr. Friis nåede til Rendsborg med sine fem rytterregimenter, indgik der åbenbart meldinger om, at store svenske styrker allerede optrådte på disse kanter. Uden først at undersøge oplysningernes rigtighed, besluttede et panikslagent krigsråd i Rendsborg d. 25. juli af »tvingende grunde«, som det hed, at rytteriet »snarest« skulle retirere videre nord på til Frederiksodde (Fredericia). Det må være gået ret tumultarisk til, idet Kongens Livregiment glemte at medtage sin regimentskasse med 3.272 daler.

Hermed havde det store danske rytteri forladt krigsskuepladsen uden kamp og tilmed på falsk grundlag. Det er næppe mere muligt at fordele ansvaret for det skete med fuldkommen sikkerhed. Anders Bille hævdede senere, sik-

kert med rette, at Christian Friis handlede mod ordre. Og han optrådte tilmed som en dårlig militær, idet han disponerede ud fra et altfor spinkelt efterretningsgrundlag. Der hviler et tungt ansvar på Christian Friis og hans regimentschefer for deres optræden i Rendsborg. Men i den større sammenhæng skyldtes dette tilbagetog den uheldige spredning af hæren, som havde gjort hver af dens dele håbløse underlegen i tal overfor den koncentrerede, svenske modstander. Hærføreren må bære sin del af ansvaret.

*

Det danske rytteris tilbagetog var ikke blot forsmædeligt. Det fik skæbnesvangre følger for de tilbageblevne tropper i hertugdømmet Bremen, da disse derigennem blev ganske isolerede. Der var jo nu ingen støtte at få fra de holstenske fæstninger, som manglede ryttere og derfor var uden større angrebskraft. Kort sagt, Anders Bille havde overladt alt initiativ til Karl Gustav, der altid var en mester i at udnytte sine modstanderes blottelser.

Allerede d. 27. juli sendte den svenske konge sin dygtigste general, *Karl Gustav Wrangel*, med tre fodfolksregimenter og en stærk rytterstyrke, ialt ca. 4.000 mand, over Elben. Hans opgave var ikke vanskelig, da danskerne lå meget spredt.

Wrangel gik systematisk til værks, idet han tog de nærmeste danske skanser først. Allerede d. 28. juli gik han for fuld kraft løs på *Butzflieterskansen*, ca. 5 km nord for den svenske fæstning Stade. Oberstløjtnant *Mogens Krag* havde kommandoen her over en besætning på henved 400 mand. Trods sin håbløse situation viste Krag sig som en mand af den rette støbning. Ikke tale om, at han ville overgive sig trods fjendens overmagt. Han modtog den svenske storm med stor beslutsomhed, og »pike (fodfolkslanse) stod mod pike«, som Wrangel skrev om den rasende kamp. Efter nogen

tids håndgemæng faldt skansen; en stor del af besætningen blev dræbt, »for vore gutter var overmåde ivrige«, som Wrangel sagde; resten, ca. 200 mand, deriblandt Krag, gjordes til fanger.

Wrangel rykkede hurtigt nord på langs Elben for på den måde at afskære danskernes tilbagetogslinie mod de holstenske marskegne. Herved stødte han lige ind i de distrikter, hvor størstedelen af det danske rytteri lå indkvarteret. Det kom da til et sammenstød d. 30. juli med en større deling danske ryttere, som synes at være blevet overraskede og derfor hurtigt lod sig splitte. De flygtende danskere rev alle andre ryttere på deres vej med sig, og snart var store dele af det danske rytteri på panisk flugt vesterud, hvor det søgte redning i de fjerne, danske skanser.

Wrangel var naturligvis i største hast fulgt efter de flygtende, og d. 2. aug. nåede han den stærke *Leheskanse* ved Weserfloden, i nærheden af Bremerhaven. Her stod major *Iver Olufsen* med en besætning på ca. 500 mand, heraf om trent halvdelen flygtninge østfra. Han tabte ingenlunde besindelsen trods den almindelige opstandelse, men gjorde alt klart til kamp i den velbyggede skanse. Da svenskerne intet artilleri havde med sig, måtte de gå til en almindelig belejring og møjsommeligt grave sig ind mod voldene i approcher. Først da Wrangel d. 4. aug. fik nogle kanoner og morterer frem til stedet, blev situationen kritisk. Særlig havde to store morterer en frygtelig virkning, idet voldene ingen dækning kunne yde mod deres bomber, som kastedes højt op i luften og faldt næsten lodret ned over forsvarerne. Stillingen manglede enhver form for kasematter, hvorfor tabene i de følgende døgn var store blandt forsvarerne. D. 6. aug. faldt Olufsen selv i den nu næsten sønderskudte skanse, og det overlevende mandskab opgav den ulige strid.

Hermed var kampen om hertugdømmet Bremen endt, idet Wrangel undlod at gå mod oberst Eggerich i Bremer-vörde. Den erfarne general havde således hentet en fuld-

stændig sejr hjem i løbet af 10 dage, hvad der er ikke så lidt af en bedrift.

De danske tab i denne meningsløse kampagne var meget store, omend ikke nær så voldsomme som de svenske propagandatal angav. En nøgtern vurdering må sætte dem til godt 1.000 mand fodfolk og nogle hundrede ryttere. Resten af felthæren nåede faktisk at blive evakueret, bl. a. fra Wesermundingen i småbåde, og reddede sig ind til Glückstadt. Mange af de savnede var naturligvis faldet i fangenskab. Krigsfangebegrebet i vor forstand eksisterede ikke dengang. Man stak simpelthen de brugbare folk ind i egne afdelinger, hvorefter resten frigaves.

*

Under Wrangels aktion i hertugdømmet Bremen havde *den svenske hovedstyrke* ligget stille i en lejr ved byen Wedel, nogle få kilometer *vest for Hamborg*. Et hvil var også påkrævet efter den lange, forcerede march fra Polen til Holsten. Adskillige af de svenske regimenter havde været yderst dårligt udstyrede. Manglerne blev der nu rådet bod på, idet rigsstaden Hamborg beredvilligt stillede sine store forråd af munderingsgenstande til rådighed for sejrherren. Mod betaling begribeligvis. Og Karl Gustav øgede samtidig sin hær ved nyhvervninger.

Den svenske konge opholdt sig i disse dage i fæstningen Stade, men d. 3. aug. vente han tilbage til hæren. Dermed var signalet til videre *fremrykning* givet. Da forskellige mindre anslag mod skanserne ude ved marsken intet resultat gav, besluttede han at lade fæstningerne Glückstadt, Krempe og Breitenburg ligge og gik nord på øst for marsken ad *Itzehoe* til. D. 6. aug. stod han foran denne befæstede by ved floden Stør.

Itzehoe lå på flodens nordside og spærrede den eneste passage. Karl Gustav opfordrede Anders Bille, der personlig var

kommet til stede, til overgivelse, hvad han afslog. Derefter begyndte svenskerne d. 8. aug. et voldsomt bombardement med deres overlegne artilleri. Det varede ikke længe, førend de svenske brandbomber havde antændt byens sydlige kvarterer. Ilden bredte sig hurtigt, og hele byen brændte på 12 huse nær. Under disse omstændigheder måtte stillingen rømmes. Bille og størstedelen af besætningen trak sig tilbage vestpå og slap velbeholdne ind i Glückstadt.

Hermed lå hele den tyske halvø åben for svenskerne. De lod sig ikke standse af fæstningen Rendsborg, som de blot observerede med et par regimenter. Ved Gottorp afholdt Karl Gustav en flot revy til ære for sin svigerfar, *hertug Frederik III*. Den gjorde åbenbart et voldsomt indtryk på hertugen, som snart efter sluttede en landsforræderisk *aftale med Karl Gustav*, rettet mod hans lensherre, den danske konge. Uden hastværk rykkede den svenske hær nordpå, mod overfartsstedet til Fyn. Det svenske fortrav nåede Frederiksodde d. 23. aug. 1657.

Samtidig med at svenskerne marcherede nordpå ovre mod øst, gik de sidste rester af det danske rytteri nordpå ude mod vest. De bestod for en stor del af flygtede ryttere fra Bremen. Denne danske troppeskydning lykkedes fuldt ud, alle slap ind i Frederiksodde, førend svenskerne indesluttede fæstningen. Og i september blev en stor del infanteri sendt af sted fra Glückstadt; det ankom sammen med Bille til Frederiksodde d. 14. sept. efter en sejlads nord om Skagen.

*

Til Karl Gustavs store forbløffelse stødte han ved *Frederiksodde* på en rigtig fæstning og ikke blot en befæstet lejr, som han havde ventet. Da hans betroede mand *Erik Dahlberg* gik frem og undersøgte Frederiksodde, fandt han foran sig »en stor, real fæstning . . . med stærke og høje volde og dybe grave«. Bygningen af fæstningen var begyndt i 1652,

og den var anlagt som en 4 km lang halvkredsvold tværs over den lille halvø Bersodde med en radius på godt 1.300 m. Volden bestod af 7 hele bastioner og endte ud mod de to strandbredder med hvert sit halvværk. Yderligere var der en forlængelse af volden ud i vandet i form af et pæleværk. Foran volden lå der en dyb, tør grav, som var afstivet med lange palisadepæle.

Der befandt sig i Frederiksodde d. 23. aug. over 5.000 mand fodfolk og 2.000 ryttere. Det kan derfor ikke undre, at svenskerne i første omgang indskrænkede sig til at holde fæstningen under bevogtning, medens hovedmassen af hæren installeredes i *en befæstet lejr ved Bredstrup*, ca. 7 km nordvest for Frederiksodde. Herfra udgik der d. 1. sept. en ordre fra Karl Gustav om den svenske hærs fordeling i kvarterer over hele Jylland.

Det viste sig imidlertid ikke så ganske let at underkue jyderne, der nu som altid gjorde sej modstand mod undertrykkerne. Den jyske modstand bliver så meget mere imponerende, når man tænker på, at hovedlandet måske allerede havde stillet 8.000 mand til forsvaret. I de sidste to måneder var det nemlig lykkedes nogle energiske officerer at få skrabet yderligere 3.000 mand sammen. De var blevet organiseret i tre regimenter og sendt til Frederiksodde, hvortil de ankom omkring midten af august.

Trods denne store afgang af mandskab viste det sig muligt for oberstløjtnant *Niels Lykke* at organisere en ret kraftig modstand mod svenskerne, især i landsdelene nord for Limfjorden. Da den svenske general *Bötticher* forsøgte at komme over til den nørrejyske ø ved Aalborg, mødte han så hård modstand fra *Lykkes* landeværn, at han måtte opgive sit forehavende. Hans tropper trak derefter mod vest, og det blev her, det afgørende sammenstød skulle komme til at finde sted.

Vendsyssels forsvarere havde tidligt indset, at den smalle tange ved *Agger* frembød en betydelig fare for deres landsdel. De havde derfor anlagt både vold og grav tværs over

tangen og samlet en styrke på mere end 1.500 mand på stedet. D. 2. okt. tidligt om morgenen forsøgte svenskerne at overrumple forsvarerne i mørket; men det mislykkedes, og en levende ild drev dem tilbage. De samlede sig imidlertid til et nyt angreb, der førtes frem med overlegne styrker og uimodståelig kraft. Bondesoldaterne måtte vige, og lidet eksercerede som de var, opløstes alt i hovedkulds flugt. For at tugte de formastelige bønder iværksatte svenskerne en skarp forfølgelse og huggede ubarmhjertigt ned for fode. Omkring 300 forsvarere blev liggende på slagmarken, og henved det dobbelte antal menes dræbt under forfølgelsen. Vendelboerne havde betalt deres »oprigtige troskab imod kongen og riget« dyrt — men mandigt. Hermed var hele Nørrejylland besat, undtagen Frederiksodde.

*

Karl Gustavs danske modstander følte sig imidlertid endnu ikke knækket. For den svenske konge måtte det nu blive en hovedopgave at nå over til Fyn. Da han imidlertid manglede småbåde, afgang denne plan af hans flådes lykke. Det var nødvendigt for ham først at bryde *det danske søherredømme*, som havde bestået siden krigsudbruddet.

Endelig d. 1. sept. 1657 kunne den svenske flåde stævne ud fra Stockholm. Allehånde mangler på materiel og mandskab havde hindret den i at løbe ud tidligere. Den danske flåde på 19 orlogsskibe og 5 fregatter lå ved Rügen, da den fik meddelelse om, at den svenske flåde nærmede sig. Den danske admiral *Henrik Bielke* lod straks sin flåde gå under sejl og satte kursen mod Sundet. Hans manøvre havde sikkert det dobbelte formål, dels at spærre Sundet for svenskerne, dels at undgå afskæring fra flådens hovedbase København.

Da svenskerne nåede den danske flåde i *farvandet mellem Møn og Falsterbo*, gik de straks til angreb. Det var d. 12. sept. kl. ca. 15. Det svenske admiralskib »Draken« opsøgte

omgående det danske flagskib »Frederik«, der lå i spidsen for den danske flåde. Den svenske admiral *Bjelkenstjernas* dristighed synes dog ikke at have lønnet sig, idet hans skib blev så medtaget af danskernes beskydning, at det måtte gå ud af kampen med betydelige skader.

Den næste morgen genoptog *Bjelkenstjerna* angrebet, idet han påny gik løs på modstanderen med sit nødtørftigt reparerede skib. Men heller ikke denne gang blev det svenske admiralskib fulgt ordentligt op af flådens øvrige skibe, og han opnåede blot at få »Draken« yderligere skadet. Først i slagets slutfase kom større dele af den svenske flåde »udi en god aktion«, som *Bjelkenstjerna* skrev i sin skibsjournal, uden at det dog fik nogen betydning.

Hermed endte søslaget. Da begge flåder sejlede bort, må slaget vel siges at have været uafgjort. Men det blev til dansk fordel i sine følger. Det lykkedes nemlig hurtigt at gøre den danske flåde klar igen og endda at forstærke den med endnu to orlogsskibe. D. 4. okt. lagde denne danske flåde sig foran *Wismar* havn, hvor den svenske flåde havde søgt tilflugt, og holdt den fangen dér lige til vinterstormene hindrede alle operationer til søs. Hermed afsluttedes et meget betydningsfuldt og ærerigt togt for den danske flåde. Med den bedste samvittighed af verden kunne *Bielke* lægge sin flåde i vinterhi ved *Københavns Bremerholm* d. 3. dec. 1657.

*

Danskernes beherskelse af søen tilintetgjorde *Karl Gustavs* planer om at sætte over til *Fyn* udenom *Frederiksdde*. Med vanlig beslutsomhed drog han konsekvensen heraf og besluttede sig til at forsøge en storm på fæstningen. Han havde netop nu modtaget en kærkommen forstærkning fra *Polen*. Den svenske garnison i den sydpolske hovedby *Krakow* havde overgivet byen til de polske og kejserlige tropper d. 12. aug., men kun mod fri afmarch. D. 6. okt. ankom de 2.500 mand fodfolk og ryttere til *Wismar*; *Karl Gustav* sendte derpå

fodfolket til Bredstrup og gav dem en ordre med til Wrangel, hvori stod, at han skulle angribe fæstningen, hvis det skønnedes rimeligt. D. 22. okt. ankom generalmajor *Fersen* med tre fodregimenter (ca. 1.000 mand) til Bredstrup og overgav Wrangel den afgørende ordre.

Naturligvis havde danskerne ikke ligget på den lade side i de to måneder, svenskerne havde stået foran Frederiksoddes volde. Såsnart man i København havde hørt om rytteriets overraskende tilbagetog, besluttede Frederik III selv at tage over til sin betydningsfulde fæstning.

Der blev herefter gjort en stor indsats for at styrke Frederiksoddes modstandskraft. De militære forråd blev øgede med krudt, kugler og morgenstjerner. Også levnedsmiddelforrådet bragtes i vejret, idet der beordredes 350 okser sendt ind bag voldene. Men kongen interesserede sig også for værkernes tilstand, som han måske personligt har gennemgået under sit besøg i Frederiksodde d. 24. aug. Seks dage senere sendte han fæstningskommandanten et brev derom, som endte med følgende, bemærkelsesværdige ord: »Du har fornemmelig (særlig) de tvende poster dér i fæstningen, som ved vandet findes, at iagttage, og såvidt muligt er [at] forsikre, at intet rytteri langs ved vandet kan forbikomme«. Som vi skal se, ord, der blev sørgeligt aktuelle.

Det var utvivlsomt meget uheldigt for forsvaret, at der fulgte en række fæstningskommandanter hurtigt efter hinanden. Der måtte under sådanne forhold komme mindre sammenhæng i udbygningen af fæstningen. Og ansvaret for eventuelle mangler forflygtigedes.

Besætningen var heller ikke den bedste, idet halvdelen bestod af hastigt sammenskrabede reservister, som der dog formodentlig var sat nogen skik på i de forløbne 2 måneder. Det var de 3 nyopstillede, jyske regimenter, der nåede ind i fæstningen, inden svenskerne afspærrede den. Hertil kom de hjemvendte tropper fra Glückstadt og Rosenkrantz' hvervede regiment. Endeligt var der lidt skånsk og fynsk mandskab,

således at fæstningens fodfolk ialt løb op til ca. 5.500 mand. Hertil kom ca. 500 jyske dragoner, der også havde reddet sig hjem fra Bremen.

Som begivenhederne udviklede sig, kom troppernes kvalitet ikke til at spille nogen afgørende rolle. Wrangel havde naturligvis benyttet ventetiden foran fæstningen til at udforske dens eventuelle mangler. Dette var dog svært på grund af de danske patruljer, der gennemkrydsede fæstningens forterræn. Det lykkedes dog Erik Dahlberg at konstatere, at palisadeværket ud mod Lillebælt var mangelfuldt, idet det ikke var ført langt nok ud. Ved at fjerne nogle få pæle kunne rytteriet passere udenom spærringen.

Når man mindes Frederik III's advarende ord d. 30. aug., lyder det jo fuldkommen fantastisk, at fæstningen to måneder senere stadig led af en så iøjnefaldende skavank, at Dahlberg straks bemærkede den. At der er tale om en forsømmelse fra dansk side, synes givet. Ansvarer herfor må hvile på de skiftende kommandanter.

Wrangel udnyttede med vanlig dygtighed de indkomne oplysninger. Da han d. 22. okt. havde modtaget Karl Gustavs ordre om angreb, lod han straks indkalde til et krigsråd. Her lagde man den endelige plan, som i grove træk gik ud på, at tre dybe angrebskolonner skulle gå lige løs på bastionerne i de tre portafsnit. Når kampen var kommet i fuld gang dér og helt bandt den danske ledelse og besætning, skulle store, skjulte rytterafdelinger gå frem langs Lillebæltsstranden, nedbryde eller omgå palisadeværket og trænge ind i forsvarernes ryg. Til planens gennemførelse beregnede Wrangel sig 8 brigader fodfolk, mindst 3.200 mand og adskillige rytterregimenter, ialt ca. 5.000 mand.

Tidligt om morgenen d. 24. okt. slog flammerne fra en antændt bondegård højt mod himlen. Det var det aftalte angrebstejn. Forrest i de svenske kolonner gik udsøgte folk, som med særlige palisadebrydende bomber, såkaldte petarder, og økser skulle bane vej gennem spærringerne. Besætningen

lod sig ikke overrumple, men gav fra voldkronerne de angribende styrker det glatte lag. Svenskerne lod sig dog ikke standse af kanoner og musketild, og snart kom morgenstjerner, kårder og andre blankvåben i brug under et rasende håndgemæng. Allerede i denne indledende fase blev Anders Bille ramt i hovedet af en musketkugle, således at han i hårdtsåret tilstand måtte bringes tilbage til den gamle Bersskanse, længst østerude i fæstningen.

Efter nogen tids kamp spillede Wrangel sin trumf ud. Først af Dahlberg brød det tilbageholdte rytteri frem. Hurtigt blev to palisaderækker omgået, men den tredje række nåede for langt ud. Dette var forudset, idet nogle af rytterne medbragte økser, som de hurtigt ryddede hindringen af vejen med. Et øjeblik senere sprængte flere svenske rytterregimenter ind på fæstningsområdet. Alt var gået efter planen.

Den overraskende manøvre nedbrød hastigt enhver form for modstand. Fæstningsportene blev åbnet indefra, og angrebsstyrkerne strømmede derigennem. De danske soldater søgte redning i flugt ud over voldene eller ved at gå tilbage mod Bersskanse. De jyske dragoner, der stod opmarcheret ved Trinitatis Kirke, søgte i en kort kamp at standse fjenden. Men forgæves — alle dragonerne blev i kampens vildskab hugget ned. »Dragonernes høj« på kirkegården minder os den dag idag om denne heroiske indsats.

Hermed var slaget afgjort, og den resterende besætning overgav sig betingelsesløst. Hård vind havde gjort enhver flugt søværts umulig, således at også den sårede rigsmarsk faldt i fangenskab. Anders Bille døde i Frederiksodde af sine sår d. 10. nov. samme år.

Frederiksoddets fald var det hidtil hårdeste slag, der havde ramt Danmark i denne krig. Henved 1.500 mand var faldet, og ligeså mange måtte vandre i fangenskab. Det gik fangerne her som i Bremen; de førtes bort til krigstjeneste i Sveriges fjerne provinser.

PÅ URDANSK GRUND

Krigen i Skåne og Halland.

Også i de østdanske provinser, som krigen dybest set drejede sig om, fandt der en række kampe sted, selvom de ingen afgørende indflydelse fik på det endelige resultat. Men der kan være grund til at dvæle lidt ved dem, da begivenhederne her havde et noget mere opmuntrende forløb end på den jyske front.

Kommandoforholdene blev på et tidligt tidspunkt bragt i orden, idet den dygtige hærfører og kendte ingeniørofficer *Aksel Urup* blev udnævnt til øverstkommanderende med titel af generalmajor d. 22. jan. 1657. Som næstkommanderende fik han en måned senere Kongens halvbror, generalmajor *Ulrik Christian Gyldenløve*, en lovlig ung mand til så høj en post; han var kun 27 år gammel. Hans personlige tapperhed kan ikke drages i tvivl — i den henseende slægtede han sin far Christian IV på — men han nåede aldrig i sit korte liv at dokumentere virkelige lederegenskaber. Hans stilling skyldtes især hans høje sociale placering.

Urups og Gyldenløves hær var forholdsvis lille; ved krigsudbruddet var den kun på 3.650 ryttere og 2.175 mand fodfolk. Men i løbet af de følgende 3 måneder bragtes den op på 4.750 ryttere og 2.750 mand fodfolk. Hertil kom et artilleri på 560 mand og til tider et stort opbud af landeværn.

D. 21. maj opfordrede Frederik III Aksel Urup til at holde et krigsråd. Det skulle overveje, om det var muligt med ryttere og dragoner at trænge over grænsen, endnu inden svenskerne havde fået deres forsvarsforberedelser fæ-

dige, eller om man hellere burde vente på artilleriet og så tage fodfolk med.

Krigsrådet holdtes den følgende dag, og det viste, hvor frit de rigtige mænd følte sig stillede overfor kongelige forslag. Den første, der udtalte sig, var den mandige og energiske lensmand i Landskrone, rigsråd *Knud Ulfeld*. Han var for så vidt uenig med Kongen, som han anså planen om et fremstød med ryttere alene for altfor risikabelt. Han lagde i sit indlæg en hovedvægt på, at hæren skulle have nået sin højeste styrke, inden det første sammenstød med fjenden fandt sted; de andre medlemmer af rådet, bl. a. Urup og Gyldenløve, sluttede sig dertil.

Da et pludseligt angreb således var opgivet, gik man sindigere frem med forberedelserne. *Fodfolk* og *artilleri* blev i løbet af juni-juli samlet ved *Helsingborg*, medens *rytterne* lagdes i en lejr ved *Engelholm*. Skønt rytterne således var anbragt nærmere Halland, skyldtes det sikkert ikke kgl. planer om trods krigsrådsbeslutningen at foretage et isoleret rytterfremstød over grænsen. Det har langt snarere sin forklaring i, at der lå store engstrækninger omkring Rønneå, hvor hestene kunne gå på græs.

Til sikringstjeneste for den fremskudte lejr ved Engelholm brugtes kaptajn Svend Poulsens (Svend Gønges) dragoner. Det var et lille, specielt korps, som Svend Poulsen havde dannet i Engelholm i løbet af maj måned, hvor han fik 500 rigsdaler af krigskassen, da Svend Poulsen »intet uden godtfolk antager«. Der er ingen tvivl om, at hans godtfolk for en stor del var karle fra den anden side Hallandsåsen, folk, der var flygtede fra Halland af mange forskellige grunde, men som havde svenskerhad og dristighed til fælles. Svend Poulsen har sikkert også på sine togter langs grænsen haft samarbejde med hallandske spioner, da vi med bestemthed ved, at man har fået oplysninger ad den vej.

Kongen bærede lejren ved Engelholm med sit besøg d. 14.—19. juli, på et højst kritisk tidspunkt. Det var den

18. juli lykkedes den svenske øverstkommanderende på Hallandsfronten, rigsdrost *Per Brahe*, at overrumple Svend Poulsens dragoner og rykke frem mod lejren. Der opstod en del panik, da de svenske ryttere pludselig dukkede op, og det lykkedes fjenden at tage nogle proviantdepoter, men nogen egentlig fægtning udviklede det overraskende besøg sig ikke til.

Måske under indtryk af denne begivenhed besluttede man nu at samle *hele korpset* i *Engelholm*. D. 23.—24. juli brød fodfolk og artilleri op fra Helsinborg og gik mod lejren, hvorhen også andre spredte afdelinger havde fået ordre til at marchere. D. 30. juli var korpsets 6.500 mand samlede omkring Engelholm, hvor det blev liggende i 14 dage. Man afventede nemlig forstærkning af et stort bondeopbud, som under Knud Ulfeldts ledelse skulle tilføres lejren i første uge af august. Det ankom i flere grupper, og de sidste nåede frem sammen med Ulfeldt d. 12. august.

*

Allerede d. 14. aug. satte den danske hær sig i bevægelse mod nord, *mod Halland*. Her kom man i høj grad til at erfare, hvor vanskeligt et terræn Halland var at gennemtrænge. Hallandsåsen var i sig selv en alvorlig hindring, og de mange tværløbende åer var altid vanskelige at overskride. Fremrykningen gik derfor langsomt, og først d. 21. aug. stod danskerne foran *Laholm Slot*, som de begyndte at belejre, da Per Brahe havde trukket sig tilbage til landsdelens hovedby Halmstad, 20 km længere mod nord. Trods ivrig beskydning med de største kanoner kunne slottet dog ikke bringes til overgivelse.

Svenskerne agtede imidlertid ikke passivt at se på, at et af deres støttepunkter blev sønderskudt af fjenden. Da Per Brahe havde fået underretning om, at en svensk hjælpehær var undervejs østfra, rykkede han selv sydpå for at undsætte

Laholm. Aksel Urups »kundskabere« meldte straks opbruddet, og den danske hær rykkede fjenden imøde. De to hære stødte d. 31. aug. sammen ved *Gennevad Bro*, der fører over en bæk af samme navn. Det lykkedes danskerne at drive svenskerne tilbage over bækken, og et øjeblik så det ud til, at de skulle få held til at oprive det svenske rytteri. Men netop da nåede den svenske hjælpehær frem, ramte danskerne i flanken og tvang dem tilbage syd for bækken. Slagets afsluttende fase optoges af en artilleriduel, der førtes med usædvanlig heftighed. Skydningen ophørte først kl. 2 om natten.

Danskerne følte sig ikke stærke nok til at forblive ved *Gennevad*, men trak sig langsomt sydpå, stadig beredte til at modtage et slag, hvis svenskerne ønskede det. Så vidt kom det imidlertid ikke, og den 3. sept. stod hæren påny ved Skånes grænse, nær *Karup*. Noget større resultat var der således ikke kommet ud af det 3-ugers felttog, egentlig ikke mere end erhvervelsen af krigserfaring for tropperne; men det var heller ikke uden betydning.

*

Indtil slutningen af september lå korpset stille, først ved det hallandske *Karup*, siden ved det skånske *Bolsted*. Det evige forsyningsproblem trængte sig på, men blev dog klaret, omend med besvær. En anden, stor vanskelighed var manglen på likvide midler. Soldaterne modtog ganske vist den nødvendige fourage gratis, og derved hentedes en stor del af solden hjem, men det er dog klart, at mandskabet savnede rede penge til andre fornødheder. Et par rigsråder måtte rejse til lejren d. 23. sept. for at bringe sagen i orden. De forlod *Bolsted* igen d. 26. sept.

I september udviklede *Knud Ulfeldt* en overvældende energi. Han havde d. 2. sept. fået ordre til at gentage en samling af landeværnet ligesom i august. Dets ueksercerede kompagnier skulle stives af på den måde, at 100 mand fra

hver fæstning stilledes til hans rådighed og kunne indstikkes i landeværnskompagnerne. Regeringen håbede på, at han kunne få opstillet 1000 dragoner foruden fodfolket, og dette rytteri fik Kongens Livregiment til Hest (Kay Lykkes regiment) som støtte. I slutningen af september måned var dette ret betydelige korps samlet ved Helsingborg, parat til at rykke nord på.

Knud Ulfeldts store anstrengelser blev desværre alle gjort til intet ved hans fald nær *Markaryd*, lidt nord for den skånsk-smålandske grænse. D. 28. sept. stødte Ulfeldts fortrav på en lille afdeling svenske ryttere, og herunder blev foretagendets leder, K. Ulfeldt, ramt af en kugle, så han døde kort efter. Dermed var den personlige kraft, som holdt den uensartede styrke samlet, faldet væk, og korpsets udskrevne folk gik for en stor del hjem. Herved blev planen om en aflastningsmanøvre delvis slået istykker, og hovedhærens forhold blev derigennem vanskeliggjort.

Kongen var selv kommet over til *hovedhæren* d. 29. sept. Nu skulle det åbenbart være alvor. D. 2. okt. rykkede hæren frem ad samme rute som tidligere, over Karup, og passerede Lagaåen og Laholm Slot uden dog at møde fjenden. Men den svenske hær var ikke langt borte, hvorfor danskerne tog opstilling i slagorden fra tidlig morgen d. 3. okt., og rykkede langsomt frem mod øst *ad Knærød til*. Et par timer senere indkom der melding om, at det svenske rytteri var ganske nær, og at fodfolket og artilleriet fulgte efter på nogen afstand. Den danske styrke gjorde sig derfor hurtigt klar til kamp.

Der er endnu bevaret en skitse over den danske slagorden i dette sammenstød. Hæren var opstillet efter det gængse skema i to træfninger, d. v. s. på to linier bag hinanden. I hver træfning var fodfolket anbragt i midten og rytterne på fløjene. Yderst på begge fløje finder vi dragoner. Hele felthæren synes at have været med, måske endda forstærket af nogle landeværnsryttere.

Hæren rykkede langsomt frem langs Lagaå og mødte ved *Kantersø* de fjendtlige styrker under general *Stenbock*. Der udviklede sig en heftig rytterkamp, idet den højre danske fløj angreb de svenske ryttere og kastede dem tilbage. Ved angrebet red de danske ryttere langt frem foran hærens øvrige afdelinger og tæt ind mod fjendens fodfolk og artilleri. Da dette kunne udvikle sig til en farlig situation, valgte Frederik III at kalde det sejrige rytteri tilbage og påny lade det indtage sin plads i slagordenen. Man ventede resten af dagen på et svensk modstød. Det udeblev imidlertid, måske fordi *Stenbock* frygtede for angreb i ryggen af resten af *Knud Ulfeldts* korps.

Den næste dag forkyndte artilleriet med det kongelige danske løsen hærens opbrud, og marchen gik nu mod *Halmstad*, hvor tropperne blev stående i godt 14 dage. Kampen blev imidlertid ikke fornyet, da svenskerne ikke viste sig mere. På den anden side kunne det magre og vel allerede udpiste *Halland* ikke klare vinterkvarterer og forsyninger til hæren. I et krigsråd d. 18. okt. i *Smidstrup* drøftede man sagen og et tilbagetog tilrådedes.

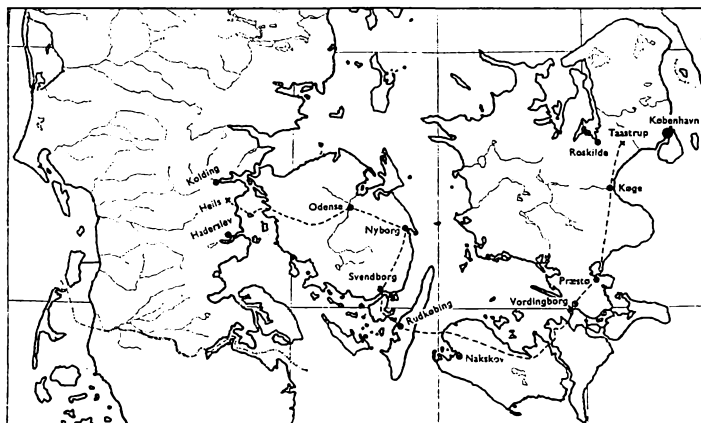
Rådet blev fulgt få dage senere, og hæren nåede velbeholdent hjem *igen til Skåne*. Dermed var felttoget slut, og styrken fordeltes i sine kvarterer, både på den skånske side af *Sundet* og på *Sjælland*. Det må indrømmes, at der ikke var kommet noget videre ud af anstrengelserne, men det danske område var dog fuldkomment frit for fjender. Så meget er i hvert fald sikkert, at det var ikke *Skånehærens* skyld, når de *østensundske* provinser få måneder senere gik tabt.

EN DANSK VINTERKATASTROFE

Karl Gustavs march over isen.

Det er ikke let at sige, hvornår tanken om at gå over bælternes is mere alvorligt begyndte at optage Karl Gustav. Det er dog sikkert, at den ikke oprindelig indgik i hans felttogsplan, og det alene af den grund, at han slet ikke kunne regne med en sådan isbro. Desuden troede han selv ved krigens begyndelse, at han kunne gøre den færdig på mindre end to måneder. På den anden side var tanken ikke ny hos ham, idet han og Torstensson havde drøftet en sådan mulighed under deres ophold i Jylland under Torstenssonkrigen vinteren 1643—44. Da det i den nuværende situation var af stor betydning for Karl Gustav at fremtvinge en hurtig fred med Danmark, idet han frygtede krig til foråret med Polen, Brandenburg og Kejseren, så undlod han naturligvis ikke at drage denne mulighed ind i sine overvejelser, efter at han havde besat hele den jyske halvø i efteråret 1657 og kun standsedes af Lillebælts strømme.

Da frosten satte ind i begyndelsen af december, kom der mere bund i disse tanker. De endelige beslutninger om at forsøge en *overgang over Lillebælts is* blev taget på et krigsråd i Kiel d. 9. jan. 1658. Derefter var svenskerne ivrigt optaget af at samle deres operationsstyrke ved Lillebæltskysten. I de forrige måneder havde det svenske rytteri nemlig spredt sig over hele Jylland for at finde behagelige vinterkvarterer. Det var store styrker, den svenske konge havde til sin rådighed, idet han hele efteråret havde øget sin hær ved hvervning. Alene i Nørrejylland, altså nord for Kongeåen, lå der indkvarteret ikke mindre end 6.500 svenske ryttere, og

Karl Gustavs marchrute d. 30. jan.-16. febr. 1658.

hertil kom 3—4.000 mand fodfolk, der var indlagt i det erobrede Frederiksdde. Syd for Kongeå, i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, havde Karl Gustav endnu godt 6.000 ryttere til disposition, hvortil må føjes adskillige regimenter i Bremen og Pommern.

I løbet af januar måned samlede den svenske konge en styrke på godt 6.000 ryttere og ca. 2.500 mand fodfolk. Ordren lød på, at alle regimenterne skulle mødes d. 29. jan. ved den lille by *Heils*, der ligger midtvejs mellem Kolding og Haderslev næsten ude ved Lillebæltskysten. Når svenskerne valgte en så sydlig rute, har det sin forklaring i, at den stærke strøm i den nordlige, smallere del af Lillebælt gjorde isen tynd, skruet og sprød. Det var ganske utilrådeligt at lade samlede tropper forsøge en overgang dér.

Selvom svenskerne lige siden d. 9. jan. havde observeret Lillebæltskysten og isdannelsen meget ivrigt, havde man ikke tillagt det nogensomhelst betydning fra dansk side. Man havde således ikke gjort det ellers ret naturlige at trække forstærkning til fra Sjælland. Først d. 26. jan. synes det rigtigt at være gået op for den danske øverstkommanderende, *Ulrik*

Christian Gyldenløve, at isvinteren var ved at forvandle sig til vor fjende. Svenskerne sendte nemlig på denne dag en 12-mands patrulje over til den lille *Brandsø*, omtrent midt i Lillebælt, ud for den fynske halvø Iversnæs, hvor nu herregården Wedellsborg ligger. Det lykkedes den danske løjtnant Ratlov med 15 ryttere at overraske svenskerne og tage alle på een nær til fange. Det er overvejende sandsynligt, at det er lykkedes danskerne at få ud af fangerne, at deres opgave havde været at undersøge isens brugbarhed til troppeoverførsler til Fyn.

Samme dag gik der ilbud til alle danske afdelinger på Fyn, Tåsinge og Langeland om hurtigst at komme til samlingsstedet *Sønder-Aaby*, ca. 3 km øst for Wedellsborg, ved sydsiden af Iversnæs' rod. Man anså næsset og kysten syd derfor ned mod Assens for den mest truede kyststrækning. I løbet af de følgende tre dage lykkedes det Gyldenløve og hans næstkommanderende oberst Jens at samle ca. 2.000 ryttere og 2—300 mand fodfolk i Aabyafsnittet. Der var altså på dansk side en håbløs talmæssig underlegenhed overfor Karl Gustavs godt 6.000 ryttere.

Fredag d. 29. jan. begyndte begivenhederne at tage en alvorlig vending. Karl Gustav selv gik over til Brandsø, som svenskerne havde besat et par dage tidligere. Han lod herfra 400 ryttere gå direkte mod Iversnæs. Det var imidlertid umuligt for dem at nå frem til Fyns faste jord, idet de blev kraftigt beskudt af 6 kanoner, som danskerne havde stående i en skanse på næssets spids. Desuden gjorde den stærke strøm om næsset isen tynd og skruet, så den var lidet egnet til at bære store, samlede troppemasser. Efter denne erfaring opgav Karl Gustav den korteste vej til Fyn og lod ruterne nord og syd for Iversnæs undersøge det næste halve døgn.

Uvishedens feber rasede i det svenske hovedkvarter hele natten mellem d. 29. og 30. jan. Der indgik ustandselig nye meldinger om issituationen, og Karl Gustav fik ikke lukket et øje. Heller ikke hans medarbejdere fik megen ro, idet

kongen stadig ville drøfte den skiftende situation med dem. Han pålagde personligt sine rytterofficerer, at de skulle lade mandskabet sidde af under overgangen og lade det trække hestene ved bidslet i spredt orden. Derved ville heste og ryttere blive mindre udsat for danskernes kanoner, og de risikerede i mindre grad at gå gennem isen. Når rytterne var kommet på fast is nær stranden, skulle de stige til hest og gå til angreb mod fjenden på land.

*

D. 30. jan. 1658 var en solklar frostdag. Man kunne derfor straks fra Fyn se de store svenske rytterstyrker, der om morgenen fra Brandsø gik ud på isen. Først nu fik man klarhed over, at svenskerne ville vælge den nordlige rute og søge landgang på den lille odde *Aalehoved* ved landsbyen Rud. Vejen, der skulle tilbagelægges, var ca. 9 km, men netop p. g. a. farvandets bredde var strømmen mindre rivende og isen forholdsvis stærk. Det viste sig da også, at den stort set kunne holde, idet kun 2 kompagnier (ca. 100 ryttere) og et par slæder, bl. a. Karl Gustavs egen, forsvandt i dybet.

Den valgte rute var ingenlunde ugunstig for danskerne, idet der ved Rud forlængst var anlagt en skanse og placeret det Sehested'ske rytterregiment. Uheldigt var det derimod, at Ulrik Christian Gyldenløve netop nu fik en så voldsom feber, at han ikke kunne sidde på sin hest. Hans næstkommanderende, oberst *Jens*, måtte i sidste øjeblik overtage den lidet misundelsesværdige kommandopost.

Den danske obersts modtræk mod svenskernes march var, at han selv brød op og gik nordpå tværs over Iversnæs' tange op til *Tybrindvig* på næssets nordside. Her lod han sine tropper gå i stilling med front mod vest, ud mod bæltet. Stillingen var velvalgt, idet Iversnæs' skanse og nogle store våger dækkede danskernes venstre flanke, og på deres højre flanke havde de Ruds skanse og Sehesteds regiment. Vandløb og

hække dækkede dem yderligere mod omgælsesmanøvrer på den kant. I denne stilling opstilledes de danske tropper på sædvanlig måde med fodfolk og artilleri i centrum og ryttere på fløjene. Alt var parat til at modtage fjenden, især efter at fodfolket havde hugget en våge foran sig.

Inden oberst Jens havde fået indtaget sin stilling ved Tybrindvig, var der imidlertid hændt noget, som han først efter slaget fik kendskab til. Det var på et meget tidligt tidspunkt lykkedes *Wrangel* med det svenske fortrav at overmande Sehesteds regiment og Rud skanse. Når virkningen heraf ikke viste sig straks, hang det sammen med de mange hække og vandløb, som dækkede danskernes højre flanke. Efter dette kup gik *Wrangel* påny ud på isen og rettede et frontalangreb mod oberst Jens' hovedstyrke, mens Karl Gustav med andre regimenter søgte ind bag danskernes ryg udenom den likviderede højre flanke.

Wrangel angreb med overlegne styrker, men under yderst vanskelige forhold. Han måtte lade hestene bevæge sig langsomt, da isen dannede en stor hængende bue under hans eskadroner. Men den holdt. Den før omtalte våge foran det danske centrum standsede ham imidlertid, og de sammenpressede ryttermasser ville have været et fortræffeligt mål for danskernes kanoner, hvis de bare ikke havde været indstillet til en længere skydning og kuglerne derfor gik over fjendens hoveder. Danskernes rytteri på højre fløj fik nu ordre til angreb, men det faldt hurtigt tilbage overfor den svenske, talmæssige overmagt. For at lette trykket på højre fløj lod oberst Jens derefter sine ryttere på venstre fløj angribe, men i kampens hede kom de for tæt til en våge, og 40—50 ryttere gik til bunds. Dette ødelagde angrebet, og danskerne veg også her. Tilbage stod nu kun centrums fodfolk, der imedens var blevet reduceret til ca. 140 mand. De blev i kampens slutfase ikke blot beskydt forfra, men truedes også bagfra og fra siderne og måtte snart overgive sig sammen med den øverstkommanderende. Det samme måtte de retirerende dan-

ske ryttere, da de pludselig så sig omringet af de svenske regimenter, der nu havde forceret alle naturhindringerne og sprængte ind i danskernes ryg nord fra.

Med dette nederlag gik *hele Fyn* tabt, og alle de mange dyrebare tropper, der var placeret dér. 3 rigsråder og Gyldeuløve selv faldt i svensk fangenskab. Danmarks militære prestige sank til nulpunktet, og befolkningens selvtillid smeltede væk.

Karl Gustav selv var naturligvis ellevild af glæde over den betydningsfulde sejr. Straks efter slaget kastede han sig i en bondeslæde, der erstattede den kongelige kane, der var gået gennem isen, og han råbte til *Terlon*, den franske gesandt, der fulgte Karl Gustav på togtet over bæltterne: »Dette er min triumfvogn«. Hans stolthed var fuldt berettiget. Han havde gennemført en enestående dristig krigsoperation, idet han havde ført en kampklar hær over bæltets is. Det er aldrig sket hverken før eller siden i Danmarks 1000-årige historie. Måske kan dette også være en slags undskyldning for den danske taber.

*

Med en rent ud forbløffende hast nåede nyheden om nederlaget til København. Her blev man grebet af den største bestyrtelse, hvis øjeblikkelige virkning var, at *Frederik III* tilbød fredsforhandling. Han bad den engelske gesandt *Meadowe* om at formidle en kontakt med *Karl Gustav*. D. 3. febr. sendte derefter gesandten et brev til den svenske konge, som allerede d. 4. modtog det i Odense. Efter en *konference i Nyborg* med *Korfitz Ulfeldt* og *Wrangel* afsendte han sin svarskrivelse d. 5. febr. 1658. Han takkede heri englænderen for hans mæglingstilbud og lovede at sende repræsentanter til Sprogø eller Rudkøbing, hvor *Frederik III* nu ønskede det. De skulle møde op inden 8 dage. Derimod afslog han blankt enhver tale om våbenhvile, som *Frederik III* havde foreslået.

Når Karl Gustav afviste en våbenhvile, var det naturligtvis, fordi han ikke ville afskære sig fra at avancere yderligere og gå over Storebælt. Han indså selvfølgelig klart, at danskerne ville søge at trække fredsforhandlingen ud i håb om tøjvej. Indtraf det, risikerede han, at danskernes mod og håb på ny ville stige og forhandlingen løbe ud i sandet. På den anden side var der en betydelig risiko forbundet med at gå over til Sjælland. Hvis han slap godt over og København satte sig til modværge, hvad så? En storm var under alle omstændigheder risikabel, og en belejring kunne let trække ud til tøjvejret. Så ville han og hæren stå indespærret på Sjælland. Som man vil kunne forstå, var der diskussionsstof nok i de rådslagninger, Karl Gustav holdt med Ulfeldt og Wrangel i Nyborg d. 5. febr. De to sidste synes at have været tilfredse med det allerede vundne, mens kongen holdt fast ved den tanke, som mest stemte overens med hans trang til bedrifter, nemlig at føre hæren videre over Storebælt. Trods de to rådgiveres råd blev det ved Karl Gustavs vilje, og overgangen besluttedes. Terlon bemærker meget rigtigt, at var Ulfeldt og Wrangels »råd blevet fulgt, ville Sverige aldrig have opnået de fordele, som det vandt i denne krig, og som alene skyldes den svenske konges mod og hans dristige og storslåede krigsforetagender.« Allerede samme nat var regimenterne på march fra Svendborg *mod Langeland*.

Foruden at bøje sig i beundring for Karl Gustavs geniale handlekraft må man højlydt rose hans tropper. De lagde en forbavsende udholdenhed for dagen under dette vinterfelttog. Kulden var jo forfærdelig, også for ryttere, og sneen lå højt. Forsyningerne var uregelmæssige, da al trosset var blevet ladet tilbage i Jylland for ikke at sinke marchen. Strabadserne var overordentlige. Således skriver den franske gesandt Terlon følgende: »Jeg bør fortælle, at frosten var så streng, at det var nødvendigt at bryde brødet og åbne vin- og øltønderne med hakke. Derefter måtte det hugges i småstykker for at blive tøet op. Det mistede herved næsten al smag. Kødet

måtte lægges på stærkt opvarmede pander for at tøj, men ikke desto mindre var det oftest råddent. Den svenske konge lo blot ad alle disse besværligheder, som kun angik mad og drikke«. Kongen »tænkte kun på sine store planer, der gik ud på at nå over til Lolland og derfra til Sjælland«, slutter Terlon.

Marchen over Langelandsbæltet, der begyndte d. 6. febr., lagde ganske sikkert et tungere tryk på deltagerne end marchen over Lillebælt. Issituationen var langt fra så betryggende, og afstanden var så meget længere. Fra Langeland til Lollands vestspids er der ikke mindre end 15 km. Terlon skildrer også denne overgang for os, idet han fortæller: »Når jeg skal holde mig til sandheden, må jeg bekende, at det var skrækkeligt at bevæge sig over dette frosne hav ved nattetid. Ikke mindst fordi de mange heste, som Kongen førte med sig, havde stampet så meget i rutens sne, at der stod mindst to fod vand ovenpå isen. Man frygtede ustandselig, at man skulle træde ud i det åbne hav. Der var mange efternølere, som kom på gale stier i nattemørket og var i stadig fare for at støde på for tynd eller ligefrem brudt is«.

*

Den svenske hær nåede dog uden uheld af nogen art ind til *Lollands* faste grund d. 7. febr. Det skete ved herregården *Frederiksdal*, den daværende Grimstedgård, godt 10 km nordvest for Nakskov. Hæren gik ikke mod den ret stærke fæstning Nakskov, da den ikke ville lade sig sinke her. Karl Gustav nøjedes med at lade en mindre hærafdeling observere byen for at sikre sig mod overraskelser fra den side. Selv ilede han med hovedstyrken stik østerud for hurtigst muligt at nå Storstrømmen.

Ikke desto mindre udviklede der sig et drama om *Nakskov* fæstning, og det et drama af den mest ydmygende art. Aldrig så snart havde man i byen hørt om den svenske overgang til

Fyn, før der blussede en voldsom defaitistisk stemning frem blandt borgerne, som udgjorde en betydningsfuld del af besætningen. Ikke nok med, at de nægtede at gå til volds, de standsede enhver form for levnedsmiddelforsyning til fæstningens besætning. Soldaternes tal var i de sidste dage steget antageligt, idet der var trukket en del landeværnskompagnier ind. Fæstningens forråd slog da ikke til, men borgerne nægtede at yde noget som helst til »bønderpjaltene«, som de demonstrativt kaldte dem. På grund af sult og hånlige behandling gik mange af bønderne da bort fra fæstningen igen. D. 7. febr. blev det helt galt. Da drog store, svenske styrker ret tæt forbi byen, og en svensk trompeter opfordrede den til overgivelse. Dette afslog kommandanten pure, men dermed var tegnet til et formeligt oprør givet. Borgerne forjog soldaterne fra volden og fornaglede kanonerne, så de blev ubrugelige. Der råbtes i gaderne, at byen ikke skulle gøres til et nyt Frederiksodde. Under disse omstændigheder var enhver modstand umulig. Et selvbestaltet borgerudvalg søgte tilsidst kontakt med modstanderne og aftalte byens overgivelse med dem. På overgivelsesdokumentet ses foruden borgerførernes navne også flere danske adelsmænds signaturer. Man forbavses ikke over at se landsforrædderen Ulfeldt repræsentere den svenske part; det svarer godt til hele situationen.

Heldigvis fik da Nakskovs borgere senere lejlighed til at vise, at der var både mandsmod og mandshjerte bag byens volde. Men den næsten paniske rædsel for svenskerne, som så tydeligt kom frem ved denne lejlighed, må sikkert anses for typisk for situationen på dansk side. Forbløffelse og forfærdelse synes at have kuldkastet ethvert roligt overlæg hos menigmand.

Alle højere magter syntes at have taget svenskernes parti. Kulden fortsatte uafbrudt, således at vejen over Guldborgsund til *Falster* og videre over Storstrømmen til Sjælland lå sikker og indbydende. Svenskerne havde efter den anstrengende march taget sig et par dages hvil på halvøen Valnæs

ved Vaalse by (Nordvest-Falster). Karl Gustav kunne her mønstre godt 5.000 ryttere og ca. 2.500 mand fodfolk. Med Kongen i spidsen gik hæren i land på *Sjælland* d. 11. febr., hvor den lidt udenfor Vordingborg mødte den danske fredsdelegation, der var på vej til Rudkøbing. Man kan ikke undre sig over, at delegationens medlemmer var ved at tabe både næse og mund.

*

I *København* gjordes i disse dage de sidste anstrengelser for at besværgе faren. Generalmajor Aksel Urup i Skåne fik d. 2. febr. ordre til at sende alt sit rytteri til København, »såsnart muligt er og de over isen komme kan«. Som man ser, havde danskerne taget ved lære. I de følgende dage overførtes ikke mindre end 2.500 heste. D. 3. febr. fik universitetets professorer ordre om at lade organisere studenterkompagnier på grund af »den farlighed vi nu for øjnene ser«. D. 10. febr. fulgte håndværkssvendene efter. D. 5. febr. forlangte krigsrådet af Københavns byråd 10 gode borgervogne med stærke heste for; de skulle bruges til det fortifikationsarbejde, som »højliggen eragtes i denne store fare at skulle forfærdiges«. For at opmuntre borgernes synkende mod lovede Kongen dem d. 9. febr., hvis de ellers levede op til situationen, at forbedre byens gamle privilegier, »så I skal have årsag os at takke, og I selv deraf kan have ære og være andre til eksempel«.

Det viste sig svært at få de mange tropper indkvarteret i hovedstaden. D. 5. febr. holdtes der et møde om sagen, »eftersom en belejring herudi vor købstad København er at befrygte«. Borgerne synes at have været ret umedgørlige, idet der lagdes pinlig vægt på at undgå enhver ulighed, »hvorover konfusion og disordre skulle forårsages«. Det endte endda med, at to rytterregimenter måtte lægges udenfor byen. De øvrige indkvarteredes såvidt muligt samlede, således at

hvert kompagni kom til at ligge i »sin gade ved sit regiment og hos sin standart«. Der var tale om ret store styrker, idet der i og omkring København var samlet af regulære tropper godt 4.000 ryttere, ca. 1.200 mand fodfolk og omkr. 2.000 matroser. Hertil kom så borgernes, studenternes og håndværkssvendenes kompagnier. Rent talmæssigt var man således ingenlunde svenskerne underlegne.

Tallene siger imidlertid kun lidt om det faktiske styrkeforhold. Svenskernes ry løb foran dem og banede dem vejen til en ublodig sejr. I København manglede nemlig det vigtigste af alt i en sådan situation, selvtillid og fremtidstro. Der kan siges meget både for og imod den beslutning, de danske rigsråder tog om at gå ind på de hårde svenske fredsbetingelser. Det taler dog næppe til de herrers ære, at de afstod store og værdifulde provinser uden først at forsøge med deres egne magtmidler at byde skæbnen trods. Karl Gustavs triumf var fuldkommen.

Joachim Gersdorf, dansk rigshofmester 1652-61.

I NEDERLAGETS SKYGGE

Roskildefreden 1658.

Aldrig så snart havde Danmark erklæret Sverige krig, d. 1. juni 1657, før de europæiske stormagter begyndte at tilbyde sig som mæglere. De handlede naturligvis ud fra rent egoistiske motiver, og Danmark og Sverige svarede dem med samme mønt. Ingen af de krigsførende var selvfølgelig interesseret i at slutte krigen, endnu inden den var kommet rigtig igang. Desuden lå de svenske og danske krigsmål så langt fra hinanden som vel muligt. I en *hemmelig instruks* af 12. sept. 1657 opregnede *Karl Gustav* bl. a. de landafståelser, han ville kræve af Danmark. De tør siges at være ret forbløffende, idet der var tale om følgende: Skåne, Halland,

Blekinge og Bornholm. Dertil kom øerne i Øresund: Møen, Saltholm og Hven samt øerne i Kattegat: Samsø, Anholt og Læsø, hvortil føjedes Kaløhus len på Djursland. Af Norge skulle afstås Bohus len, Fløjterø len (i Syd Norge), Trondhjem len og Island. Endelig krævedes i Holsten grevskabet Pinneberg, da det »meget angelegent (∴: magtpåliggende) er, at have en fod på denne side Elben«. Som det ses af den sidste bemærkning, var det militære betragtninger, der lå bag de tænkte afståelser. Målet var Danmarks svækkelse og svensk beherskelse af Kattegat og Øresund eller sagt på en anden måde, af indsejlingen til Østersøen.

I forhold hertil lyder *de danske krav* ret beskedne. De gik nemlig blot ud på en revision af den sidste dansk-svenske fred, freden i Brømsebro 1645. Man ønskede Halland tilbage og den svenske toldfrihed i Sundet ophævet. Desuden gjorde man sig forhåbninger om hertugdømmet Bremen, som svenskerne også havde taget i 1645. Da krigen imidlertid stadig gik dårligt for danskerne, så gjorde den vedvarende danske fastholden disse krav meget »extravagante«, som den engelske gesandt, Meadowe, udtrykte det. Som situationen lå, indså Meadowe, at skulle Karl Gustav opnå noget overfor Danmark, så måtte han »tage det med sit sværd; han vil aldrig få det gennem forhandling«, som gesandten skrev til Cromwell.

Karl Gustav var af samme opfattelse som Meadowe, idet han sidst i januar 1658 skal have sagt, at »når dansken havde budt ham så lang en dans som fra Polen til Danmark, var han besluttet på i det mindste at lade ham betale musikken«. Den svenske konge fandt som bekendt også et middel dertil, idet han udnyttede frosten med enestående dristighed og energi. D. 30. jan. 1658 foretog han sin berømte march over Lillebælts is og erobrede i en håndvending hele Fyn.

*

Denne begivenhed blev afgørende for forhandlingsspørgsmålet. Allerede d. 1. febr. var nyheden om overgangen over isen nået til København, hvor den forståeligt nok fremkaldte den største bestyrtelse. Her havde man hele tiden regnet med, at vinteren var vor bedste forbundsfælle, og Frederik III havde så sent som d. 20. jan. givet rigsråd Christen Skeel medhold i, »at det var uforholdent at besvære bønderne med strandvagt i denne store kulde, nu landet allevegne er med is omspændt«. Såmeget mere chokerende var nyheden om Fyns tab. Og Frederik III henvendte sig øjeblikkeligt til den engelske gesandt Meadowe, som han bad om at formidle en fredsforhandling med svenskerne, hvad denne øjeblikkelig påtog sig. Han sendte straks et brev om sagen til Karl Gustav, som d. 5. febr. rådslog derom i Nyborg med sine to mest betroede mænd, Korfitz Ulfeldt og Karl Gustav Wrangel. Svenskerne antog *en fransk-engelsk mægling* og overlod til danskerne selv at vælge Sprogø eller Rudkøbing som forhandlingssted. Men det skulle gå stærkt, så man måtte være i gang inden 8 dage, altså senest d. 13. febr. Og Karl Gustav afslog forslaget om våbenhvile, da han ikke ville afskære sig fra yderligere militære fordele.

Danskerne modtog tilbudet og sendte rigshofmesteren *Joachim Gersdorf* og rigsråd *Christen Skeel* ad Rudkøbing til. Deres *instruks* var dateret d. 8. febr. og lød på en tilbageførelse af tilstandene fra før krigen. Revisionen af Brømsbrotraktaten var altså nu opgivet fra dansk side. Det var understreget, at kommissærerne skulle undgå »al vidtløftig og videre disput«; men mærkede de svensk imødekommenhed på det anførte grundlag, skulle de give svenskerne »al tjenlig forhåbning« om en »nærmere og fortrolig alliance«, hvis modparten bragte dette på bane. Kommissærerne måtte også om nødvendigt gå med til at overlade dem det danske rytteri på de bedst mulige betingelser.

Men til denne instruks var der vedføjet en højst bemærkelsesværdig, hemmelig artikel. Det sagdes heri, at mærkede

kommissærerne på Karl Gustav, at han »ville med sin krigsmagt avancere for (frem til) vores kongelige residens- og købstad København, den med belejring at tvinge og sig bemægtige«, da skulle de gøre alt for at få ham derfra. Viste det sig umuligt, skulle de »hellere indgå sådanne fredsvilkår, som mæglerne kunne billige eragte og de lideligste befinde (= anså for rimelige og bedst mulige), end sligt i nogen måde at tilstede«. Panikken i København mærkes ganske tydeligt i denne tillægsartikel.

De danske kommissærer kom snart til at erfare, at Karl Gustav ville avancere med sin krigsmagt mod København. Da de nemlig sammen med Meadowe nærmede sig Vordingborg, stødte de ganske uventet på nogle svenske forryttere, som førte dem til Karl Gustav. Han var gået over Storstrømmen med blot 200 finske ryttere for at rekognoscere ad vejen mod København. Det var således under meget ulige betingelser, at forhandlingen tog sin begyndelse på Vordingborg Slot d. 11. febr. De svenske tropper rykkede samtidig videre frem; Karl Gustav ville nemlig stadig ikke høre tale om våbenhvile.

*

Vordingborgforhandlingen begyndte med, at danskerne foreslog status quo ante bellum : samme tilstand som før krigen. Det blev selvfølgelig pure afvist; man må vel også billigvis indrømme, at udviklingen var løbet fra denne del af den danske instruks. Det var med den højeste grad af spænding, at danskerne læste det svenske modforslag, som den følgende dag afleveredes til dem. Det var forfattet af den svenske rigsråd *Steen Bielke* i samarbejde med landsforrædderen *Korfitz Ulfeldt*. Både mæglerne og danskerne havde søgt at få den sidste erstattet med en anden, da hans nærværelse følte som en ydmygelse — men forgæves.

De svenske krav viste sig, som venteligt var, meget store. For at genskabe »fortroligt venskab« mellem de to naboer

skulle Danmark afstå fra alle alliancer, som direkte eller indirekte kunne være til skade for Sverige; derfor måtte Danmark heller ikke på nogen måde støtte Sveriges fjender eller tillade »noget orlogsskib« at løbe ind i Østersøen, enten gennem sund eller bælt. Begge parter skulle rømme besat område, men da Sverige »formedelst dets sejrige våben« havde besat langt mest, måtte det have erstatning herfor. Sverige krævede derfor »til evindelig ejendom« følgende landskaber: Blekinge, Skåne med Hven og Saltholm, Bornholm, Halland, Anholt og Læsø samt i Norge Bohus len. Til erstatning for Sveriges tab i Polen, Preussen, Livland og Ingermanland, som Danmark fik skylden for, skulle yderligere afstås Trondhjem len og grevskabet Pinneberg i Holsten; dertil skulle Danmark betale een million rigsdaler i krigsskadeserstatning og overlade Sverige 8 veludrustede orlogsskibe. Den svenske hær skulle desuden have ret til at nyde sine kvarterer i Danmark indtil midt i maj måned, og Ulfeldt skulle have sine beslaglagte ejendomme tilbage. Endelig skulle Karl Gustavs svigerfar, hertugen af Gottorp, have erstatning for påstået skade som følge af krigen og sikkerhed mod en gentagelse i fremtiden.

Under sammenkomsten den følgende dag, d. 13. febr., lagde danskerne ikke skjul på, at de mente, det svenske forslag indeholdt »svære og ubegrundede krav«. De kunne absolut ikke gå ind derpå uden først at forelægge dem for Frederik III, hvorfor de agtede sig til København endnu samme dag. Svenskerne, især Ulfeldt, beskyldte herefter danskerne for forsøg på at trække tiden ud, hvorunder de dog blev afbrudt af Gersdorf, der sagde, at »visseligen var [de] instruerede med de gode herrer svenske kommissærer at drøfte og forhandle; men [at de] ingen ordre havde at indgå sådanne ubilligheder, som de svenske kommissærer begærede«.

Resultatet af dagens meget hidsige diskussion blev dog, at de danske kommissærer benyttede sig af deres hemmelige artikel så vidt, at de lovede at anbefale følgende punkter for

Frederik III: at Skåne, Halland og Blekinge skulle afstås og Ulfeldts ejendomme tilbagegives, at 2.000 danske ryttere og 2.000 mand fodfolk skulle overlades svenskerne, og at deres hær måtte blive stående i Danmark til d. 2. april. Desuden lovede danskerne en genoptagelse af forhandlingen i »Køge eller et andet sted nærmere København«.

Hermed var første omgang af den store holmgang slut. Forhandlerne brød op for at rejse til deres respektive konger. Den engelske mægler fulgte danskerne til København, mens den franske Terlon som hidtil blev hos svenskerne. Begivenhedernes videre forløb afhang nu mest af reaktionen i den danske hovedstad.

*

De tre diplomater ankom d. 15. febr. til det spændt ventende København, der intet havde hørt fra dem siden deres bortrejse en uge tidligere. De bragte som bekendt langt fra godt nyt med hjem. Situationen var nu sådan, at regeringen måtte tage endelig stilling til, om den turde gå til »de yderste extremiteter, hvoraf udgangen er uvis«, eller man ville bide i svenskernes sure æble. Skønt danskernes tropper var modstanderen overlegne i tal og havde en fæstning i ryggen, turde man dog ikke »oppebie det yderste« og derved sætte »kronen, det kongelige hus, flåden, kort sagt hele riget på spil«, som den hollandske ambassadør Beuningen udtrykte det. Efter svenskernes strålende militære præstationer havde Københavns befolkning også ganske tabt modet. Man var jo helt uden forbindelse med omverdenen, og harmen mod den misregerende adelstand var stor. Utilfredsheden gav sig det udtryk, at »nogle knurrede imod de regerendes ledelse, andre råbte op om, at de var blevet forrådt, alle var de bange og anså situationen for håbløs«, som Meadowe udtrykte sig, da han senere erindrede sig tilstanden. Kun hof- og krigsråds-

kredse synes mere alvorligt at have overvejet forsøg på modstand, men enhver tanke herom druknede dog i den almindelige modløshed.

Dagens overvejelser resulterede således i en beslutning om nye forhandlinger med svenskerne. Det var en i høj grad forstemmende *instruks*, der forfattedes til vore forhandlere samme aften. Den var udformet i almindelige vendinger og sagde blot, at de skulle søge de bedst mulige betingelser. Især skulle de søge at hindre den lemlæstelse af Norge, som truede. Forhandlerne fik dog frie hænder, idet slutbemærkningen lød: »Hvilke poster, provinser, len og monterede skibe, såvel som grev Korfitz Ulfeldts gods, hvilke ikke kan aftinges, har I på vore vegne at indgå og afstå«.

Så drog da Gersdorf og Skeel atter d. 16. febr. ud af byen for påny at opsøge Karl Gustav. Han var unægteligt kommet nærmere hovedstaden, idet de fandt ham i Thorslunde-magle, 20 km fra byen ad Køge til. Da forholdene her ikke tillod en *konference*, forlagdes den til præstegården i *Høje-Taastrup*.

Forhandlingen opfattedes som en direkte fortsættelse af Vordingborgforhandlingen og formede sig på den måde, at man gennemgik det tidligere svenske fredsforslag punkt for punkt. *Ulfeldt* brugte megen veltalenhed til at forklare nødvendigheden af, at Danmark ophævede alle svenskfjendtlige alliancer. Han brugte så store ord som, at dette måtte anses »for en grund- og hjørne-sten, hvorpå en ret og oprigtig fred først [og fremmest] bør støttes«. På de danske forhandlers indtrængende forestillinger gjordes dette punkt gensidigt og derved mindre ydmygende for Danmark. Under diskussionen om det svenske krav, at Danmark skulle spærre Sundet for orlogsskibe, hævdede den pågående *Ulfeldt*, at på dette og det foregående krav »beror Sveriges kronas og dets underliggende landes tryghed og sikkerhed«. *Gersdorf* måtte gang på gang afbryde ham og forklare, at Danmark ikke havde magtmidler til at gennemføre dette krav alene. Resultatet blev da, at begge parter skulle »forhindre, så vidt mu-

ligt er, at ingen fjendtlig orlogsflåde passerer Sund og Bælt ind i Østersøen«.

Under drøftelsen af de store afståelser blev der fremsat mange interessante synspunkter. Ulfeldt hævdede den ultra-svenske opfattelse, at fortiden godtgjorde den risiko, Sverige løb ved sit naboforhold til Danmark. Derfor, fortsatte han, formoder vi, »at I kunne ikke fortænke os, om vi, værende klogere blevne gennem vor egen skade, søger at forsikre os«. Under den videre diskussion om afståelsen af Bohus len og fæstning, hævdede han, at det kun var lidet værd. Det vidste han fra sin guvernørtid dér. Hertil svarede *Christen Skeel*: »Bohus (d. v. s. Bohus fæstning), det er fast«, hvortil *Steen Bielke* karakteristisk nok replicerede: »Derfor begærer vi det.« Det var militær-politiske grunde, ikke økonomiske, der vejede tungest.

Der faldt flere bemærkelsesværdige udtalelser under drøftelsen af Skåne, Halland og Blekinges afståelse. Bielke hævdede bl. a., at den svenske »begæring var alene rettet mod en vis [∴ fuldkommen] sikkerhed for Sveriges krone«. Han genoptog endvidere Aksel Oxenstiernas synspunkt fra Brøm-sebroforhandlingen 1645, at Gud og naturen havde skabt en skillelinie mellem Danmark og Sverige til det sidstes sikkerhed: »Det er kanalen i Sundet, og der er for os ingen tryk-
hed, så længe kongen i Danmark forbliver herre over begge strandene, al den stund han da altid kan hindre kommer-
cierne (handelen) og trænge ind på vore grænser, når han lyster«. Desværre synes de danske kommissærer at have manglet kraft til at modgå denne opfattelse.

Da danskerne jo havde fået pålæg om at søge at redde Norge fra den truende lemlæstelse, opstod der en hård strid om Trondhjem len. Under denne beskyldte Gersdorf svenskerne for at ville ødelægge Danmarks fremtid: »I søger at fratage os alle vore kræfter«, sagde han, »og afhænde os de steder, fra hvilke vi vore bedste krigsfolk plejer at bekomme«. Danskerne fik imidlertid støtte af den engelske mægler, der

kun nøddigt så Trondhjem len på svenske hænder. Han skriver i sine erindringer, at derved ville Sverige opnå et fuldkomment monopol på skibsfornødenheder, og det var, siger han, »for stor en rigdom til at blive betroet en enkelt hånd«. Han foreslog derfor, at Sverige kun skulle have lenet overladt i et kortere åremål. Dette ville Ulfeldt dog blot gå med til, hvis han ved tilbageleveringen i stedet fik et andet område »af samme værdi og importance (vigtighed) for kronen Sverige«. Fik Karl Gustav derimod lenet til ejendom straks, ville han bl. a. frafalde kravet om 1 mill. rigsdaler, afståelsen af Pinneberg og overtagelsen af de 8 orlogsskibe. Dette var for fristende et tilbud for Gersdorf, og på disse betingelser afstod Danmark derefter Trondhjem len. En anden lille fordel opnåede danskerne, idet den gottorpske hertugs krav blev taget ud af fredskonferencens dagsorden og henvist til en senere dansk-gottorpsk forhandling. Dette var af både prestigemæssig og realpolitisk betydning.

Konferencen havde trods alt ikke været helt forgæves set fra et dansk standpunkt, selv om svenskerne kun havde givet sig meget lidt med hensyn til de overvældende, territoriale krav. De danske kommissærer turde da heller ikke skrive uden Kongens og Rigsrådets godkendelse. *Rigsrådets udtalelse* i sagen forelå d. 18. febr. om morgenen, og den formede sig som en dyb beklagelse af de hårde fredsbetingelser. Rigsrådet mente imidlertid ikke, at der var nogen vej udenom, og anbefalede underskrivelsen med ordene: »Ikke desto mindre så forbliver vi ved vores forrige vota (udtalelser), at det er bedre at konservere (bevare) Eders kongelige Majestæts person med dronningen og det ganske kongelige hus og en del af kronen, end at sætte alting i øjensynlig hazard, hvorudaf lettelig kunne entstå (opstå) den elendighed og ulykke, som siden intet stod til at reparere«.

Hermed var sagen afgjort, og endnu samme dag, d. 18. febr., »lidt over middag« kunne det såkaldte *Taastrupforlig* underskrives af mæglere og kommissærer. Det var imidlertid

kun en fredsskitse, der hermed var skabt. Det slutgyldige fredsdokument besluttede man at udarbejde i Roskilde, »ti her er altfor trangt, så at vi forhindres i at arbejde«, som Steen Bielke skrev fra Høje-Taastrup. Det blev altså i den gamle kongestad, at dramaets sidste akt skulle udspilles.

*

D. 20. febr. tog man fat på arbejdet i *Roskilde*. Der var vist ingen af deltagerne, som havde forestillet sig, at det afsluttende arbejde skulle komme til at tage en hel uge eller lige så lang tid som begge de foregående forhandlinger. Alle hovedpunkterne var man jo blevet enige om i Taastrup. Men selvfølgelig stod der mange, uafklarede spørgsmål tilbage, især hvad angik traktatens udførelse i virkeligheden. Det var aftaler om rømning af de besatte og afståede områder, frigivelse af fanger, tilbagegivelse af beslaglagt gods, udlevering af danske tropper o. s. v. Det var spørgsmål, som absolut ikke var uden sprængstof.

Den gensidige mistillid, som hele tiden havde ulmet under overfladen, kom meget tydeligt frem i disse dage. Svenskerne foreslog nemlig, at rømningen skulle praktiseres således, at danskerne først trak sig ud af et forud aftalt område, hvorefter svenskerne afmarcherede fra et af dem besat distrikt og så fremdeles, f. eks. skulle danskerne forlade Skåne, førend svenskerne skulle rømme Sjælland. Tilmed krævede de svenske kommissærer, at de 2.000 md. fodfolk og 2.000 ryttere, som danskerne havde lovet at stille til Karl Gustavs disposition, skulle overgives til ham, inden rømningen af Sjælland kunne påbegyndes. Danskerne var af noget nær den modsatte mening og ville ikke udlevere tropperne, før den svenske armé havde forladt landet. Modsætningerne var så store, at forhandlingerne faktisk truede med at gå i hårdknude.

På dette tidspunkt greb *Karl Gustav* personligt ind i diskus-

sionen. Han turde ikke løbe risikoen for et langvarigt tovtrækkeri. Blev det tøjvejr, ville han nemlig stå isoleret med sin hær på Sjælland. Hvem vidste, om ikke også Holland ved første åbne vande ville sende Danmark hjælp? Sagerne måtte fra hans synspunkt ordnes hurtigt. Han gav derfor køb m. h. t. de 2.000 md. fodfolk, som han ganske rigtigt ikke mente var tilstede i hovedstadsområdet; at skaffe dem tilveje kunne tage tid. Men de 2.000 ryttere stod han fast på. Begyndende tøjvejr d. 22. febr. gjorde ham nervøs og fik ham til at skrive til Steen Bielke, at han straks måtte »have de 2.000 heste fra ham (Fr. III), ellers tørner vi påny sammen, og det synes, som Danmark vil«.

Det slog imidlertid atter om til frost, og den svenske konges ophidselse lagde sig. Tilmed gik det danske rigsråd ind for Karl Gustavs ønsker den næste dag, idet det udtalte: »Jo før jo bedre, at Sjælland kunne befries fra de svenske folk, og få de 2.000 ryttere af vore, som til dem skulle overlades, og det imens isen endnu tjener til at marchere tilbage på igen, synes os bedst og rådeligst for Eders kgl. Majestæt og landet«. Regeringen fulgte denne henstilling fra rådet, og d. 24. febr. fandt overdragelsen af tropperne sted. Det skete ved den daværende Køge kro, der lå ved Gammel-Køgevej lidt syd for Hundige, ca. 20 km fra København.

Tilslut opstod der en ordstrid med betydeligt perspektiv. Svenskerne ønskede i sidste øjeblik et udtryk i traktatens art. 3 ændret. I kladden havde man benyttet Taastrup-traktatens ord om, at parterne skulle spærre Sundet for enhver »fjendtlig« orlogsflåde. Svenskerne ønskede dette ændret til at gælde alle »fremmede« orlogsflåder, d. v. s. alle ikke-nordiske orlogsskibe, hvad enten de var fjendtlige eller ej. Dette ville betyde en væsentlig udvidelse af artiklens indhold, og danskerne protesterede på det voldsomste. Under situationens hårde nervepres enedes man noget hovedkulds om udtrykket »fremmede, fjendtlige« orlogsflåder. Tilsyneladende fik herigennem hver part sit, men det var en meget dårlig løsning, idet den gav

frit løb for hver parts fortolkning. Den nærmeste fremtid skulle da også vise, at der her lå gemt stof til uendelig kiv.

Dermed lå *traktaten* endelig klar i sin slutgyldige form. Den blev underskrevet af mæglere og kommissærer mellem kl. 12 og 13 d. 27. febr., skønt den selv daterer sig d. 26. Det var den hårdeste fred, Danmark indtil da havde underskrevet. Alle de skønne østensundske provinser, *Skåne*, *Halland* og *Blekinge* gik tabt. Dertil kom *Bornholm*, og de to vigtige, norske len, *Bohus len* og *Trondhjem len*. Ingen kan undre sig over, at Gersdorf, da han tog pennen for at underskrive, mumlede kejser Neros klassiske ord: *utinam nescirem literas* (gid jeg ikke kunne skrive). Han mente selv at kunne fralægge sig ansvaret for sit lands ulykke, idet han og Skeel skrev følgende til Frederik III: »Vi for vore personer ville ønske, at det måtte have været bedre. Gud skal kende (vide), at vi har gjort vores dertil; men hverken raison eller motiver har kunnet gælde imod magten«. Gersdorf havde for så vidt ret. En ulykke som denne skyldes kun i ringe grad enkeltmands fejl. Sociale, politiske og militære misforhold havde arbejdet sammen med en ganske enestående vinter.

Lad os bringe fredens resultater ind i den større sammenhæng, hvor de hører hjemme. Man må her tænke på, at Karl Gustavs kongstanke bestandig havde været en svensk beherskelse af Østersøen. Hans forsøg på at realisere den ved at erobre det vigtige handelsområde Preussen var imidlertid slået fejl, bl. a. på grund af Danmarks og Hollands modstand. Gennem Roskildefreden ramte han begge disse modstandere hårdt, især naturligvis Danmark. Når Øresund blev grænsefarvand mellem rigerne, blev Danmarks militære muligheder overfor Sverige stærkt mindskede. Sverige fik med andre ord ryggen så nogenlunde fri, og derved øgedes dets styrke andre steder. Denne sikkerhed forstærkedes yderligere gennem de norske afståelser, *Bohus len* og *Trondhjem len*, idet *Gøteborg* og *Centralsverige* nu befriedes for enhver dansk trussel.

Men ikke nok hermed. Ved at komme i besiddelse af pro-

vinserne øst for Sundet opnåede Sverige flere andre militære fordele. Dets flåde kunne herefter baseres i skånske havne, som lå Østersøens centrale farvande meget nærmere. Flåden ville også om foråret kunne komme før i søen fra en skånsk vinterhavn, da isen forsvandt langt tidligere her end i Stockholm. Desuden lå de skånske havne bekvemt for troppe-transport til Østersøens omstridte sydkyst.

Den største fordel ved erhvervelsen af de østdanske provinser var dog selve positionen ved Øresund. Hermed havde Sverige tiltvunget sig en medbestemmelsesret over det meget vigtige indløb til Østersøen. Det stod også allerede klart, hvad denne nye ret skulle bruges til. Holland skulle lukkes ude fra Østersøen, først dets orlogsflåde, siden også dets handelsskibe, naturligvis til Sveriges fordel. Fredens art. 3 bandt endog Danmark til at medvirke til gennemførelse af første punkt i dette projekt, som kun kunne få ødelæggende følger for Danmark. Karl Gustavs interesse for sin nyerhvervede Sundposition ses også af hans planer om at anlægge en stor flådestation i Landskrone.

Den bratte fred midt i den hårdeste vinter kunne ikke befri Danmark for en svensk besættelse. Freden fik ikke lov til at berøve Karl Gustav mulighed for at opretholde sin hær til foråret, da han »elskede sine tropper mere end sine lande«, som Terlon skrev i begyndelsen af marts. Fredens 16. artikel bestemte, at svenskerne måtte blive i deres kvarterer til den 1. maj, hvorefter evakueringen skulle begynde.

Yderligere havde Karl Gustav fået indsat en artikel i freden, som skulle sikre hans svigerfar, den gottorpske hertug i Sønderjylland og Holsten, store fordele på Danmarks bekostning. Ifølge fredens artikel 22 skulle en dansk-gottorpsk forhandling nærmere fastsætte de danske indrømmelser, men de skulle »efter billighed« være til Hertugens tilfredshed, og forhandlingen måtte være afsluttet inden 2. maj, d. v. s. inden den svenske hær afmarch.

Endelig havde Karl Gustav søgt at ramme sin anden mod-

stander gennem Roskildefreden. Det var Holland. Fredens artikel 2 pålagde parterne at ophæve alle alliancer, der var oprettet til den andens skade. Og artikel 3 påbød de to parter »efter al mulighed at forhindre og afværge«, at »nogen fremmed, fjendtlig orlogsflåde« løb gennem sund eller bælt. Det var naturligvis hermed meningen at lukke hollandske søstridskræfter ude fra Østersøen og berøve dem udsigten til dansk støtte og danske baser.

OVERFALDET

Det svenske fredsbrud 1658

Karl Gustav syntes med Roskildefreden at være nået et langt skridt videre mod sit endelige mål: Østersøens beherskelse. Og danskernes holdning så tilmed ud til at skulle øge hans fremgang. Frederik III viste nemlig Karl Gustav den store imødekommenhed at indbyde ham til festligt samvær på sit skønneste slot, Frederiksborg, og den danske regering tilbød svenskerne at indtræde i en nordisk alliance. Intet kunne være den svenske konge mere kærkomment, da dette jo åbnede ham mulighed for at dirigere den danske politik i fremtiden, endda under en venskabets kåbe — han lod sig ingen af forslagene sige to gange.

Der kan nok være grund til her at spørge, hvad den danske konge og regering egentlig tilsigtede med denne overraskende holdning? Frederik III havde imidlertid flere gange tidligere været inde på disse tanker for at opnå en lettelse af de svenske krav. Og Danmark havde også efter fredsslutningen svensk imødekommenhed behov.

Resultatet af den kommende forhandling med Gottorp afhang jo især af svenskernes holdning, ligesom det var nærliggende at vente, at svenskerne ville indrømme danskerne økonomiske eller andre fordele i forbindelse med en nordisk alliance. Det var utvivlsomt i den retning, de danske forventninger gik.

Gennem spredte bemærkninger fra den følgende tid kan vi få et lille indblik i, hvad drøftelserne på Frederiksborg d. 3.—5. marts har drejet sig om. Naturligvis blev det gottorpske spørgsmål berørt. Og Frederik III's store modvilje mod Hertugens krav kom tydeligt frem. Terlon vidste, at Kongen havde

Karl X Gustav, svensk konge 1654-60.

sagt, at han »hellere ville miste alt, ja sit hoved med, end overlade Hertugen Rendsborg«, som denne krævede i erstatning for påståede, danske overgreb. Også de andre gottorpske krav fandt danskerne »meget høje«. Den danske afvisning af Hertugens krav gjorde uden tvivl et vist indtryk på

Karl Gustav, således at han efter Frederiksborgmødet undlod at støtte kravet på Rendsborg, skønt han tidligere havde fundet det i sin orden.

Frederik III havde også gjort det klart for Karl Gustav, at han under ingen omstændigheder ville modtage Korfitz Ulfeldt som svensk ambassadør i fredstid; han »kunne ikke udholde at se den mand for sine øjne«, som Frederik III skulle have sagt. Han fik også sin vilje, idet Ulfeldt blev erstattet af Cojet, et tvivlsomt bytte iøvrigt, da Cojet hurtigt røbede sig som en indædt danskerhader.

Disse små indrømmelser var faktisk alt, hvad der kom ud af dette møde, som vakte enorm opsigt overalt i Europa. Det havde således kun i ringe grad svaret til de danske forhåbninger.

*

Mere end nogensinde afgang fremtiden da af svenskernes holdning under de indvarslede forhandlinger i København. Endnu i marts begyndte de uvelkomne møder med to gottorpske sendemænd, hvoraf den ene var den bekendte kansler Kielman v. Kielmansegg. Som modpart havde de blandt andet den kgl. landråd i Hertugdømmerne, Frederik Ahlefeldt, en hidsig, men karakterfast mand, hvis antigottorpske indstilling var almindelig kendt.

Det var meget umådeholdne krav, gottorperne fremlagde. De forlangte således fuld selvstændighed (suverænitæt) for Hertugens del af Sønderjylland eller Slesvig. Den gamle fællesregering af Hertugdømmerne sammen med den danske konge skulle ligeledes opgives, og endelig krævede de som ret eller erstatning det omstridte Svavsted amt og Slesvig domkapitel, medens de hurtigt opgav kravet på Rendsborg, efter svensk henstilling.

Som man kunne vente, forkastede danskerne enhver retslig begrundelse af de anførte krav, og på et møde den 2. april hævdede Ahlefeldt, at de tilmed vedrørte »sager, som ikke kunne afgøres her«. Dermed var det klart, at gottorperne

havde meget ringe chance for ved egen hjælp at opnå den tilfredsstillelse, som Roskildefreden havde lovet deres herre. De påkaldte derfor svenskernes assistance, og et nyt møde fandt sted den 7. april.

Dette møde den 7. april blev aldeles afgørende for hele den videre politiske udvikling. Først tog nemlig den svenske Steen Bielke ordet og sagde, at 2. maj nærmede sig. Til den tid skulle det gottorpske spørgsmål være afgjort til Hertugens tilfredshed. Desuden havde danskerne i Roskilde stillet sig forstående overfor de gottorpske krav, således at det ikke nyttede noget nu at løbe fra dem. Gottorperne føjede ivrigt til, at gik danskerne ikke ind på deres forlangender, ville den svenske armé blive stående i landet, indtil en ordning var bragt i stand. Dette bekræftede Bielke. Efter endnu nogle uvenlige replikker rejste Ahlefeldt sig rasende og forlod demonstrativt mødet.

Overfor det svenske pres var der imidlertid intet at gøre, og Danmark måtte gå fra indrømmelse til indrømmelse. At det ikke gik af uden fortrydelse, ses af Frederik III.s holdning den 11. april, da Terlon talte med ham om Gottorp. Franskmanden fortalte bagefter, at Kongen blev »nærmest desperat, ville lade lykken råde og tage, hvad der måtte komme. Sverige havde opnået en særdeles fordelagtig fred«, fortsatte han, »ville det nu tillige presse så hårdt på i anledning af Hans fyrstelige Velærværdigheds sager, så vær's go«. Trods denne allerhøjeste uvilje måtte man dog gå på akkord; kun halvdelen af Slesvig kapitelsgoods blev reddet. Karakteristisk nok opnåedes den endelige enighed først i yderste øjeblik, på selve den 2. maj, den dag Roskildefreden satte som sidste frist. Ved denne politik havde svenskerne skabt sig en lydstat, endda indenfor dansk territorium — en mere fjendtlig handling kunne dårligt tænkes.

*

Samtidig med denne gottorpske forhandling drøftede man i København den dansk-svenske alliance. Forhandlingerne begyndte den 31. marts med, at danskerne som initiativtagere

fremlagde et forslag, der gik ud på et fælles forsvar af parternes lande, handel og rettigheder i Østersøen. De lagde vægt på, at handelen i Østersøen skulle holdes åben for alle nationer, som ønskede at deltage i den; således måtte der under ingen omstændigheder optages told i søen. Desuden pointerede de, at forsvarspagten først skulle træde i kraft, når Sveriges nuværende krig var afsluttet.

Svenskernes skriftlige svar kunne først afleveres den 6. april på grund af danskernes »mangfoldige sysler og stadige optagetthed«. At danskerne søgte at trække tiden ud, må anses for givet, idet de utvivlsomt først ville erfare, hvorledes modparten stillede sig til det gottorpske spørgsmål. I diskussionerne den 6. optrådte de endnu ret moderate, og Bielke kunne skrive hjem, at danskerne med hensyn til alliancen »udtaler sig så vel, så at jeg håber, de vil bekvemme sig efter Eders kgl. Majestæts vilje«.

Inden det næste møde kom i stand, havde imidlertid det store sammenstød mellem Frederik Ahlefeldt og Steen Bielke fundet sted, og Frederik III var blevet bragt i sin omtalte desperate sindsstemning. Dette fik en absolut ødelæggende virkning på de videre allianceforhandlinger, som det viste sig den 12. april. Danskerne indgav nu et modforslag, der på mange måder var ganske utilfredsstillende for svenskerne. De nægtede således at lade traktaten gælde forsvar af Roskildefredens bestemmelser, de ville kun stille 10 orlogsskibe mod det svenske forslag på 20, og hjælpen skulle ikke ydes, hvis krigen, der motiverede hjælpen, var imod den assisterende magts interesse eller forbund eller imod al billighed. Danmark søgte tydeligt nok på ny støtte i sit forbund med Holland. Svenskernes skuffelse var så stor, at de sendte forslaget til udtalelse i Göteborg, hvor Karl Gustav på det tidspunkt opholdt sig.

*

Da rapporten fra København ankom til Göteborg, var den svenske konge netop indviklet i en stor, udenrigspolitisk debat med sit råd. Den endte uden resultat, således at man ikke var på det rene med, hvorhen man skulle vende sig med hæren, når den måtte afmarchere fra Danmark den 1. maj. En udsættelse var i høj grad ønskelig. Det er måske så meget sagt, at den københavnske rapport kom som en åbenbaring, men det er i hvert fald givet, at den gjorde det muligt at klare den vanskelige situation. I Karl Gustavs udførlige ordre af 23. april kan vi se hvordan.

Den svenske konge fastslog heri, at hans forhandlere roligt kunne lægge allianceplanerne til side, da Danmark var »så temmelig koldsindig«. Men på grund af dets hele, tvivlsomme optræden måtte Danmark i stedet for gå ind på en række nærmere præciserede krav, der påstodes at følge logisk af traktatens mere ubestemte ordlyd. Karl Gustav simulerede endog frygt for et dansk angreb. Motiveringen for den svenske voldsomhed var, at Danmarks holdning havde indgivet Kongen, som det hed, »mistanker, og at Hans kgl. Majestæt derfor *før sin afmarch* vil have alt efter pagternes indhold afhjulpet og sluttet«. Da Karl Gustav efter behov kunne øge eller mindske sine krav, havde han altså dermed skabt sig en glimrende pseudoretslig begrundelse for at blive i Danmark efter d. 1. maj, så længe han havde brug for det.

I de følgende måneder gav Danmark efter overfor den svenske okkupations pres, men forhandlingen syntes at skulle vare evigt. De svenske gesandters teknik virkede også meget deprimerende, idet de ikke stillede alle krav på een gang, men tværtimod for hver indrømmelse kom frem med et nyt forlangende. Og alt imens tærede den svenske hær lige ubarmhertigt på den danske befolkning.

Under alt dette udviklede den internationale situation sig meget ugunstigt for Karl Gustav. Det var ham umuligt at skaffe sig Frankrigs og Englands støtte til en påtænkt offensiv mod Kejseren i Tyskland. Og efter at han i Flensborg d. 15.

juni havde modtaget kurfyrsternes repræsentanter, der advarede ham mod krigeriske foretagender i Tyskland, opgav han helt denne tanke. En anden mulighed var en genoptagelse af krigen i Polen og Preussen, men den var lidet tillokkende, især hvis den tyske kejser fortsat ville støtte hans fjender dér. Han håbede endnu ad diplomatisk vej at kunne bringe Kejseren til forlig, men det var allerede nu tvivlsomt. Og selv i bedste fald ville han i Preussen som i 1656 kunne vente den hollandske flådes indgriben.

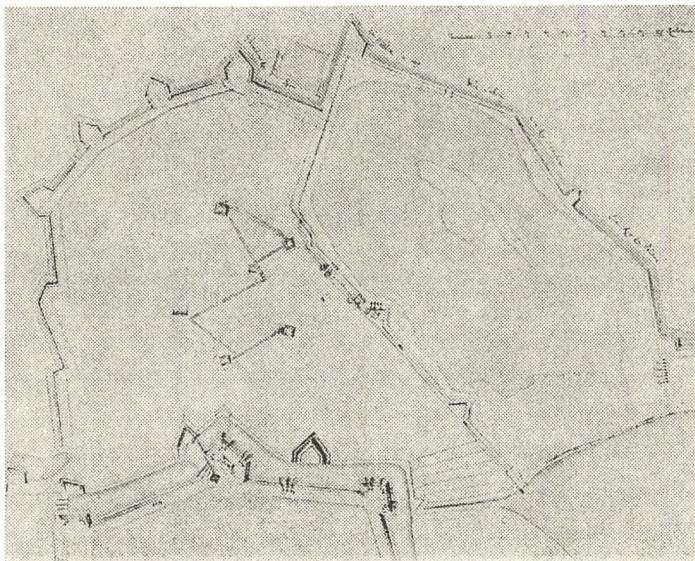
Da var det, at tanken om et angreb på Danmark opstod i Karl Gustavs fantasirige og skrupelløse sind. Og han satte den øjeblikkelig på papiret, i en ny ordre til sine gesandter i København d. 15. juni. Heri krævede han bestemte og imødekommende svar på sine gamle og nye krav, og han pålagde sine forhandlere at lade danskerne vide, »at vi ikke længere vil tøve, men bruge andre midler«. Ved træghed fra dansk side skulle de undlade at underskrive noget, »thi jeg må ikke lade Danmark slippe ustraffet fra deres ondskab, og Danmark er mig ligeså kært som Preussen, blot jeg må få albuerum til at handle og lave en opgørelse på en af siderne«.

Karl Gustav var i sin daværende situation nødt til at handle snarest. Den svenske hær var nemlig langsomt trukket sydpå ned i Holsten, og den var allerede begyndt at lide under utilstrækkelige tilførsler. Karl Gustav tænkte vel stadig mest på et tog til Preussen, men frygten for den tyske kejser og Holland dukkede bestandig op. Derfor pressede han lige ivrigt på for at få Danmark til at støtte en sundspærring, men Danmark fastholdt, at hjælpeflåder til nødstedte byer og lande ikke faldt ind under Roskildefredens bestemmelse. Dette standpunkt var også i Danmarks velforståede interesse, da Sveriges imperialism var en dødelig fare for dets fremtid.

Da indløb den 5. juli et skæbnsvangert budskab fra Tysklands hovedstad Frankfurt. Det var mislykkedes for det svenske diplomati at hindre Kejserens fortsatte hjælp til Polen. Under disse omstændigheder måtte toget til Preussen endeligt

opgives. Men handling måtte der dog til, hvis den svenske hær ikke skulle gå i opløsning. Den uendelige forhandling i København gav da Karl Gustav et udmærket påskud til krig. En erobring af Danmark ville give hæren bytte og gode kvarterer, ham selv en ny, fordelagtig udgangsposition. Ryggen kunne samtidig dækkes med den samlede dansk-svenske flåde, og hæren kunne øges med danske kontingenter. Med sin beslutning om at overfalde Danmark handlede Karl Gustav derfor langt mere som strateg og lejetropfører end som en spiller, der sætter alt ind på en enkelt brik. D. 7. juli besluttedes krigen.

Med dette overfald begyndte et af de mest afgørende afsnit i Danmarks historie. Dets indhold er kampen om Danmarks fortsatte eksistens, dets slutningsord er sejren på Københavns volde.

Københavns vestervold; til venstre Chr. IV's lave forværk. I billedets midte svenske løbegrave og batterier. Hinsides Sect. Jørgens sø den svenske lejr. Håndtegnet kort. (Det kgl. Bibliotek).

DET KAN NYTTE

Københavns belejrings første tid

Det var en rystende nyhed, der nåede København d. 8. aug. *Karl Gustav* var gået i land med sin hær på *Sjælland*. Den foregående dag havde den svenske konge i *Korsør* udskibet en styrke på ca. 4.000 mand fodfolk, ca. 2.000 ryttere og 50 kanoner. Desuden medførte han »en god del ammunition foruden trillebøre, skovle, hakker og spader«. Uden mindste modstand begyndte denne styrke at bevæge sig mod den danske hovedstad. Denne fremrykning gav en uhyggelig forklaring på, hvorfor en svensk flådeafdeling på 19 skibe havde opholdt sig i *Sundet* fra d. 6. aug. Der var ikke længere noget

at tage fejl af: det danske rige skulle knuses og ophøre at eksistere som selvstændig stat.

Konge og regering besluttede trods den fortvivlede situation at byde faren trods. Da man foreslog *Frederik III* at flygte, hvad der endnu var muligt, da byen ikke straks blev indesluttet til lands, svarede han med de berømte ord: »Jeg vil dø i min rede«. Også regeringschefen, rigshofmester *Joaachim Gersdorf* stod rank i dette skæbnesvangre øjeblik. I et brev til den danske gesandt i Holland H. W. Rosenvinge skrev han på netop denne dag disse stolte ord: »Vi vil gøre som ærlige folk og maintainere (hævde) os, så længe der er varmt blod i os, tagende den højeste Gud for alting til hjælp«.

Endnu samme aften indkaldte den standhaftige konge ved hjælp af sine drabanter stænderne til et møde på slottet den næste morgen kl. 8. Her mødtes da d. 9. august adelige, gejstlige og borgerlige med de højlærde fra Frueplads. På Kongens vegne holdt rigshofmesteren en kort tale, hvori han mindede de tilstedeværende »om deres ed og pligt« overfor kongehuset. De forskellige stænder gav omgående deres varme tilslutning til tanken om et hårdnakket forsvar af by og land. Det var *Hans Nansen*, der svarede på borgernes vegne. Han berørte kort, at det var kommet hans standsfæller for øren, at det var usikkerhed m. h. t. borgernes holdning, der havde fået regeringen til at slutte den ufordelagtige Roskildefred. »Men nu ville han forsikre Hans Majestæt om borgerskabets troskab, at de skulle stå og gå, vove gods og liv for Hans Majestæt, at enhver skulle se, hvad hjerte den borgerlige stand udi København havde til deres Konge«. Mandige ord i en virkelig farens stund.

Vi kender iøvrigt kun lidet til dette vigtige møde, men det synes dog sikkert, at der har fundet visse realitetsdrøftelser sted foruden afgivelsen af de vigtige loyalitetserklæringer. Der er derfor al grund til at tro, at borgerne ved denne lejlighed har rørt ved spørgsmålet om Københavns privilegier. Efter ivrige forhandlinger udstedtes allerede næste dag, d. 10. aug., de

københavnske borgeres *frihedsbrev*. De opnåede herved bl. a. at få byen anerkendt som en selvstyrende rigsstad, og på de kommende stændermøder skulle Københavns borgere udgøre en særlig stand, ligestillet med adelstand, gejstlighed og landets øvrige borgerstand.

Der er ingen tvivl om, at Københavns nye, store privilegier nærede borgernes kampmod. Derved spiller de en betydelig rolle i byens og landets eksistenskamp. Der udsprang af disse dages stemning en samhørsfølelse og offervilje bag byens volde, som kun kendes i historiens store øjeblikke. Villigheden til at yde var stor, og borgerne stillede tømmer og krop til rådighed for voldarbejdet og forsvaret. De gik til volds sammen med de regulære soldater. Og selv om man ikke bør overdrive den militære betydning af borgervæbningen, så er det i hvert fald givet, at dens deltagelse i forsvarets første, kritiske tid stivede den aktive stemning blandt borgerne af og derved sikrede en meget gunstig baggrund for den egentlige, militære aktivitet.

*

Her rejser sig naturligt det spørgsmål: Hvordan var *fæstningens tilstand* ved svenskernes ankomst til byen d. 11. aug.? Meget dårlig, vil de fleste vistnok svare, men er det nu også rigtigt? Den almindelige opfattelse af fæstningens slette tilstand bygger især på den københavnske præst og historiker *Anders Mathiesen Hjørrings* skildring, som imidlertid på iøjnefaldende måde vil fremhæve det forunderlige i Københavns frelse. Om Østervold, d. v. s. volden fra Nørreport til Kastellet, siger han, at der her var »så ringe med volde og grave, og så slet værk, at man derover kunne ride og gå, hvor man lystede«. Havde tilstanden virkelig været sådan, må man give den gode Hjørring ret i, at Københavns redning må synes et »særdeles mirakel«.

Den bekendte *Erik Dahlberg* optrådte som spion i København i begyndelsen af aug. 1658. Han havde ordre til at underkaste værkerne en grundig undersøgelse, »da Hans Majestæt agter at belejre København«. Hans såkaldte spionkort er

endnu bevaret. Det synes nærmest at fremhæve Vestervolds gammeldags opbygning og antyder intet om en ufærdig Østervold. Da han langt senere skrev sine erindringer om disse begebenheder, hævdede han, at volden visse steder var passabel med vogne. Derfor foreslog han Karl Gustav en øjeblikkelig storm. Hans skildrings enkeltheder minder imidlertid om passager hos Hjørring, hvis »Lejrs-krans« tryktes 1660, så man fristes til at tro, at Dahlberg har lavet en god historie på grundlag af sin senere læsning. Sandheden er sikkert nærmere den, at fæstningens tilstand har været sådan, at Karl Gustav havde ret i at undlade en storm ved ankomsten til København. Karl Gustavs afgørelse har givetvis også været bygget på en række indberetninger fra fremsendte, erfarne officerer, bl. a. ifølge Hjørring fra den erfarne general *Jakob de la Gardie*, der personlig iagttog Østervold og diskuterede byens forsvarsvilje og -muligheder med sine officerer.

Det er svært at sige noget præcist om fæstningsværkernes *bestykning*, men også her findes tegn, der peger i retning af et tåleligt beredskab. Ifølge en fortegnelse over hvervede artillerister, som var »antaget til stykkernes (kanonernes) fornødenhed på voldene«, blev der i dagene fra den 9. til 13. aug. indrullet ikke mindre end 133 md. Da det d. 15. aug. siges, at der til hver kanon kun kan afses een artillerist, er det næppe for dristigt at sige, at voldene meget tidligt var rimeligt bestykket. Og kanoner, der kunne udskyde såkaldt »skrå« d. v. s. små jernstumper, var netop datidens virksomste middel imod tætpakkede stormkolonner.

Det er ikke muligt at oplyse noget sikkert om den danske *mandskabsstyrke* på netop den tid, da Karl Gustav lagde sig foran byen. Den første, samlede opgørelse er fra d. 2. sept. Der fandtes da i byen 615 ryttere med ca. 70 officerer, 347 dragoner med 59 officerer, 1610 md. fodfolk med 360 officerer. Af regulære tropper var der altså dengang godt 3.000 officerer og menige. Hvor hurtigt disse afdelinger har kunnet nå op på den angivne størrelse, kan ikke siges, men rammen

for disse formationer eksisterede allerede, da overfaldet fandt sted. Men hertil kom så et matroskorps på næsten 600 md., studenternes og håndværkssvendenes kompagnier på ca. 800 md. og endelig de kgl. betjentes kompagni på ca. 450 md., mange af dem også udmærkede soldater. Hertil må føjes den mindre delvige, men dog brugbare borgervæbning på godt 3.500 md., hvorved vi kommer op på tal, der væsentlig overstiger angriberens, nemlig ca. 8.500 md.

Det var mere end noget andet de her fremdragne kendsgerninger, der fik *Karl Gustav* til at tøve, da han d. 11. aug. nåede Valby bakke. Med hurtighed havde han ført sin hær tværs over Sjælland, men den lammende virkning af hans fremstød udeblev. Den danske modstander brød ikke sammen, således som han havde håbet. Situationen var også en anden end for 6 måneder siden. Var end fæstningen på det nærmeste den samme, så var den langt mere virkningsfuld nu, med vand i gravene. Desuden var befolkningens indstilling en anden nu, hvor intet tilbageslag var muligt. Det stod den klart, at landets og byens eksistens var indsatsen i det påbegyndte spil.

D. 11. aug. blev således en »mærkelig dag« i Nordens historie. De flammende forstæder var symbolet på den danske forsvarsvilje. Da det ventede sammenbrud ikke kom, skred *Karl Gustav* øjeblikkelig til en regulær belejring. Rimeligvis har han aldrig for alvor tænkt på en storm under denne del af felttoget. Svære kanoner fik han fra den svenske flåde, der lå og blokerede *København søværts*. En belejring var så meget mere rimelig, som den havde al mulig udsigt til at bringe ham byen i hænde uden større blodsudgydelse. Tidspunktet for aktionen var nemlig meget gunstigt for angriberen, idet byen endnu ikke havde nået at hjemtage forsyninger til den kommende vinter. Der var altså god grund til at tro, at byen ville falde af sig selv og ret hurtigt, skønt det ikke var tilrådeligt at forsøge sig med en storm.

Inde i byen var man travlt beskæftiget med at øge fæstningens forsvarsevne. *Voldene* måtte bringes i bedste stand, og her var det ikke nok at bruge de 250 sjællandske bondsoldater, der var indkommet til byen d. 28. juli, og hvis opgave netop var »at arbejde på fortifikationsværket«, som det hed i deres indkaldelsesordre. Det er nok dem, der i største hast opkastede de forværker (raveliner), som placeredes på de mest truede steder, f. eks. foran portene. De fandtes ikke, da Dahlberg forlod byen d. 5. aug., men ses på alle, senere kort. Det var nødvendigt at forlange en indsats af mange flere, hvorfor de adelige d. 13. aug. beordredes til at stille »en karl eller kvindes person« fra hver af deres gårde i byen. Den udpegede arbejdskraft skulle møde den følgende morgen kl. 6 med en spade, de to tredjedele ved Kastellet, resten ved Tøjhuset. Deres deltagelse i arbejdet ansloges til tre dage.

Også de hvervede soldater arbejdede med på voldenes forbedring. Således fik oberst *Fr. v. Ahlefeldt* ved Kongens Livregiment til Fods (den nuværende Livgarde) udleveret 150 skovle, hakker og bakker (50 af hver) d. 10. aug., utvivlsomt for at sætte folkene i stand til at udbedre brystværnet.

Det var Hovedstadens kommandant, generalmajor *Hans Schack*, der forestod hele dette arbejde, som beordredes igangsat allerede d. 8. aug. Foruden palisader og stormpæle skulle volden også belægges »overalt« med såkaldte stormbjælker, der kunne rulles ned ad volden imod den fremstormende fjende. I begge ender af bjælkerne skulle fastgøres et tov, således at bjælken kunne trækkes op og bruges påny. Niels Juel skulle levere master til disse pæle ifølge en ordre af 19. aug. Hjørning fortæller om en anden raffineret måde at bekæmpe angriberen på. Gyldenløve lod volden ved Vandkunsten beklæde med lange planker, hvorpå der var sat skarpe og spidse søm. Som den velmenende præstemand tilføjer, »om fjenden ville bestige volden, skulle de dér finde noget for sig at gribe udi«. For at modvirke overfald ved nattetid og for at muliggøre kanonbetjening i mørke, udgik der d. 3. sept. en ordre om, at

alle voldens batterier skulle forsynes med fyrpander og begkranse.

I den første tid levede man naturligvis i evig angst for et stormangreb. For at begrænse følgerne af et eventuelt gennembrud, fik Schack ordre om at lade de vigtigste gader ind mod centrum spærre med kæder. Allerede d. 15. aug. fandt man denne spærring så utilstrækkelig, at det besluttedes at forstærke den med skarnvogne »fulde af møg, sten og andet«. Der blev også anbragt spanske eller frisiske ryttere på de mest udsatte steder. Det var datidens pigtrådsspærringer, og de bestod af en helst 20 alen lang egestamme, som gennemboredes af to rækker huller. Igennem dem blev stukket fodfolkslanser (piker), som derefter strittede ud til flere sider. Det var hindringer, der var svære at passere, især for rytteri.

Selvom fjendens soldater aldrig nåede over voldene, så mærkede man dog meget snart inde i byen noget til svenkerne. D. 27. aug. begyndte nemlig en meget farlig beskydning med »flyvende, glødende kugler«. Der opstod herved en alvorlig fare for storbrand, og regeringen besluttede derfor øjeblikkelige modforanstaltninger. Det påbødes enhver husejer at fjerne hø, foder o. lign. brandbare ting fra lofterne.

Borgerne gik imidlertid langt videre end regeringsordrerne forlangte. De organiserede et stort brandvæsen på ikke mindre end 300 mand. Der udpegedes en række brandmestre blandt byens murer- og tømrmestre, og de fik tildelt hver sit distrikt, som de og deres brandsvende havde ansvaret for. Kunne det lokale mandskab ikke klare opgaven, fik de hjælp fra hovedstationen ved Fruekirke. Herfra kunne eet eller flere korporalskaber rykke ud med økser, hakker, »lerspande at øse vand med«, stiger og tænger til at fjerne de glødende kugler med. Som en sidste reserve havde man de 4 store hestetrukne sprøjter.

Men også andre trusler hang over byen. Den mest nærgående var utvivlsomt sulten, der ganske sikkert indgik i Karl Gustavs beregninger. Den hollandske gesandt Beuningen, der

forlod København d. 9. aug., rapporterede ved sin hjemkomst, at der næppe var fødemidler i byen til mere end seks uger. Dette viste sig heldigvis at være urigtigt, idet forrådene faktisk uden større vanskeligheder slog til i tre måneder på en uge nær. D. 29. okt. ankom den hollandske hjælpeekspedition med forsyninger, og den åbnede farvandene for nye tilførsler.

Der kan fremføres flere grunde til, at det gik så nogenlunde med *forsyningerne*, som det gjorde. For det første var forrådene større end først antaget. Dernæst kom der stadig friske forsyninger fra det store spisekammer: Amagerland. Amagerbønderne opfordredes bl. a. til at oplægge deres nyhøstede korn i Kongens gård på Christianshavn med salg til garnisonen for øje, og de fik besked om at vogte på kvæget og lade det inddrive »under stykkerne (kanonerne) på Christianshavn«, hvis fjenden skulle dukke op. Svenskerne viste sig heldigvis først d. 8.—9. okt.

Der kom imidlertid også til stadighed forsyninger ind til byen ad søvejen, idet den svenske flådes blokade ikke var fuldt effektiv. En del skuder slap ind og ud gennem Kalvebodstrand; de hentede forråd på de frie øer Møen, Lolland, Falster og Langeland. Der kom endog af og til lidt mundgodt fra Skåne, hvis befolkning ikke glemte det gamle land i nødens stund. Endelig kom der også af og til en dristig kaperskipper ind med erobret gods, som ofte var fødevarer.

Foruden at skaffe mad til de mange munde påhvilede der borgerne endnu en svær pligt, og det var at skaffe tag over hovedet på de egentlige soldater, altså godt 3.000 md. Dengang var der ikke noget, der hed kaserne; alle soldaterne blev indkvarteret privat hos garnisonsbyens borgere. I det daværende København har der højst levet 30.000 mennesker, som i 1659 fordelte sig på 2.861 husstande. Forstædernes ret store befolkning var flyttet ind bag voldene d. 11. aug., da deres boliger blev afbrændt, så det er let at forstå problemets alvor. *Indkvarteringsbyrden* blev pålignet husstandene, hvorved der naturligvis toges hensyn til den enkeltes muligheder.

Der skelnedes i denne indkvartering mellem »indkvartering på traktement« og så en blot og bar indkvartering. I første tilfælde fik soldaten sin mad hos kvarterværten, i sidste tilfælde kun husrum. På grund af borgernes små forråd gik den første indkvarteringsform hurtigt tilbage, selv om kvarterværterne fik en godtgørelse for kosten.

En stor del af deres tid tilbragte soldater og borgere på voldene. Det var naturligvis ganske nødvendigt at skaffe dem beskyttelse mod vind og vejr. Meget tidligt dukker de såkaldte *kortegaler* (corps de garde = vagthytter) op. Materialet fremskaffedes ad mange veje, næppe alle lige lovlige; men hytterne gav da læ og varme. De lå i de fleste tilfælde bag volden, men på det egentlige voldterræn. Hen imod vinter kom der mere system i dette byggeri, idet Kongen d. 25. nov. befalede bygmester A. Mathiesen at indrette påkrævede kortegaler på volden. Materialer fik man nu bl. a. ved nedrivning af bombede huse. I vintertiden tildeltes der vagtmandskabet mindre rationer af stenkul, som brugtes til opvarmning af disse vagthytter.

*

Det var på denne ret solide baggrund, at den militære aktivitet udfoldede sig. Ledelsen forestodes af Hamborgs forhenværende kommandant *Hans Schack*. Allerede tidligt havde Frederik III søgt at knytte denne erfarne officer til sig, idet han meget hurtigt havde indset, at der var brug for større militær sagkundskab end Anders Bille og andre danske adelige repræsenterede. Schack nåede for sent til København til at kunne afværge panikfreden i Roskilde. Men nu kom hans urokkelige saglighed til sin fulde ret. Og hans tidligere ansættelse i den frie rigsstad Hamborg gav ham en så høj stjerne hos borgerne, at man tillagde ham en væsentlig del af æren for Københavns privilegier.

Noget af det første Schack foretog sig var at fordele *posterne på volden* mellem de forskellige afdelinger. Han lod dem klo-

geligt siden stort set beholde samme poster hele krigen igennem, for at deres fortrolighed med opgaven kunne blive størst mulig. Således placeredes Hans Schacks regiment (nuværende Feltherrens rgt.) på strækningen fra Kongens Bryghus, der endnu ligger på Slotsholmen (Frederiksholmskanal 29) til og med Løngangen (∴ til Vandkunsten) og på Nørrevold fra Helmer skanse (ved Jarmers tårn) til og med den store skanse ved gamle Nørreport. På strækningen Bryghuset—Løngangen forstærkedes regimentet bl. a. med de kgl. tjeneres kompagni og en del af Gyldenløves regiment, som desuden besatte volden hen til Vesterport (∴ til Rådhuspladsen). Strækningen fra Vesterport til Helmer skanse besattes af nogle borgerkompagnier, ligesom borgerne også støttede Schacks rgt. på Nørrevold. Strækningen Nørreport—Østerport tilfaldt det sjællandske regiment, som dog i Rosenborgafsnittet forstærkedes af studenterne og håndværkssvendene. Kastellet besattes af Kongens Livregiment til Fods (den nuværende Livgarde). Christianshavns volde besattes af den lokale garnison og nogle borgerkompagnier.

Heldigvis var der store forråd af *krigsfornödenheder* i Københavns arsenal (det nuværende Tøjhusmuseum). Foruden en mægtig beholdning af skibskanoner, som til dels bragtes op på voldene, var der 4.000 musketter, hvortil kom et forholdsvis stort krudtforråd. D. 17. aug. blev det gjort op til ikke mindre end 1.500 centner (∴ 75.000 kg). Hertil kom 250 centner, som fortrinsvis var udleveret til batterierne på voldene. Derimod kneb det med færdigstøbte musketkugler, selv om man havde ca. 70 centner bly. Der blev dog gjort, hvad der kunne gøres, for at bøde herpå, idet det oplyses, at der af blyet »dagligen nat og dag støbes« musketkugler. Forrådet af de absolut nødvendige lunter var også ret imponerende, nemlig 27.000 små bundter, hvert på 16 favne (30 m) lunte. Store forråd var også nødvendige, da forbruget af disse ting var stort.

Når krudt- og lunteforbruget var så stort, hang det naturligvis sammen med, at de egentlige *kamphandlinger* meget hurtigt kom i gang. Aldrig så snart var svenskerne nået frem til byen, før de begyndte at anlægge løbegrave ind mod volden, især mod Vestervold. Allerede d. 13. aug. var de nået ind på kun to musketskuds afstand af byen, således at et påbegyndt morterbatteri kunne blive en fare for Vesterport. Hans Schack besluttede sig resolut til et *udfald* og overlod dets gennemførelse til den tapre og populære rytteranfører *Ulrik Christian Gyldenløve*.

D. 13. aug. kl. 8 brød pludselig tre kompagnier ryttere og dragoner frem fra Vesterport. Tidspunktet var heldigt, fortæller Hjørring, idet svenskerne altid var meget agtpågivende om natten, »men om morgenen synes det at være deres rotime«. Løbegravens besætning på 60—70 md. blev da også fuldstændig overrasket og løb det bedste den havde lært. Gyldenløve tænkte et øjeblik på at forfølge sejren, men i tide observerede han, at 500 svenske ryttere var på vej for at undsætte skansen. Han gav da ordre til retræte, og med 9 fanger vendte den lille, danske styrke »i triumf« tilbage til byen. Om det end var en militært set ubetydelig aktion, fik den ikke desto mindre vidtrækkende, moralsk betydning, idet ingen københavner længere anså situationen for håbløs. Det første udfald var blevet den første sejr.

Svenskerne drog konsekvensen af deres erfaring, og de gik grundigere til værks med deres fremskudte værker i den følgende tid. De holdt stærkere besætninger i løbegravene og beskyttede dem med stormpæle og palisader. Det danske modtræk var udlægningen af en pram i Kalvebodstrand, hvis kanoner kunne lægge en generende flankeild på svenskerne. De kaldte den hånligt »*Svinetruget*«, men den gjorde dem ingen skade og kostede d. 26. aug. den beundrede ryttergeneral *Jakob de la Gardie* livet.

De nye, svenske anlæg ved Vesterport blev hurtigt så truende, at man i København besluttede sig til et udfald i største

skala. Hele rytteriet skulle deltage under Gyldenløves kommando, måske heri medregnet dragonerne. Store afdelinger af fodfolket, deriblandt en del båds mænd, og mange frivillige trommedes sammen, ialt ca. 700 md. Fodfolket stod vistnok under Fr. v. Ahlefeldts kommando.

D. 23. aug. løb *det store udfald af stabelen*. Da Schack selv deltog, må man formode, at han har haft den øverste ledelse af dette det største af alle udfaldene. Fodfolket gik ret frem mod fjenden, da Vesterport åbnedes, mens Gyldenløves ryttere trak ud mod Kalvebod for at angribe fjenden i hans højre flanke og dække det danske fodfolk mod et eventuelt svensk modangreb med rytteri.

Fodfolket var opstillet på den måde, at de forreste geledder bestod af musketerer og »fyrverpere«, som vi nu ville kalde grenaderer. Deres opgave var at fordrive fjenden med geværild og håndgranater. Derefter fulgte nogle geledder båds mænd, som var udstyret med økser og reb, der blev anvendt til at kulkaste de fjendtlige palisader med. I hælene på dem fulgte andet fodfolk, udstyret med hellebarder, morgenstjerner, piker »og andre farlige instrumenter«. De var særlig anvendelige til bekæmpelse af folk, der stod nede i løbegravene. Fodfolkskolonnen afsluttedes med et parti musketerer, som skulle dække flanker og ryg.

Det danske angreb blev ført frem med al ønskelig kraft, og svenskerne blev så overraskede, at de løb fra »gevær, pik og pak«. Båds mændene tog fat på palisaderne, som viste sig lette at vælte, da de nærmest virkede »som nogle løse kæppe, de kunne have stukket i jorden«. Den kommanderende oberstløjtnant blev taget til fange, og batteriet besattes. Man besluttede at tage kanonerne med tilbage og rekvirerede heste fra byen. Fem kanoner blev reddet ind bag voldene. De bar den tyske kejser Ferdinands navnetræk på røret og ansås for dyrebare sejrstrofæer, hvorfor de opstilledes »til evig ihukommelse på Kongens Tøjhus i København«. Denne evighed

blev dog kort, idet de ikke findes på Tøjhusmuseet i dag. En senere, fattig tid har sikkert smeltet dem om til gangbart skyts.

Under tilbageetoget satte et svensk modangreb ind. Et »stærkt kompagni friske dragoner« kom løbende til fods foran et parti svensk rytteri. Disse dragoner var kun udrustet med »sabler og brede kårder som bøddelsværd« til at åbne de danske formationer med. De for ind på det retirerende, danske fodfolk »lige som nogle glubende ulve«. Gyldenløves ryttere angreb imidlertid dragonerne bagfra, hvorefter svenskerne bad om pardon og fulgte med ind gennem porten. De mange øjenvidner til episoden fortalte, at det havde set ud, som om dragonerne ikke var kommet for »at stride, men kom løbende, ligesom de ville ikkun begive sig ind i København«. Den gode, danske sejr havde kostet henved 50 døde og sårede.

Når der var så knebne indkvarteringsforhold i byen, kunne man med rette spørge, hvor de mange fanger blev anbragt. Vi har tidligere hørt, at svenskerne stak danske soldater ind i deres egne rækker, og vi kan se, at danskerne i stor udstrækning har brugt samme metode. D. 26. aug. fik Schacks rgt. tildelt ikke mindre end 49 svenske fanger; man tager næppe fejl, når man tror, at største delen stammer fra de »friske dragoner«, der overgav sig tre dage tidligere. D. 4. sept. blev Ahlefeldts rgt. forøget med 23 svenskere. Vi har nogle højst ejendommelige oplysninger om de sidstes tilstand. Det bemærkes om fire af dem, at de »mangler skjorter, bukser, strømper, sko og delvis frakker«. Andre mangler en del af disse beklædningsgenstande, to kaldes »nøgne«, og fire er endog »helt nøgne«. Deres tilstand kan desværre kun forklares med, at de er blevet plyndrede af de danske soldater.

Ved enighed, udholdenhed og energi var det lykkedes regeringen, soldaterne og borgerne at redde hovedstaden gennem den første, svære tid. Herved var noget betydningsfuldt sket, men sejren var langt fra vundet. Fremtiden tegnede sig stadig meget mørkt.

MODVIND OG MEDBØR

Kronborgs fald og Hollands hjælp

Efter de første ugers fremgang for Københavns forsvarere fulgte en svær prøvelsens tid. Flere af de danske udfald slog fejl og gav betydelige tab, således både Kjeld Langes udfald d. 30. aug. og Mogens Krags d. 3. sept. *Træthed og slappelse* begyndte at vise sig. Studenterne ser ud til først at være kørt fast, idet de allerede d. 15. aug. fik et kgl. tilhold om, »at ingen sig uden officerernes forlov derfra (∴ fra posterne på volden) absenterer«. Men det var ikke studenterne alene, der udviste forsømmelser. D. 25. sept. blev tømmerens oldermand sat i Blåtårn for en lignende forseelse, og fordi han ikke havde kunnet styre nogle opsætsige kolleger. Borgerne fik indskærpet deres pligt til at gå på post d. 12. okt., og oberst Both, Christianshavns kommandant, blev erstattet af oberst Steding d. 15. okt., fordi han ikke havde holdt tilstrækkeligt opsyn med portvagterne. Slapheden var åbenbart et udbredt fænomen.

Men det største tilbageslag er dog knyttet til *Kronborgs* navn. Dette herlige slot var næst efter København landets vigtigste fæstning, da dets beliggenhed gjorde det til Sundets vogter. Af særlig vigtighed for den svenske konge var det, at han kunne håbe på, at fæstningens fald ville få Holland til at opgive den planlagte hjælpeekspedition til Danmark. Han var derfor heller ikke sen til at sende tropper til Helsingør, og allerede d. 16. aug. kunne *Kronborgs belejring* begynde under Wrangels ledelse.

Kronborg var i modsætning til København velforsynet. Fæstningens guvernør *Christoffer Bille* skrev således til Fre-

derik III d. 26. aug., at der »gudskelov hos os ingen mangel [findes] for proviant, krudt og lod (kugler) eller af courage (mod)«. Mandskabet var derimod for ringe i tal, højst 400 mand, men til gengæld var det krigsvant. Kommandoforholdene var yderst uheldige, idet der både var en guvernør, Christoffer Bille, og en kommandant, *P. Bentfeldt*. Den sidste blev endda først udnævnt d. 8. aug. ved en tilsidesættelse af den hidtidige kommandant, oberstløjtnant *Brunow*, der imidlertid fortsatte som en tvær, ja vrangvillig næstkommanderende. Det var også uheldigt, at Helsingør by lå så tæt ind under de daværende volde, at »den gamle forræderiske mur« mellem slottet og byen kunne give dækning for fjenden.

Wrangel gik frem med vanlig dygtighed. Han indså straks, at fæstningen »par force (med fuld kraft) af kanoner måtte betvinges«. Han lod omgående sine styrker sætte sig fast bag muren mod byen og begyndte den 17. at indrette et batteri på 4 halve kartover, som han lige havde modtaget fra flåden. For at forstyrre fjendens forehavende gjorde de belejrede et voldsomt udfald samme dag. Kampen varede i 6 timer, hvorefter de danske tropper i god orden trak sig tilbage. Svenskernes tab blev fra dansk side anslået til 43 mand; blandt de svenske faldne var den oberstløjtnant *Eickstadt*, der ligger begravet i Maria-kirken i Helsingør. Da dette udfald skulle gennemføres, viste fæstningens indre svaghed sig for første gang, idet kaptajn *Christoffer Gedde*, oberstløjtnant Brunows ven, nægtede sin deltagelse i åbenlys trods mod oberstens ordre.

I de følgende dage lod *Wrangel* hele sit artilleri spille mod Kronborgs store fæstningstårn. De danske skytter var nemlig meget generende, når de stod så højt som her, hvorfra de kunne skyde ned i de svenske løbegrave. Efter den vedholdende beskydning med efterhånden 12 kanoner kunne guvernøren melde d. 26. aug., at »det ene øverste hjørne af tårnet [er] fast (næsten) bortskudt«. Af udenværkerne var bastionen ud mod vandet og værket omkring porten tillige

»meget skudt ned«, men hullerne var dog blevet stoppet til med skansekurve, så de stadig lod sig forsvare. Men det begyndte at knibe med mandskab, da ikke mindre end 60 mand (3: 1/6 af besætningen) lå sårede. Guvernøren bad derfor om at få sendt et par hundrede mand i forstærkning, hvis det var muligt.

Besætningens kampmod synes endnu en tid at være bevaret, idet der blev gjort små udfald både d. 28. aug. og d. 1. sept. Men i virkeligheden var fæstningen allerede nu moden til fald. Den værste skade var af indre art. Allerede d. 23. var det kommet guvernøren for øren, at kaptajn Gedde og oberstløjtnant Brunow omgikkes med planer om at sætte oberst Bentfeldt fra bestillingen, dog næppe ved at myrde ham, som Bille senere hævdede. Selv om Bille i den bedste mening lod denne oplysning gå videre til obersten, har det næppe gjort samarbejdet mellem officererne lettere.

D. 4. sept. tilbød Wrangel fæstningen en gunstig kapitulation, men overvejelserne i et krigsråd førte dog til, at tilbudet blev afslået og kampen straks genoptaget.

Dette afslag synes at have været oberst Bentfeldts sidste kraftpræstation, skønt det i regn og storm var lykkedes skibsføreren Jørgen Mathisen Møller at tilføre fæstningen en forstærkning på ca. 100 mand natten til d. 1. sept.

De svenske batterier havde efter afslaget åbnet en voldsom ild på fæstningens stillinger. Det forårsagede betydelige tab på batterierne, hvorved artilleristerne blev »uvillige, formedelst brystværnene var bortskudte«. De hvervede fodfolkskompagnier var også begyndt at blive uregerlige og forlangte pludselig sold. Da pengekasen var tom, blev det afslået, hvorefter Brunows og Geddes soldater nedlagde geværene d. 5. sept., vistnok støttet af deres officerer. De gjorde sig hermed skyldige i rent og skært mytteri.

Desværre var oberst Bentfeldt ikke af det seje stof, der skulle til for at vende en sådan situation. Da svenskerne tilmed nu havde fuldført en dæmning over graven og blot

manglede en sidste minering for at gennemføre en storm, brød Bentfeldt sammen og kapitulerede.

Kapitulationsdokumentet blev underskrevet d. 6. sept. Garnisonen fik fri afmarch med flyvende faner og brændende lunter. Det var dog en mager trøst imod fæstningens tab. Selv om det kun har meget lidt på sig, at Kronborgs kanoner førtes sydpå for at blive brugt mod København, så kunne belejringshæren og dens skyts dog nu dirigeres imod hovedstaden, og Karl Gustav havde fået en bekvem forbindelse med hjemlandet. I Europas øjne var den svenske konge blevet »herre over Sundet«, som Wrangel sagde.

*

Så snart *hollænderne* havde hørt om den svenske landgang på Sjælland, forstod de situationen i hele dens alvor. Alle i landet blev »meget perplekse«, da nyheden nåede frem d. 15. aug. Storpensionæren *Jan de Witt* sammenkaldte i største hast *Generalstaterne* til møde, og det besluttedes endnu samme dag, at en storstilet hjælpeaktion skulle forberedes. Men en endelig beslutning kunne først tages, efter at de enkelte »stater« (= provinsialstænder) havde behandlet sagen.

Det gjorde de i de næste dage, og allerede d. 21. aug. tiltrådte *Generalstaterne* de hollandske staters forslag om at sende »sporenstregs« hjælp til den angrebne. D. 25. aug. enedes man om at sende den traktatmæssige hjælp i to omgange, da den hjemvendte *Beuningen* satte hele sin energi ind på at fremme afsendelsen mest muligt. Den første sending skulle være på ca. 2.200 mand.

Hjælpeaktionen skulle ledes af viceadmiral *Obdam*, som fik sin instruks d. 4. sept. Hans hovedopgave var at bringe hjælpen frem til Kronborg og København. Søgte svenskerne at hindre det, skulle han møde magt med magt. Desuden skulle han beskytte den hollandske skibsfart gennem Sundet, og det skulle han gøre, selv om han fandt Kronborg og Kø-

benhavn erobrede, »det Gud forbyde«. I et senere tillæg beordredes Obdam yderligere til at hindre svenske troppetransporter i de danske farvande og hjælpe med allierede troppekonzentrationer, hvis det ønskedes. Iøvrigt skulle Obdam handle efter forholdenes natur og i samklang med Frederik III og hans regering.

Kommandoen over de 38 hollandske fodfolkskompagnier blev givet til den erfarne oberst *Püchler*, som den danske Haagergesandt *Charisius* kaldte »en gammel, god soldat«. Når flåden ankom til Sundet, skulle han afgive et passende antal soldater til Kronborgs forsvar. De øvrige tropper skulle kastes ind i København og stilles til forsvarets disposition; dog skulle han selv bevare den umiddelbare kommando over dem. Han skulle selv lønne og forsyne sine folk, men han skulle dog overlade forsvarerne krigsforråd i nødvendigt omfang.

Det skulle imidlertid snart vise sig, at der var langt fra ord til handling i denne sag. Der er overhovedet ingen tvivl om regeringens gode vilje til at få udrustningen af ekspeditionen gennemført til den fastsatte dato, d. 5. sept. Det viste sig imidlertid hurtigt, at afslutningsdatoen var altfor optimistisk sat. Særlig var der vanskeligheder med at få skibe kaldt hjem fra Kanalen og at få afgivet de mange soldater fra hæren. Tilslidst gjorde en voldsom storm ethvert udløb umuligt.

I mange dage levede Charisius i den dødeligste angst for, at Holland alligevel skulle svigte i sidste øjeblik. Men det viste sig hurtigt, at regeringen fastholdt den dom, som nogle indflydelsesrige hollændere havde fældet over Karl Gustav i begyndelsen af september. De havde betroet Charisius, at de ikke ville lade sig lokke af svenske løfter, idet de »ham (Karl Gustav) efter det eksempel med Polen og Danmark såvel som efter hans humeur (livsholdning) ikke kunne tro«. Cromwells død d. 3. sept. 1658 har utvivlsomt også været en medvirkende årsag til Hollands standhaftighed. Desuden

indløb der meldinger om, at en mægtig, allieret hær på 37.000 mand *kejserlige, brandenburgske og polske tropper* var brudt op fra deres lejre d. 8. sept. og allerede nu var trængt ind i de svenskbesatte hertugdømmer Slesvig og Holsten.

D. 7. okt. gled *en mægtig flåde* ud af Vlies trygge havn. Under Obdams kommando stod 29 orlogsskibe, 6 transportfløjter og 4 brandere ud på en uvis færd. Det var med dyb lettelse, at Charisius d. 8. okt. kunne skrive, at flåden den foregående dag »lykkeligt og med god vind er løbet ud og gået under sejl«. Efter halvanden måneds forløb var beslutningen af 21. aug. endelig ført ud i livet.

*

Flåden sejlede for en tålelig vind nordud, op langs Jyllands vestkyst. D. 13. okt. nåede man Skagen; men modvind hindrede flåden i at passere det farlige rev i en uge. Endelig d. 23. okt. kunne den store flåde ankre op ved Lappen lige *nord for Helsingør*.

I de følgende dage var der enten helt vindstille eller kuling fra vest. Obdam viste en vidunderlig beherskelse overfor fristelsen til at bryde frem, førend vinden stod gunstigst. Først d. 29. okt. sprang den om i ret nord, hvorefter signalet til at gå under sejl blev givet. Flåden var på sædvanlig måde opdelt i *tre eskadrer*, avantgarden under viceadmiral *Witte Wittesen* på skibet »Brederode«, centrum under Obdam selv på »Eendracht« og arrièregarden under viceadmiral *Pieter Floris* på »Josua«. Obdams flåde bestod efter hans journal nu af 35 orlogsskibe, 6 transportfløjtere og 4 brandere. Ialt førte orlogsskibene 1278 kanoner og havde 4.501 matroser og ca. 1000 soldater om bord. De tre eskadrechefer var ombord på de tre anseligste skibe. Mange handelsskibe fulgte flåden.

Det var en meget vanskelig opgave, der forestod Obdam. Han skulle nemlig ikke blot forcere den smalle passage mellem Kronborg og Helsingborg, han skulle også afslå de over-

legne, svenske søstridskræfters angreb. Lige syd for Kronborg lå nemlig en mægtig, svensk flåde ankret op, parat til aktion. Den stod under kommando af *Karl Gustav Wrangel*, der var blevet udnævnt til rigsadmiral, og den var sammensat af ikke mindre end 45 orlogsskibe, hvoraf dog 14 var handelskrydsere. Den svenske flåde førte ialt 1838 kanoner og havde 6.649 matroser og soldater ombord. Flåden var opdelt i 4 eskadrer. Den første førtes af rigsadmiralen selv på »Victoria«; den anden af admiral *Klas Bjelkenstjerna* på »Draken«. Tredje eskadre førtes af admiral *Henrik Gerdtsson Sjöhelm* på »Cesar« og den fjerde af Wrangels yngre bror, admiralløjtnant *Gustav Wrangel*, på »Herkules«.

Indtil det sidste havde Karl Gustav håbet på, at hollænderne ville undlade at trænge gennem Sundet. Han havde derfor også afstået fra ethvert forsøg på at angribe den fjendtlige flåde, mens den lå for anker ved Lappen. Og det skønt Wrangel havde været ivrig for et angreb ved gunstig vind. Men nu d. 29. okt. var det afgørende øjeblik kommet. Kongen og hele hoffet stod på Kronborgs søbatteri som tilskuere. Med tilbageholdt åndedræt så man den imponerende flåde nærme sig. Tidens mest erfarne admiraler førte den, og tidens bedste søfolk stod til deres rådighed. Længe ventede man på salut, der trods alt kunne røbe fredelige hensigter. Den kom ikke. Da trådte kongen selv frem og løsnede det første skud af en salve. Kampen var begyndt.

Obdam havde beordret sine kaptajner at holde sig ret tæt under den skånske kyst. Der lå nok et batteri her, men dets kraft var ringe i forhold til Kronborgs. Faktisk slap den hollandske flåde da også igennem flaskehalsen uden mindste skade, idet landbatterierne ganske simpelt ikke kunne nå skibene. Første del af opgaven var løst på en absolut smertefri måde.

Såmeget mere blodig blev da gennemsejlingens anden fase. Så snart der var givet tegn til *kamp*, stod de svenske skibe ud for at standse den hollandske flådes sejlads mod København.

Det var næsten som efter et homerisk mønster, når de svenske admiralskibe opsøgte de hollandske for med dem at udkæmpe nogle gigantiske kampe. Meningen dermed var at standse den eskadre, som admiralskibet førte, idet de mindre skibe skulle støtte de store. Wrangels skib »Victoria« styrede lige løs på det hollandske admiralskib »Eendracht« for at lægge sig på siden af det og forsøge en entring. Var manøvren lykkedes, ville Obdam sikkert være kommet i store vanskeligheder, da Wrangel havde et betydeligt større mandskab ombord. Men en lille hollandsk brander gik imellem giganterne, og der udviklede sig i stedet en frygtelig artilleri-duel. Da Witte Wittesens »Brederode« herunder passerede forbi »Victoria«, gav det svenskeren en mægtig bredside, som skadede skibet meget. Under den fortsatte duel gik de øvede kanonerer på »Eendracht« tilsidst af med sejren. I stærkt medtaget tilstand måtte »Victoria« redde sig ind under Kronborgs kanoner og var dermed ude af kampen. »Eendracht« derimod blev straks engageret af to mellemstore, svenske skibe, »Morgonstjernen« og »Pelikan«, der heldigt nok angreb fra den anden side, som var mindst medtaget. Samtidig blev det også beskydt bagfra. Dets totale forlis syntes sikkert.

På dette tidspunkt kom kaptajn *Nes* til hjælp med skibet »Rotterdam«. Det gav luft, og det lykkedes at dreje »Eendracht« så meget, at det kunne give »Morgonstjernen« et lag på 48 kanoner. Dermed var svenskerens skæbne besejlet; brændende drev skibet væk for at forsvinde i havets dyb. Men også »Eendracht« var nu så medtaget, at det hurtigst frigjorde sig fra de andre skibe og satte kurs mod København. Det havde brand i bov og mandskabsrum, vandet stod 6 fod højt i lasten, og det lå så lavt, at vandoverfladen kun lå tre fingerbredder under de nederste kanonporte. Masterne var overskudte, sejlene hang i laser, og dækket var splintret af svenske håndgranater. De 5—6 timers kampe havde kostet det prægtige skib 37 døde og ca. 100 sårede.

Også de andre store skibe havde udkæmpet blodige dyster.

Wittesens »Brederode« blev således angrebet af »Draken«. Den jævnbyrdige kamp varede i over to timer, og begge skibe blev meget medtagne. Da kaptajn Lou derefter kom »Draken« til hjælp med sit skib »Wisnar«, var »Brederode« skæbne beseglet. Det blev bordet af de svenske matroser, men sank kort efter. Dets tapre admiral blev såret så hårdt af et musketskud, at han få timer senere døde. Også Pieter Floris faldt efter en hård strid mod 3—4 svenske skibe.

Medens disse voldsomme kampe stod på, gled den øvrige del af den hollandske flåde ned gennem Sundet mod Hven. Obdam bebrejdede senere adskillige af sine skibschefer deres manglende aktivitet og mente, at de havde ladet de store skibe i stikken. Ved Hven mødtes de af *en dansk eskadre* på 7 skibe, ført af admiral *H. Bielke*. Modvind havde hindret danskerne i at komme hollænderne til hjælp, men deres tilstedeværelse gjorde, at svenskerne opgav enhver forfølgelse. Hen på eftermiddagen ankrede den hollandske flåde op *på Københavns red*, »ilde tilredt og forskudt«. Ekspeditionens vigtigste mål var nået.

*

Hollænderne blev naturligvis modtaget med den største begejstring af københavnerne. Den militære virkning udeblev heller ikke. Den næste dags morgen mellem kl. 1 og 2 forlod *svenskerne* deres fremskudte lejr lige bag Sct. Jørgens sø og trak sig tilbage til et forskanset område *ved Brønshøj*. Her opbyggede de i den følgende tid en permanent baraklejr bag betydelige volde og batterier. Københavnerne strømmede straks ud af byen for at se på de forladte værker, og den glædelige begivenhed blev fejret på den måde, at »klokkerne og sejerværkerne (urene)«, som under hele belejringen havde været tavse, nu atter fik lov til at »ringe og lade sig høre«.

Sejren havde dog en vrangside. De hollandske orlogsmænd bragte mange døde og sårede med sig. De døde blev med

Frederik III's tilladelse straks begravede på Holmens kirkegård og kirkegården ved Sct. Anna Rotunda (den nedrevne runde kirke ved Sølvgade). Efterhånden døde tillige mange sårede, således at der hviler mindst 400 hollandske ofre for Københavns og Danmarks redning i den danske jord. Der var imidlertid også tænkt på de sårede, idet borgmestre og råd i København på selve slagdagen fik en kgl. ordre om, at byens lavshuse skulle indrettes til at modtage de sårede. Borgerne blev opfordret til at låne »sengesteder og klæder« dertil.

De hollandske hjælpetropper blev ret omgående sat i land. I forvejen var der fordelt det nødvendige antal indkvarteringsbilletter. Adelen's gårde synes at have været kraftigst belagt. Hollænderne fik rigelig sold af deres egen regimentskasse, »og holdt hollændernes officerer megen herlig og alvorlig justits over deres folk«. Et bedre skudsmål kan fremmede tropper næppe forlange af værtsnationen.

Hollændernes ankomst betød ikke blot en styrkelse af den indesluttede fæstning; den betød også en lettelse for de hel- og halvfrivillige forsvarere. Studenterne og håndværkssvendene blev midlertidigt aftakkede, og borgervæbningens opgaver mindskedes. Samtidig åbnedes vandene, så skuder igen kunne tilføre byen levnedsmidler. Nogen tilfredsstillende forsyning kom der dog ikke i stand på grund af den fremskredne årstid, og dyrtiden fortsatte.

Men *København* var reddet, og situationen var stabiliseret for vinteren.

LØVEMOD

Stormen på København.

Efter at den hollandske flåde havde sprængt svenskerne belejringsring om København, måtte Karl Gustav opgive at betvinge byen med sult. Lige inden var hans forsøg på at fravriste København dets nærmeste spisekammer tilmed slået fejl. Der tænkes her på hans anslag mod *Amager*.

Karl Gustav gik i land ved Dragør d. 8. okt. Efter landgangen blev det svenske fodfolk stående i Dragør, mens rytterne hurtigt spredte sig over hele øen. Kongen gik samme aften med en større afdeling frem mod Christianshavn. I forsvarsøjemed stak danskerne derfor forstaden Sundby i brand. Næste dag fik Karl Gustav imidlertid sikre meddelelser om hollændernes undsætningsaktion, og han besluttede igen at rømme Amager, dog først efter en afbrænding af dens byer. Måske for at hindre denne ødelæggelse gjorde Gyldenløve d. 10. okt. et voldsomt udfald, hvori Frederik III personligt skal have været med. Udfaldet havde god fremgang, og kun på et hængende hår undgik Karl Gustav dansk fangenskab. Han måtte »lade hesten svømme langt ud, førend han kunne komme i båden«. Trods den afsluttende, danske sejr havde det svenske besøg på Amager dog påført den belejrede stad store tab af levnedsmidler, da byerne gik op i luer.

Sålænge vandene var åbne, afholdt den forenede hollandsk-danske flåde svenskerne fra aktioner mod andre øer. Ja, de måtte endog forlade en ø som *Als* i begyndelsen af december. Dog — vinteren var Karl Gustavs forbundsfælle, og det så stærkt ud til, at han igen dette år skulle få hjælp af

kulden. Da isdannelsen begyndte at blive mærkbar, rettedes hans opmærksomhed først mod *Møen*. Imidlertid holdt Møens årvågne landeværn isrenderne åbne i stor bredde, og heldigvis blev kulden ikke overvættets stor. Under datoen d. 12. dec. skriver Hjørring, at svensken har forsøgt at komme over til Møen, »men den gang giver Gud lykke [til], at de holder ham ude«. Henved årsskiftet måtte svenskerne opsætte planen indtil videre.

Øerne var i det hele taget et ubehageligt problem for svenskerne, fordi deres fjender beherskede vandene. Det viste sig som bekendt også på *Bornholm*, hvor den svenske besætning sad ganske isoleret og derfor gav op ved den første folkerejsning. Øens kommandant, oberstløjtnant *Johan Printzensköld*, faldt i et baghold d. 8. dec. i Rønne og blev dræbt under et flugtforsøg. Det lykkedes derefter oprørslederne, hvoriblandt især *Jens Kofoed* indlagde sig berømmelse, at få Hammershus til at overgive sig uden nogensomhelst militær grund d. 9. dec.

Begivenhederne talte deres tydelige sprog. Karl Gustavs position rummede så store farer, at han til næste forår og sommer risikerede, at hans tropper på Fyn og Sjælland skulle komme til at lide samme skæbne som den bornholmske styrke. Ikke mindst, når den nye, hollandske hjælpesending ville nå frem med yderligere 4.000 mand på mange, store orlogsskibe.

Der bestod kun een effektiv måde for Karl Gustav til at modgå alle disse farer. Det var at erobre København. Var først dette politiske og militære kraftcentrum ude af verden, ville meget være anderledes. Der kunne ikke være tvivl om, at en ny isvinter ville byde på de bedst mulige betingelser for en storm. For at undgå en næsten sikker kvælning besluttede Karl Gustav sig til at forsøge den eneste, virkelige udvej: *en storm på København*.

*

Allerede d. 22. nov. gik der rygter i hovedstaden om, at svenskerne var begyndt at koncentrere tropper på Sjælland. Man anså dog dengang en storm for usandsynlig efter den hollandske hjælps ankomst, og den lå vel også på dette tidspunkt udenfor mulighedernes grænse. Imidlertid begyndte *vinteren* igen dette år meget tidligt, hvorved risikoen for en storm blev betydeligt forøget. Særlig farligt var Kalvebod-afsnittet, hvor vandet var forholdsvis lavt og hurtigt kunne fryse til. Man forstærkede derfor prammen »Svinetruget« med fregatten »Højenhald«, således at det farlige gab mellem Kongens Bryghus og Christianshavn blev nogenlunde stoppet til. Senere rejstes også palisader her.

Voldgravene truede med at fryse til inden længe. Som naturligt var, pålagdes det voldenes besætninger at sørge for, at gravene udfor deres voldafsnit blev holdt åbne. Det var en kold og sur pligt, som det var fristende at snyde sig fra. Men det betalte sig ikke. D. 11. jan. 1659 blev David Skomager grebet i en sådan forsømmelse og beordredes straffet på tilbørlig måde, d. v. s. med en bøde på 1/2 rigsdaler.

Det er klart, at den voksende stormrisiko måtte gøre en forøgelse af det aktive *mandskab* ønskeligt selv efter de hollandske hjælpetroppers ankomst. Der blev igen brug for studenterne, som siden d. 12. nov. havde været fritaget for tjenesten. D. 1. jan. 1659 udsendtes et kongebrev til Universitetet, hvori det henstilledes, at studenterne »med deres geværer lader sig finde om natten udi beredskab, . . . sålænge denne frost og vinter varer«. Og der udgik tilsvarende ordrer d. 5. jan. til håndværks- og købmandssvendene. Heller ikke borgerne gik fri. Borgervæbningen blev d. 10. jan. 1659 opgivet til ikke mindre end 4.033 mand.

Iveren efter at øge mandskabet var imidlertid også fremkaldt af den ret store afgang af soldater. I tiden fra d. 22. nov. 1658 til d. 9. febr. 1659 reduceredes 4 regimenter (Schack, Gyldenløve, Quitzou og Both) med 213 mand. Heraf var 129 døde og 59 rømmet.

Garnisonen havde også en stor *sygelighed* at slås med. Den synes især at have hærget Ahlefeldts og Quitzous regimenter; den var dog også stor blandt hollænderne. Forklaringen må for det første regiments vedkommende søges i, at det havde haft store afgivelser til flåden, hvor sundhedsforholdene var yderst slette. Den hollandske oberst Piichler beklagede sig netop kraftigt herover. Sygdommen blandt Quitzous folk synes også at have en rent hygiejnisk årsag. De altfor skikkelige bondesoldater fik tilsyneladende de dårligste kvarterer, hvis de overhovedet fik nogle. D. 29. dec. 1658 sendte Kongen et forfærdende brev til Københavns bystyre. Han sagde heri, at det ikke måtte ske oftere, at en soldat forjoges fra sit kvarter, således som vandkigger Knuds hustru havde gjort det, med den følge, at soldaten var død af kulde. Garnisonen måtte sikres husly, hed det videre, for at den ikke »som hidtil sket er, skulle af frost og kulde fordærves og ganske gå til grunde«.

Der blev naturligvis gjort alt, hvad der var menneskeligt muligt, for at sætte *fæstningen* i den mest stormsikre stand. Der blev således sørget for, at soldaterne havde kortest mulig afstand fra kvarter til vold. Ingen måtte lade sig overraske af en storm. Det blev således forordnet d. 6. jan., at enhver, der gik hjemmefra, skulle medbringe i det mindste sin kårde; ved alarm skulle han naturligvis tillige føre pike, musket eller pistol.

Det materielle beredskab øgedes også. D. 19. jan. blev det pålagt bygmester Albertus Mathiesen at sætte så mange savskærere som muligt i gang med at skære tømmer til spanske ryttere. Materialet fik man fra nedbrudte huse, ophuggede skibe og fra de mange store plankeværker om haver og pladser. Der blev tillige sat en mægtig produktion i gang af ammunition. Fra d. 29. jan. og en måned frem i tiden sad der i Tøjhuset 12 personer, »som dag og nat støber blykugler til garnisonens fornødenhed«. Bly fik man bl. a. fra Børskarnapernes blytag.

Datidens interesse for mekanik røbede sig også under Københavns belejring. Den danske tøjmester *Peter Kalthof* var en meget kendt våbenkonstruktør. Hans betydeligste indsats er et bagladegevær, som tilmed var magasingevær; det sikrede skytten en stor skudhastighed, hvad der jo var af overordentlig værdi, ikke mindst under et stormangreb. Det var kun udsøgte folk, der udrustedes med disse ret kostbare våben, som endnu kan ses på Tøjhusmuseet. Vi ved således, at et kompagni af garden og 29 mand fra andre regimenter var udrustede med disse »kunstrør« på stormnatten.

På voldkronerne var forlængst anbragt alt det nødvendige artilleri. Vi har ingen opgørelse af kanonfordelingen på volden fra denne tid, men den har næppe været meget forskellig fra den fordeling, vi kender fra d. 1. febr. 1660. Heraf fremgår det, at der ialt har været placeret 298 stykker på Københavns volde, 172 metalstykker, resten af støbejern. Hvis man hertil fjører kanonerne på Christianshavn, kommer vi sikkert meget nær til den angivelse, vi finder hos Hjørring. Han siger, at der var ligeså mange kanoner på voldene, som der er dage i året.

De mange kanoner var fortrinsvis placeret i de fremspringende bastioner eller bolværker på voldlinien. Her stod de egentlige batterier. Men derfor var forbindelsesvolden, den såkaldte courtine (på dansk gardine), ikke ganske blottet for bestykning. Størst var et mægtigt toetagers batteri ved Christian IVs nye Vesterport. Der var anbragt ikke mindre end 28 kanoner på dette sted. Et andet stort batteri lå på Helmerskansen (den nuværende Jarmers plads), det udsatte hjørne mellem Vester- og Nørrevold. Vi finder her ialt 16 kanoner. For ikke at risikere en omgåelse af flanken havde man bestykket Kastellet meget kraftigt; i dets 4 batterier finder vi 36 kanoner, hvortil kan fjøjes 3 stykker på en courtine.

En særlig interesse har det at få oplyst, hvorledes bestykningen var på de steder, hvor det svenske stormangreb satte ind. Ser vi først på *Slotsholmsafsnittet*, finder vi, at der ialt

fra Kongens Bryghus og til Løngangen var opstillet 29 kanoner og 1 mortar. Selve den grundmurede Løngang fyldtes af 11 kanoner, medens der foran Løngangen, ud i vandet, lå en såkaldt halvmåne, d. v. s. en lille halvskanse, som ialt rummede 5 metalstykker. Fra Løngangen til og med det halve bolværk ved dronningens have (ved Tivoli) stod der 13 kanoner og 4 mortarer, medens den lange courtine hen til *Vesterport* kun var bestykket med 5 kanoner. De svenske stormtropper gik altså i dette afsnit imod ikke mindre end 63 kanoner og 5 mortarer.

I *Østervold-afsnittet* fra Rosenborgbolværk til Kastellet finder vi 5 bolværker med ialt 52 kanoner. På de meget korte courtiner imellem bolværkerne var der opstillet 4 stykker, og i Østerports ravelin var der yderligere 3 stykker. Ialt mødte svenskerne altså her 59 kanoner.

*

Det er ikke muligt at sige bestemt, hvornår *Karl Gustav* tog sin endelige beslutning om en storm på København. Det er allerede anført, at hans militære situation gjorde forsøget nødvendigt, og han kunne henvise til succes'en ved Frederiksdodde, når nogen søgte at få ham derfra. Han havde tilmed store troppemasser til disposition. Det var lykkedes ham i løbet af vinteren, hvor flåderne lå i havn, at samle ca. 10.000 mand foran byen. De allerfleste af dem var udmærkede soldater.

De materielle *forberedelser* blev truffet med den største omhu. Der blev fremstillet flere hundrede stormstiger til at forcere volden med. De fandtes i flere størrelser; nogle så korte og spinkle, at en enkelt mand kunne bære dem, andre måtte slæbes af sted af to eller fire mand. For at komme over til volden måtte gravene passeres; men de var jo holdt åbne af besætningen. Også det var der tænkt på. Svenskerne havde

ladet konstruere nogle store broer, der lå på et underlag med to, fire, ja otte hjul. De var sammenklappelige på midten, således at de kunne smækkes langt ud og nå over vågen. Mærkeligt nok synes svenskerne ikke i større udstrækning at have benyttet risknipper til opfyldning af gravene, som man ellers normalt brugte det.

Svenskerne mødte også op med en ny våbenkonstruktion. Det synes at være første gang i krigshistorien, at et fodfolk har været udrustet med geværgranater. Hjørring fortæller, at svenskerne havde anbragt piggebesatte håndgranater på et træskaft, hvis tykkelse gjorde det muligt at stikke det ned i et musketløb. Træskaftet var samtidigt fængrør, idet det havde en gennem boring på langs, som fyldtes med krudt. Når musketten med geværgranaten afskødes, blev den sidste ikke blot udkastet, men også antændt. Det tog nogen tid, inden fængrørets krudt var opbrændt, og i denne tid skulle granaten nå hen til fjenden for at eksplodere dér. Granaterne viste sig dog at være vanskelige at arbejde med, og de gjorde kun ringe skade, da de fleste fløj henover forsvarernes hoveder.

Inde i byen havde man en ret god viden om de svenske angrebsforberedelser. Der kom nemlig stadig overløbere ind bag voldene, og de fortalte vidt og bredt om de svenske anstrengelser. D. 11. jan. fortalte en mand om det meget fyrværk, der var samlet i Brønshøj kirke, og som skulle anvendes til den forestående storm. D. 4. febr. udbredte en anden sig om, »hvilke stiger, både store og små, med jern udi enden beslagen, så broer og brygger på hjul at skyde frem, så og fyrstøj og værk, som ingen vidste nok at tale om«.

Der kom også informationer til byen ad andre veje. Der var dristige folk, som sneg sig ud og ind af København ved nattetid, og ofte kunne de medbringe værdifulde oplysninger. På den måde bragtes meddelelser fra *Lorents Tuxen* og *Hans Rostgaard* til Kongen.

Københavnerne var forlængst blevet vænnede til alarm. Den første gang stormklokkerne kaldte mandskabet på vol-

dene var den højhellige juleaften 1658. »Her blev alarm, så at hver mand lod maden blive, og løb fra bordet hen til sværd og bøsse og med en hast ud til volden, hver på sin post, og efter (tilbage) sad kvinder og børn bedrøvede, med gråd og frygt«. Da der ikke kom nogen storm, og man på den anden side heller ikke turde forlade posterne, så lod de gode borgere »bære til os på volden i vores hytter vores julenadver og der med hverandre holdt os selv glade, og lod fjenden spøge«.

*

Det var en vældig fordel for de belejrede, at *hovedstormen* ganske kom til at mangle et overraskelsesmoment. Alle-rede d. 8. febr. om aftenen opstillede svenskerne deres slagorden ude ved Valby bakke. De svenske fortropper gik mod »Svinetruget«, som det lykkedes dem at overraske. Men herefter begyndte Svinebatteriets og »Højnehalds« kanoner at snakke med. De belagde prammen med en ødelæggende ild. Svenskerne »fløj som krager og var glade, hvem som først derfra kunne retirere«. Derefter blev det planlagte angreb afblæst. Imidlertid havde de retirerende efterladt en af de store stiger »med 8 hjul og 18 alen lang«. Otte Krag hævder dog, at den kun var $15\frac{3}{4}$ alen lang og godt 2 alen bred. Her fik man altså i sidste øjeblik syn for sagn og kunne indrette vågebredden derefter. Stigen opstilledes på slotspladsen til almindelig beskuelse »ligesom et mirakel«, men den eksisterer desværre ikke mere.

D. 9. febr. forløb roligt, selvom man iagttog forstærket svensk patruljevirk-somhed ned mod Kalvebodstrand. Hen på dagen d. 10. kom en overløber ind i byen og fortalte, at generalstormen skulle finde sted kl. halv to samme nat. Alle i byen var derfor vågne og parate, da den store styrkeprøve skulle finde sted.

Karl Gustav havde udset sig fæstningens flanker som an-

grebspunkter, ikke ulig angrebsskemaet fra Frederiksodde. Hovedstødet skulle sættes ind over Kalvebodts is og frem mod den åbne Slotsholm. Værkerne var svage her og bestykningen ikke overvældende. Men »Svinetruget«, der dog delvis var ødelagt to dage tidligere, og »Højenhald« lå i vejen, ligesom den nærmeste bastion på Christianshavn kunne lægge en generende ild over angrebsruten. Det gjaldt derfor om først at sætte disse stillinger ud af spillet, og særlige stormkolonner blev afsat hertil. Når angrebet var godt i gang over hele dette afsnit, skulle andre, store styrker angribe Østervold og derved ligesom falde byen i ryggen. Sådan var planen, der nu skulle bringes til udførelse.

D. 10. febr. om aftenen indtog den svenske hær sine udgangspositioner. Sindigt og lydløst var den rykket frem bag Christian IVs gamle forværker langs Kalvebodstrand. Sjællandske bønder blev tvunget til at køre det tunge krigsmateriel til samlingsstederne med deres heste og vogne. Broer og stiger løftedes derpå ned, og soldaterne indtog deres pladser i stormkolonnerne. Forrest stod hvidklædte musketerer, der ved deres ild skulle holde fjenden nede bag brystværnene. Derpå fulgte bådsmænd med isbroer og andre med økser til at fælde palisaderne med. Så kom endnu nogle bådsmænd med stormstigerne, og de blev dækkede af mandskab med geværgranater. Derpå fulgte den egentlige stormkolonne med håndgranatkastere i spidsen. Alle havde »tegn af halm og enebærris« i huerne, mens det tilsvarende danske felttegn var »lommeløklæder«.

Kl. halv to *natten til d. 11. febr.* blussede to tjæretønder op ude på Valby bakke. Det var signalet, der satte *det storstilede angreb* i gang. En kolonne under ledelse af grev *Glas Thott* gik ud på isen og styrede lige *mod Christianshavn*. Den medførte sit materiel på slæder, hvoraf en del gik i stykker undervejs. Bedre held havde Thott ikke med en mægtig bro, der blev trukket af sted på en rustvogn, forspændt med »seks store, abildgrå heste« fra hans egen stald. Pludselig forsvandt

det hele i en våge. Trods alle uheld stormede kolonnen dog løs på Christianshavns nærmeste bastion, men den blev med store tab kastet tilbage.

Samtidig havde major *Smidt* ført et voldsomt angreb frem mod »Højehald«. Det lykkedes først ved tredje forsøg at erobre den lille fregat. Men situationen fra d. 8. gentog sig. Svinebatteriet lagde sin ild over skibet og fordrev fjenden påny. Major *Smidt* blev selv på valen.

Medens disse angreb beskæftigede de farlige flankestillinger, udviklede *hovedangrebet* sig ned mod *Slotsholmen*. Mandskabet førtes frem med stor fart for at undgå den heftige beskydning fra vold og batterier; der var jo ingen dækning at finde på den flade is. Erfarne og berømte førere som *Fersen*, *Delvig* og *Gorgas* gik i spidsen for deres folk. En uhyggelig overraskelse ventede dem. Vågerne foran *Slotsholmen* og *Løngangen* var gjort så brede, at isbroerne ikke kunne nå over dem. Angrebet gik i stå, og de sammenstuede masser overdængedes med granater, kardæsker og musket-skud. Forskellige forsøg på at forcere hindringen var forgæves, og ilde tilredte trak angriberne sig tilbage.

Dette tilbagetog blev afgørende for udfaldet på det eneste sted, hvor heldet havde fulgt angriberne. Det var nemlig lykkedes de hvidklædte angrebsstyrker at slippe ind i ravelinen foran bolværket *ved dronningens have*, hvor nu *Tivoli* ligger. Her gik de gamle forvolde også omtrent ind til fæstningen. Ravelinen synes iøvrigt at have været rømmet, da der ingen tabgivende kamp fandt sted. Det lykkedes også svenskerne at komme over graven, og 15 stormstiger blev smækket op ad volden. Enkelte uforfærdede angribere nåede op på voldkronen. Fæstningens og landets skæbne hang i en tråd. En svensk ritmester *Newhusen* sprang op på en spansk rytter, idet han råbte til forsvarerne: »I hunde, vil I ikke have kvarter (pardon)«. Han blev imidlertid straks efter stødt ned af *Claus von Ahlefeldt*, der havde den øverste kommando på det angrebne sted. *Ahlefeldt* ramte ham »med en stakket spids

(partisan) og stak ham igennem, [så] at han straks faldt ned, brumlende død, af volden, dér fik han kvarter«.

Hermed havde overraskelsen sat sig. Nye forsvarere styrtede til for at hævde dette vigtige hjørne af fæstningen. Frederik III selv kom til stede og opmuntrede ved sin uforfærdethed alle til at yde deres bedste. Flere kendte folk deltog i det følgende håndgemæng, hvorunder oberstløjtnant *Jørgen Rosenkrans* (Gunde R.s søn) og kancellijunker *Jacob Rodsten* faldt. Forsvarets overlegne styrke viste sig også snart, især da Slotsholmsbatterierne vendte deres kanoner mod stedet efter fjendens retræte i dette afsnit. Kanonkardæskerne peb mod angriberne fra tre sider. Granat- og begtønder rullede ned imellem dem. Svenskernes bageste geledder pressede de forreste tæt sammen, så de dannede en kompakt masse, som forsvarerne bare skød ind i. Hjørring udtrykker det sådan, at man fik kanonerne »udi godt spil, lige på svensken og på siden«.

Selvom presset blev vedligeholdt af de retirerende tropper fra Slotsholmen og *Løngangen*, var angribernes situation snart håbløs. Nye reserver kastedes ind, men opgaven viste sig uigennemførlig. Slaget på dette voldafsnit var og blev tabt.

*

Netop som ilden begyndte at dø hen efter den voldsomme kamp i Slotsholmsafsnittet, hørtes der livlig skydning ude fra *Østervold*. Det var det andet, store angreb, der nu satte ind. Oprindeligt var det vistnok tænkt som et sekundært fremstød, der skulle fastholde hollænderne. Men der var blevet overført tropper fra Kalvebodsektoren til terrænet udfor *Østervold*, og i dette øjeblik stod hele Karl Gustavs håb til stormløbet derude.

Her demonstrerede de hollandske forsvarere den mest overlegne ilddisciplin. Deres plan gik ud på at lade svenskerne komme helt ned i graven, uden at der blev løsnet et skud. Først når de baksede med deres isbroer og kunne skelnes i morgen-

dæmringen, skulle der skydes. Planen lykkedes fuldkommen. Bedst som svenskerne troede, at besætningen havde forladt volden for at hjælpe andetsteds, åbnedes den mest dødbringende ild på nært hold. Virkningen var forfærdelig. Anders Hjørring siger, at det »er ikke til at beskrive den ynk, piben, hylene og skrigen, man hørte fra de svenske, som blev skudt, førend de døde«. Nedenfor voldene lå angriberne »skudte ret som hobe spurve . . ., den ene på den anden«. Sårede og chokerede soldater styrtede tilbage i vild flugt. Mange indhentedes imidlertid af kanonkugler, så vejen blev overstrøet af faldne og hjælpeløse. Også her var nederlaget totalt.

Svenskernes tab havde været enorme. Ifølge den opgørelse, Karl Gustav lod udarbejde efter slaget, skulle angriberne have haft 580 døde og 900 sårede, deriblandt mange højtstående officerer. Og en stor del af de sårede døde naturligvis snart efter. I de følgende dage fandt danskerne i fæstningens forterræn 566 ilde tilredte lig. De blev samlet sammen lidt syd for Vesterport og lagt bag Christian IVs lave forværk ved Kalvebod. På dette sted, hvor mange af dem havde sneget sig frem på stormnatten, fandt de nu deres sidste hvilested. Ligene dækkedes til med jord fra forværket, som således ved samme lejlighed blev sløjffet.

Danskernes tab havde været minimale. Foruden Rodsten og Rosenkrans faldt der tre grenaderer og en borger fra Varberg. På Christianshavn dræbtes en konstabel ved uforsigtighed. På »Højenhald« faldt 4—5 mand. Ialt således højst 12 mand, og antallet af sårede synes endog ringere. Glæden over sejren var derfor overvældende. Fortrøstningen til fremtiden var stor. Det var lige ved, at man glemte fjenden, der sad og slikkede sine sår ude i Brønshøj. Til ære for den svenske krigsmoral må det siges, at den blodige fiasko ingenlunde udviklede sig til et militært sammenbrud.

Jan de Witt, hollandsk storpensionær 1653-72

EN DISHARMONISK KONCERT

Vestmagtsindblanding

Efter den store triumf på Københavns volde, natten til d. 11. febr. 1659, kunne man vente et dansk forsøg på at forfølge sejren. Det var nu ikke så let, som det lyder til. For selv om det var sandt, hvad den svenske oberst Ascheberg skrev fra sin sygeseng, at den fejlslagne storm var en »pest for armeen«, så var det dog en kendsgerning, at Karl Gustav stadig havde en veldisciplineret og slagkraftig hær til sin rådighed. Det var udelukket at fordrive ham ved udfald fra København, både fordi hans lejr ved Brønshøj var velbefæstet, og fordi han havde et overlegent rytteri.

Skulle der gøres noget for at udnytte situationen, så måtte

det være at overføre en del af de allierede tropper, der fra Tyskland var rykket op i Jylland, til København eller til Lolland-Falster. Det første sted forbød dog foreløbig sig selv, da det stadig kneb med levnedsmidler. Det sidste krævede til gengæld både hollandsk flådestøtte og allieret tilslutning. Obdams flåde havde imidlertid hele vinteren lidt hårdt under pest og anden sot, således at den var vanskelig at få gjort klar på ny. Desuden havde den andre, vigtige opgaver, således at sikre tilførsler til København og hollandske skibes sejlads gennem Sundet. I sammenhæng hermed var der jo også bevogtningen af Landskrone havn. Obdam var da lidet tilbøjelig til at forlade Sundet, selv om Frederik III i et brev til ham d. 6. marts skrev, at »den ufravigelige nødvendighed« krævede det. Da tilmed Kurfyrsten fastholdt det standpunkt, at Fyn skulle erobres først, så kan det ikke undre nogen, at initiativet gled alliancen af hænde og overgik til den svenske krigerkonge.

I kraft af sin forbavsende åndelige spændstighed rettede Karl Gustav sig meget hurtigt efter det knusende nederlag. Og med sin sikre sans for det centrale i den militære situation besluttede han sig til en *erobring af småøerne* omkring Sjælland: Langeland, Lolland-Falster og Møen. Han ville herigennem opnå flere, væsentlige fordele. Værdien af det hollandsk-danske søherredømme ville således blive formindsket, både fordi Københavns forsyninger derefter måtte hentes helt i Danzig, Lybæk eller Jylland, og fordi hans egne skibe ville få bedre operationsmuligheder. Men han ville også mindske risikoen for en storstilet, allieret landgang på Lolland-Falster, der ville bringe hans sjællandske hær som mellem kæberne på en knibtang.

Svenskerne kastede sig først over *Langeland*. Det gjaldt jo om at udnytte de få uger, inden den hollandske flåde på ny kunne ventes i søen. Foretagendet blev lagt i de bedste hænder, idet *Wrangel* fik ledelsen deraf. Han gik som altid grundigt til værks og fik samlet en ret stor transportflåde i Nyborg til angrebsstyrkens 2.500 mand. Han ville ikke risikere en gen-

tagelse af det nederlag, som svenskerne havde lidt under et invasionsforsøg d. 7. febr.

Søndag morgen d. 20. marts 1659 stod flåden ud af Nyborg havn. Den delte sig i to eskadrer; general *Gustav Horn* fik ledelsen af den mindre part, som sendtes i forvejen ned langs øens vestside, dels for at tiltrække sig forsvarernes opmærksomhed, dels for at forsøge landgang, hvis der gaves mulighed derfor. Hen på eftermiddagen ankom Wrangels skibe til Langelands nordøstkyst, men da vinden havde været meget svag, nåede en stor del af landeværnet at samle sig på stedet. Skønt landgangen forberedtes med et voldsomt artilleribombardement, lod forsvarerne sig ikke fordrive. Svenskerne forsøgte derpå at vade i land, men endnu mens de befandt sig i vandet, kastede de beredne langelandske bondekarle sig over dem og drev dem på flugt efter et meget blodigt håndgemæng. Den gamle fører Vincens Steensens ånd var endnu blandt bønderne. Selv var han faldet i kampen d. 7. febr. nær sin gård Steensgård, gennemboret af over tyve musketkugler, men hans værk, Langelands landforsvar, fungerede stadig som det skulle.

Herved lod Wrangel det dog ikke blive. Hvad taperhed ikke kunne give ham, vandt han ved list. I nattens mørke sendte han en del af sine skibe ned langs østkysten, til færgestedet Spodsbjerg, mens resten blev liggende, hvor de var, og fastholdt forsvarernes opmærksomhed ved skydning og støj. Planen lykkedes fuldstændigt. Uden modstand slap et stort, svensk rytteri i land — og dermed var Langelands skæbnetime inde. Forsvarernes situation var håbløs. En del af det regulære mandskab slap væk i både; bønderne derimod spredte sig og gik ubemærket hver til sit. Et ærefuldt kapitel i Langelands historie var afsluttet.

Endnu vigtigere var det dog for Karl Gustav at få dækket sin ryg ved *Lolland-Falsters* erobring. Hans store interesse for sagen viser sig ved, at han tog den i sin egen, stærke hånd. D. 25. april sejlede han fra Vordingborg med sine transport-

skuder, men han havde svært ved at finde et passende landgangssted. D. 27. gik han så pludselig ind i Guldborgsund og kastede tropperne i land ved Guldborg færgested. Falstringerne synes at være blevet delvis overrumplet. Der mødte ikke svenskerne større modstand, og landeværnet gik fra hinanden.

Allerede *næste dag* kom turen til Lolland. Karl Gustav gik tværs over sundet ved Guldborg, men ikke uden kamp. Det var nemlig lykkedes oberst *Kørber* i løbet af april at få organiseret et godt landeværn på øen. Det havde en central samlingsplads, hvorfra styrker hurtigt kunne sendes ud til truede kystområder. En del af de mobile afdelinger var beredne, og det var to af disse rytterkompagnier under *Kørbers* egen ledelse, der nu søgte at kaste svenskerne tilbage. Da farvandet imidlertid var dybt tæt ind til kysten, fik skibskanonerne en afgørende betydning for udfaldet. De dækkede svenskernes indtagelse af en lille skanse på stedet, og *Kørbers* gentagne angreb var forgæves. Såret måtte han med sine folk trække sig tilbage til øens fæstningsby *Nakskov*.

For anden gang rettes vor opmærksomhed mod denne by. Det tør nok siges, at det denne gang er under mere ærefulde omstændigheder. 1000 soldater og landeværnsmænd stod enige med 400 borgere om at forsvare byen til det yderste. Den tapperhed og udholdenhed, som ikke mindst borgervæbningen udviste, afvasker skammen fra forrige år og sætter den forsmædelige overgivelse i et ejendommeligt relief. Byen var vel-forsynet og værkerne i god stand, således at fæstningen stod fysisk og psykisk veludrustet, da de svenske tropper nåede frem d. 4. maj.

Det var naturligvis *håbløst* for byen at hævde sig i længden ved egen hjælp. En undsætningsekspedition var påkrævet, og *Obdam* søgte at bringe 800 md. ind til fæstningen d. 10. maj. Modvind vanskeliggjorde imidlertid foretagendet, og fjendens kanoner gjorde det umuligt at gå gennem det smalle farvand ind til byen. Forsøget mislykkedes altså, og for at sætte en stopper for enhver gentagelse besatte *Wrangel* den

lille holm Stensø d. 14. maj. Forsøget blev da heller aldrig gentaget trods forsvarrets udholdenhed.

Wrangel, der nu havde den svenske kommando, søgte i de følgende uger at knække byens moral ved et voldsomt bombardement, hvorunder især mortererne på Stensø gjorde megen skade. Det foretrukne mål var St. Nikolaj kirke i byens centrum, der både tjente som krudtmagasin og tilflugtsrum. Trods flere træffere skete der mærkelig nok ingen ulykker i bygningen. Men den besøgende mindes endnu i dag om disse begivenheder, idet man finder udstillet i kirken den bombe, der slog gennem korhvelvingen d. 19. juni.

Da det åbenbart var umuligt at komme nogen vegne med et blot og bart bombardement, måtte *Wrangel* gå til en egentlig belejring og anlægge løbegrave! Besætningens uforfærdethed viste sig imidlertid stadig. Man forstyrrede fjendens jordarbejder med ikke mindre end 6 voldsomme udfald. Særlig vellykket var udfaldet d. 6. juni, hvorunder dog een af fæstningens bedste mænd, oberstløjtnant *Bernbach*, faldt. Men *Kørber*, der støttedes af et forbavsende stort antal tapre borgerførere, holdt ud til den bitre ende. Først da levnedsmidlerne var opbrugt og krudt og kugler bortskudt, skred man til en kapitulation på ærefulde vilkår. D. 15. juli afsluttedes byens kamp, måske den mest udholdende præstation under hele krigen.

På dette tidspunkt var *Møen* forlængst erobret, dog først efter overvindelse af samme, udholdende modstand, som karakteriserede de andre småøers kamp. Forsvaret lededes af major *Schrøder*, der var utrættelig virksom overalt, hvor faren truede. Landeværnets opgave var dog meget vanskelig efter den svenske besættelse af Falster. Ustandselig måtte det være på færde, da fjenden stadig demonstrerede langs kysterne. D. 29. maj lykkedes det *greven af Sulzbach* at sætte sine musketerer i land ved Madsesklint på Sydøen. De kastede straks nogle spanske ryttere på stranden, hvorved de dækkede sig mod de beredne strandvagter. På den måde vandt de tid til

at få deres egne ryttere i land, hvorefter det kom til »en formelig bataille (slag)«. Selvom Møenboerne udviste stort mod, kunne de ikke klare sig i et åbent feltslag. En stor del af Schrøders ryttere og henved 100 borgere og bønder faldt.

*

Når den hollandsk-danske flådeoverlegenhed ikke havde givet Danmark større fordele, hang det sammen med, at der var dukket en stor *engelsk flåde* op i Sundet d. 4. april under ledelse af admiral *Montagu*. Selv om det hurtigt viste sig, at den ingenlunde skulle stå til Sveriges disposition, hvad der skuffede Karl Gustav meget, så måtte dens blotte nærværelse mane til forsigtighed. Den engelske flådes opdukken var udtryk for et veltilrettelagt, *diplomatisk spil*.

Den europæiske politiks centrale figur var kardinal *Mazarin*, Frankrigs ledende statsmand. Han havde ikke blot de største magtmidler til sin rådighed, han var utvivlsomt denne tidsalders mest vidtskuende politiker. Mazarins opfattelse var den, at krigen i Norden var uønsket, da Frankrig havde brug for Sverige til andre formål. Sverige skulle være Frankrigs støtte i Tyskland og dæmme op for Kejserens magt, eventuelt holde ham fra at støtte Spanien, som Frankrig fortsat var i krig med. En forudsætning herfor var, at Sverige blev reddet nogenlunde helskindet ud at sit nuværende, militære eventyr.

Meget tidligt begyndte Mazarin sit fine spil. Så snart han havde hørt om Karl Gustavs overfald på Danmark, forstod han Sveriges farlige stilling. Han kendte jo fuldt ud Hollands interesser i Sundpolitikken, som bl. a. viste sig i den dansk-hollandske forsvarspagt. For at opveje Hollands ventede indgriben skrev han endnu i august 1658 til den franske ambassadør i London, at han skulle understrege overfor *Cromwell*, at det var i de to magters interesse at redde Karl Gustav. »Balancen hælder allerede mod hans fald, og der er langt

mere grund til at frygte hans ruin end hans alt for store magt«, sluttede Mazarin sit brev.

Cromwells efterfølger, sønnen *Richard*, fortsatte hans politik. Han var enig med Mazarin og sendte en flåde af sted mod Sundet midt i november 1658. Vinterstorme hindrede den dog i at nå frem, og ilde tilredt vendte den atter hjem. Imidlertid begyndte den unge protektor at blive betænkelig ved at optræde på egen hånd; han ønskede sikkerhed hos Frankrig, hvis hans indblanding førte til konflikt med Holland. Dette havde Mazarin heller intet imod at give ham, og d. 24. jan. 1659 sluttedes en betydningsfuld *engelsk-fransk garantiaktat*. Traktatens formål var at fastslå, at fik England nogen fjende på grund af dets flådes nærværelse i Sundet, blev denne fjende automatisk også Frankrigs fjende. De to magter skulle tillige virke for freden, eventuelt ved at støtte Karl Gustav med flåden. De skulle tilsammen garantere freden og søge at udvide den til også at gælde Brandenburg og Polen. Således sikret kunne Richard Cromwell roligt påny afsende sin flåde d. 27. marts 1659.

Der var imidlertid endnu et par vigtige punkter i garantiaktaten. De to magter skulle i Haag søge at få *Holland* bort fra at sende anden del af hjælpen til Danmark, skønt den var vedtaget allerede d. 19. nov. 1658. Og de skulle prøve at vinde Holland for et samarbejde i Norden med en tilfredsstillende fredsordning for øje. Dette bragte Holland i en meget vanskelig situation. *Jan de Witt* ønskede nemlig under ingen omstændigheder at komme i åben konflikt med England og Frankrig, og han havde af den grund selv tidligere tilbudt et sådant samarbejde. Nu blev han altså taget på ordet og samtidig udsat for pres. Der var faktisk ingen vej udenom.

D. 4. febr. 1659 drøftede stænderforsamlingen i provinsen Holland, hvor sympatien for Danmark var størst, de vilkår, som Holland måtte stille for et sådant samarbejde. Freden skulle efter dennes opfattelse være til størst mulig fordel for Danmark, og der burde stiles mod en genoprettelse af Brømse-

brofreden 1645. Handelens frihed og tryghed skulle sikres på den måde, at artikel 3 fjernedes fra Roskildefreden, hvis denne kom til at danne grundlag for den fremtidige ordning. Desuden var det en hovedsag for Holland, at Elbingtraktaten (se s. 12) med dens »elucidationer« (tillægsbemærkninger) blev anerkendt af Sverige, tillige at Brandenburg og Danzig blev medoptaget deri. D. 9. febr. gik generalstaterne ind for den foreslåede politik og overlod det til storpensionæren Jan de Witt at føre forhandlingerne med englænderen *I. Downing* og franskmændene *J. A. de Thou*.

Det viste sig imidlertid hurtigt, at det ikke var muligt at få anerkendt Brømsebrofreden som grundlag for den nye, nordiske fredsordning. Allerede d. 10. marts stod det klart, at det engelsk-franske standpunkt ville sejre, og d. 18. april tiltrådte Generalstaterne, at Roskildefreden skulle være den nye ordnings fundament. Men forhandlingerne gik iøvrigt trægt. Hollænderne søgte at redde Bornholm og Trondhjem for Danmark samt befri det for en stor erstatning på 400.000 rdl. for Guinea. Frankrig og England søgte på deres side at standse den nye, hollandske hjælp til Danmark. Efter 6 lange konferencer i april var man nået så vidt, at det besluttedes at nedskrive et traktatudkast. Nye stridigheder opstod derom, således at den endelige *traktat* først kunne underskrives *d. 11. maj 1659*. På grund af tekstens franske udtryk for enighed (de concert) kaldtes den snart *Haagerkoncerten*.

Aftalens *hovedindhold* var følgende. De tre magter skulle i enighed gøre deres bedste for at forlige de to konger. Det skulle ske på grundlag af Roskildefreden, men med udeldelse af art. 3. Krævede de stridende parter »visse ændringer« i traktaten som følge af den sidste krig, skulle de tre magters repræsentanter søge at mægle et forlig. Den engelske flåde i Sundet og den ventede hollandske flåde under *Ruyter* skulle holde sig neutrale i 3 *uger*, regnet fra den dag, den engelske admiral underrettedes herom. Obdams flåde måtte i samme tidsrum ikke medvirke til allierede eller danske troppetrans-

porter eller agere »offensivt« imod svenskerne. Hvis der ikke blev aftalt nogen fred i de 3 uger, måtte ingen hjælpe den, der nægtede at antage »retfærdige og rimelige« vilkår. Skulle det beklagelige ske, at mæglerne selv var uenige om, hvad der skulle forstås herved, kunne de godt støtte hver sin part; men dette skulle ikke anses for brud mellem dem. De tre magter skulle garantere den kommende fred. De bestående Sundtoldbestemmelser skulle fastholdes, og Frankrig-England lovede at gøre sig »alle mulige anstrengelser« for at få Sverige til at anerkende Elbingtraktaten og dens elucidationer. De tre magter ville også gøre »deres yderste« for at få »en god fred« i stand mellem Sverige og Polen og for at genskabe »en god forståelse og venskab« mellem Sverige og Brandenburg.

Ret beset var det meget lidt, man var blevet enige om gennem denne traktat, og hele fredsordningen skulle faktisk ordnes på stedet. Dette var imidlertid risikabelt efter de Witts mening, både på grund af de dér herskende lidenskaber og på grund af de mange flåders tilstedeværelse. Endelig mente de Witt sikkert også, at de klareste hoveder befandt sig i Haag. Han var derfor tilbøjelig til at få en mere præcis aftale i stand. Den skulle efter hans opfattelse fastslå visse konkrete fordele for Danmark i forhold til Roskildefreden.

Situationen opfordrede til en præcis og fordelagtig aftale, især da den politisk-militære udvikling var til gunst for Holland. Ruyters store flåde var afsejlet fra Texel d. 10. maj. Den var på 40 orlogsskibe og 4 brandere, og den havde 1743 kanoner ombord. Mandskabet var talrigt, 7700 md. ialt, hvortil kom de resterende 4000 md. hjælpetropper under oberst *Killegrew*. Dermed var Hollands militære overmagt på åstedet indlysende. Men også dets politiske stilling styrkedes. D. 7. maj 1659 havde Richard Cromwell opgivet sin rolle som diktator. Den efterfølgende regering manglede styrke indadtil og var derfor ivrig for at undgå konflikt med Holland. Da man i mellemtiden ingen vegne var kommet med forhandlingerne i Norden, blev resultatet en *ny aftale*, denne gang dog kun mellem

England og Holland. Det er den såkaldte 2. *Haagerkoncert* af 14. juli 1659.

Ifølge denne traktat skulle de udsendte gesandter fortsat virke for genskabelsen af en »fast og ubrydelig fred« i Norden. Den skulle som tidligere aftalt hvile på Roskildefredens grund. Opnåedes der ikke inden to ugers forhandling enighed, skulle de forenede flåder gennemtvinge Roskildefreden minus art. 3, dog med den ændring, at Trondhjem len forblev ved Danmark. Desuden skulle Danmark have udsigt til at slippe for de 400.000 rdl. i erstatning for Guinea. M. h. t. Elbingtraktaten henvistes der til den første Haagerkoncert, der ligefuldt bestod. Det fastsloges til slut udtrykkeligt, at de to magter ikke blot skulle unddrage den konge hjælp, som nægtede at gå ind på forslaget, men aktivt støtte den, der antog det.

Men ikke nok hermed. D. 25. juli blev der indgået endnu en engelsk-hollandsk aftale, den 3. *Haagerkoncert*. Den talte et mere uskrømtet magtsprog end forrige koncert. Den af kongerne, eventuelt begge, der ikke fuldt ud antog alle den 2. Haagerkoncerts bestemmelser, skulle erklæres for »refusant« (nægter) og umiddelbart derefter tvinges til føjelighed ved flådernes hjælp. Herved opnåede Holland, at også Elbingtraktatens ratifikation kunne gennemtvinges af de neutrale stormagter.

Når Frankrig ikke var medoptaget i de to sidste Haagerkoncerter, har det sin nærliggende forklaring deri, at det ingen flåde havde i de nordlige farvande. Desuden var Frankrig netop nu meget forsigtig med at fornærme Sverige. Efter at det nemlig d. 5. maj havde opnået en våbenstilstand med Spanien, var Kejseren begyndt at optræde mere aggressivt for at opmuntre Spanien til fornyet kamp. Under disse forhold kunne et samarbejde med Sverige hurtigt blive aktuelt for Frankrig. Der er dog ingen tvivl om, at Frankrig sympatiserede med 2. og 3. Haagerkoncert, og de var da også begge blev til i de Thou's hus.

*

Således skaltede og valtede man i Haag med Nordens skæbne. Men alle beslutningerne var dog foreløbigt kun gennemført på papiret, ikke i livet. Man havde ikke i Haag taget de krigsførende med på råd, alt var blevet ordnet efter stormagternes interesser. Spørgsmålet var imidlertid, om det var muligt at standse en konflikt på den måde.

I *Danmark* reagerede man meget voldsomt på den 1. Haagerkoncert. Frederik III skrev et langt brev til Generalstaterne d. 27. maj, hvori han udtrykte »sin ikke ringe forbavselse« over, at det var lykkedes svenskerne at holde Ruyters flåde tilbage lige til maj, hvorefter dens støtte oven i købet nu skulle forholdes ham i 3 uger, for derigennem at fremtvinge en dansk-svensk separاتفred. Noget sådant ville kun »føre til ruin for vore lande og riger«, og Hollands optræden var tilmed traktatstridig. Danmark ønskede ikke at svigte sine allierede, men at bevare sit omdømme af »en pålidelig forbundsfælle«. Frederik III var således en bestemt modstander af Haagerkoncerten, som han næppe heller syntes bød ham nok, og krævede konsekvent en universalfred. Han var i flere måneder hverken til at hugge eller stikke i.

Tilsyneladende var *Karl Gustav* mere imødekommende overfor vestmagternes forslag. Det hang selvfølgelig sammen med hans særlige situation. Han var endnu ikke klar over betydningen af Richard Cromwells tilbagetræden i England, men han havde grund til at frygte det værste. Han kunne derfor ikke tillade sig at vende den samlede hollandske flåde imod sig. På den anden side lovede koncerten ham for lidt ved fredsordningen, således at det måtte være i hans interesse at holde forhandlingen gående, uden at han åbenlyst brød med Haag-magterne, specielt Holland. Det gjorde han på den måde, at han nok ville anerkende hollænderne som mæglere, men først efter at Elbingtraktaten uden elucidationer var ratificeret, og efter at de havde ophørt med at hjælpe Danmark. Iøvrigt havde han intet imod at forhandle med Danmark alene. Diskussioner herom slugte dejligt tiden.

Under sådanne forhold kunne der naturligvis ingen realitetsforhandlinger komme i gang. Og da de tre uger var omme, d. v. s. d. 20. juni (regnet fra d. 30. maj, da Obdam fik sin instruks), var man faktisk ikke kommet et hårsbred videre. Dermed blev situationen ret kritisk, idet et flådesammenstød let kunne indtræffe. Admiralerne indrettede sig imidlertid i Haagerkoncertens ånd og fordelte ankerpladser mellem sig i passende afstand. Ruyter lagde sig i Storebælt, englænderne ved Kronborg og Obdam ved København. Snart efter indløb der en ny ordre fra Haag om, at våbenstilstanden var forlænget i *yderligere tre uger*, d. v. s. indtil d. 18. juli.

Da ingen af de krigsførende konger imidlertid skiftede standpunkt, stod det ret tidligt klart, at den nye stilstandsperiode også ville udløbe uden resultat. Obdam kaldte da Ruyters flåde til sig fra Storebælt, og den forenede, hollandske armada lagde sig udfor Dragør d. 6. juli. Det blev dernæst besluttet i et krigsråd d. 10. juli, at man ville iværksætte et storstilet undsætningsforsøg af Nakskov i forbindelse med en generobring af småøerne. Flåderne afsejlede d. 23. juli, men nåede ikke længere end til Stevns. Her modtog Obdam den næste morgen nye ordrer hjemmefra. De oplyste ham om den 2. Haagerkoncert og beordrede ham til påny at forholde sig neutral.

Samtidig indløb en ny Jobpost til København. En dansk transportflåde, der lå i *Æbeltoftvig*, dækket af nogle danske og hollandske orlogsmænd, blev d. 23. juli angrebet af en større, svensk eskadre. Det påstodes senere, at hollænderne havde forholdt sig passivt under kampen. Hvorom alting er, danskerne blev slået og transportskibene ødelagt. Et planlagt angreb på Fyn måtte derefter udsættes af mangel på transportmidler. Danmark var blevet mere afhængig af hollandsk skibsrum end nogensinde.

*

Det var på denne baggrund, at meddelelsen om den 2. Haagerkoncert ankom til Danmark d. 24. juli. Denne gang

var det Karl Gustavs tur til at blive vred. Og set fra hans synspunkt med god ret. Som aftalen var formuleret, måtte det stå klart for enhver, at Danmark ikke ville give sig på noget punkt, hvorefter det ville få aktiv støtte af den engelsk-hollandske flåde til visse forbedringer af Roskildefreden. Især forargede det ham, at sømagterne ville fjerne fredens artikel 3, som han selv kaldte »det principaleste (vigtigste) stykke« i traktaten, da hans muligheder i Østersøen derved væsentlig forringedes. Ikke blot åbnedes Sundet for fremmede orlogsskibe, men Danmark blev ikke længere bundet til at følge Sveriges politik i dette spørgsmål. Endelig skulle Elbingtraktaten og dens elucidationer åbenbart gennemtvinges, uden at Holland afstod fra sin hjælp til Danmark. I et brev til den svenske gesandt i Haag af 2. aug. karakteriserede han aftalen som »højskadelig« og sagde, at enten ville han have en »honet og sikker fred« med alle sine fjender (d. v. s. en fordelagtig universalfred), eller også ville han bringe Danmark »i en sådan tilstand, at det ikke fremtidigt kan gøre skade«. Den 3. Haagerkoncert med dens langt mere usminkede magtsprog ophidsede ham naturligvis yderligere.

Hvad der er til skade for den ene part, er normalt til gavn for modparten. Sådan var det også her. Når man så bort fra våbenstilstandens skadelige virkning, måtte det indrømmes, at den 2. Haagerkoncert repræsenterede et væsentligt fremskridt set fra et *dansk synspunkt*. Den garanterede for det første visse fordele ved den kommende fred, selv om man naturligvis kunne tænke sig betydeligt mere. Men den åbnede også muligheder for at få et aktivt samarbejde i gang med både England og Holland, og derefter oprandt måske tiden for endnu bedre fredsbetingelser. Man burde heller ikke se bort fra muligheden af den svenske flådes ødelæggelse, som var meget ønskelig for Danmark. Den 3. Haagerkoncert forstærkede endog disse tendenser og muligheder.

Frederik III viste sig derfor imødekommende overfor tanken om en forhandling under vestmagternes ledelse. Han gik

forsigtigt til værks, bl. a. af hensyn til sine allierede, og han talte i første omgang mest om visse krav på krigsskadeserstatning. D. 13. aug. bekræftede han skriftligt sin villighed til en sådan forhandling, når mæglerne kunne ønske det. Situationen udvikling afhang nu af Karl Gustavs optræden.

Karl Gustavs situation var vanskelig, ikke mindst, fordi den engelske admiral Montagu truede med at sejle hjem. Derved ville hans modstandere helt komme til at beherske søen. På den anden side var det ganske imod hans natur at give sig uden kamp. De engelsk-hollandske mæglere kom til hans lejr i Brønshøj d. 18. aug. og bad ham tage endelig stilling til den 2. og 3. Haagerkoncert. De fik i høj grad svar på tiltale. Karl Gustav kogte op i vrede; han truede de hollandske gesandter med fængsel og råbte til dem, idet han slog på sin kårde: »I laver projekter i tillid til jeres flåder, men jeg har ved min side noget at forsvare mig med«.

Trods den svenske konges følelsesudbrud førtes der dog en kold, fornuftsbestemt politik i den svenske lejr. Man fastholdt uden vaklen den linie, som Karl Gustav havde givet udtryk for i brevet af 2. aug., nemlig enten en universalfred eller også en *forhandling med danskerne* uden andres medvirken. Dette sidste kunne der næppe komme noget godt ud af for danskerne; men af taktiske grunde indvilgede Frederik III i at forsøge. Som man kunne vente, stod parterne på det første møde så langt fra hinanden, at det blev resultatløst. Da svenskerne stadig ville søge at reducere Danmark til uskadelighed, spillede Frederik III sin sidste trumf ud. Han skød sine betæneligheder til side og gik d. 25. aug. ind på Haagerkoncerternes bestemmelser. De svenske forhandlere forstod situationen og himlede op om vestmagternes utålelige tyranni; men det forandrede ikke sagen. Når Sverige ikke ville gå ind på ordningen, måtte det være »refusant«. Tidsfristens 15 dage var allerede udløbet d. 23. aug., så der var ingen dækning af den grund.

Nogen egentlig refusanterklæring blev der dog ikke udstedt,

fordi den franske og de engelske mæglere ikke ville gå så vidt trods den 3. Haagertraktats klare ord. Grunden hertil var rent politisk. De ønskede ikke at støde Karl Gustav med en sådan erklæring, da den alligevel intet reelt indhold ville have. Der optrådte som bekendt ingen fransk flåde i de nordiske farvande. Og d. 26. aug. lettede *den engelske flåde* anker, ikke for at gå til aktion mod Sverige, men for at sejle hjem. Admiral Montagu ønskede at gøre sin indflydelse gældende til fordel for kongedømmets genindførelse i England. En engelsk-fransk refusanterklæring ville altså kun være en antisvensk demonstration.

Alt dette betød dog mindre, da *Holland* nu var parat til aktion. D. 24. aug. fik Obdam ordre til at gå til København og gøre svenskerne al mulig afbræk. Denne ordre bekræftedes d. 23. sept. af Generalstaterne og udvidedes til også at omfatte fatte de 4.000 md. hjælpetropper. Store begivenheder forestod.

ET SLAG FOR FREDEN

Fyns erobring 1659

Der har hidtil kun været talt lidt om *Danmarks store fastlandsallierede: Kejseren, Brandenburg og Polen*. Det skyldes, at de endnu ikke har spillet nogen rolle på de afgørende krigsskuepladser. Ikke desto mindre var de en faktor af overordentlig stor betydning, omend af en mere passiv art. Deres tilstedeværelse i Jylland bandt mange, svenske tropper til Fyns forsvar, hvad der hindrede en så stor troppekonzentration om København, at byen kunne bringes til fald.

Karl Gustav havde ved sin afsejling fra Kiel d. 5. aug. 1658 efterladt *Pfalzgreven af Sulzbach* med ca. 8.000 md. i *Hertugdømmerne*. Hans opgave var at neutralisere de danske styrker på disse kanter og dække den jyske halvø mod eventuelle fjender. Ingen af opgaverne lykkedes rigtigt for ham. D. 10. aug. overfaldt han Ebersteins fodregiment i Wilstermarsk og opløste det. Men et overrumplingsforsøg mod Rendsborg fæstning faldt uheldigt ud, og marskernes skanser hævdede sig. Herefter var operationer mod de tre holstenske fæstninger udelukket, således at svenskernes situation i Hertugdømmerne var alt andet end stabil; især ville den blive risikabel, hvis danskerne fik hjælp udefra.

Og hjælpen kom. Overraskende hurtigt optrådte der *en allieret hær på dansk grund*. D. 14. sept. 1658 stødte kurfyrst *Frederik Wilhelm* til armeen i nærheden af Neustadt i Mecklenburg, lidt syd for Schwerin. Her befandt sig foruden den brandenburgske hær også en kejserlig og en polsk hjælpestyrke. Den forenede hær overskred den danske sydgrænse ved Trittau d. 20. sept. uden at møde svensk modstand. Der

var tale om meget *anselige styrker*, idet Kurfyrsten rundt regnet førte 30.000 md med sig. Det brandenburgske kontingent var på 16.000 md. under feltmarskal *Sparr*, det kejserlige på 10—11.000 md. under den berømte feltmarskal *Montecuculi*, og polakkernes 4—5.000 md. førtes af general *Czarnetzky*.

Overfor en sådan overmagt opgav Sulzbach enhver tanke om modstand og trak sig tilbage. Under tilbageetoget benyttede han den brændte jords taktik, idet han lod sine tropper hæрге og brænde på det skændigste. Hans hovedstyrke gik til *Fredriksodde*, medens en mindre del under oberst *Ascheberg* forsøgte sig på *Als*. De allierede fulgte langsomt efter ham, medens den gottorpske hertug reddede sig ud af den alvorlige klemme ved en privat neutralitetsaftale med Brandenburg d. 15. nov. 1658. Hertugen lovede at afstå fra enhver hjælp til Sverige, og han trak sig tilbage til sin fæstning Tønning.

Imidlertid gik det kun langsomt med den allierede fremrykning, da *Aschebergs* hærgruppe på *Als* repræsenterede en så stærk flanketrussel, at der var enighed om, at den måtte fjernes først. Der blev samlet en passende styrke på *Sundeved*, lige overfor øen. Den danske viceadmiral *Peter Bredal* dukkede op med 4 orlogsskibe, og d. 4. dec. gennemførtes invasionen med megen eftertryk. Den indlededes med en kraftig artilleriild, der fordrev de svenske poster fra stranden. Derefter satte tropperne over det smalle sund. Rytterne lod deres heste svømme, idet de trak dem efter bådene ved bidslet, skønt der allerede nu sås isdannelse ved kysterne. Under denne operation faldt den tiltalende og tapre *Bredal*, da han forsøgte at entre et svensk skib. Svenskerne trak sig ind i slottene *Nordborg* og *Sønderborg*. Besætningen på *Nordborg* måtte snart efter overgive sig, mens *Ascheberg* og hans folk fra *Sønderborg Slot* slap ud på nogle orlogsskibe gennem et nyslået hul i muren. De måtte dog efterlade deres mange, kostbare heste. Dermed var *Als* atter på danske hænder.

Den allierede hær rykkede derpå videre mod nord, hvor den

Fane for den svenske oberst Johan Schmitts regiment, taget ved Nyborg d. 14. nov. 1659. (Tøjhusmuseet).

To deviser: 1) Terror tutus (Beskyttet ved at indgive frygt).

2) Der Löw sich mutig gegen setz / Ob schon viel feind auff ihm gehetz / so behält er doch dasz feldt zuletzt.

(Løven yder dristigt modværge. Omend mange fjender angriber, bliver den sejrherre til sidst).

næste hindring var *Koldinghus* Slot. Det blev den polske for-
trop, der tog sig af den opgave. Det lykkedes d. 14. dec. 1658
nogle dristige folk at overrumple den svenske besætning, idet
de kravlede ind gennem nogle ubevogtede vinduesåbninger, der
vendte ud mod voldgraven.

Dermed var svenskerne fordrevet fra hele halvøen undta-
gen *Frederiksodde*, som de først rømmede natten mellem d.
17. og 18. maj 1659, forøvrigt uden kamp. For så vidt havde
udviklingen været ganske tilfredsstillende. Men det må dog
understreges, at det mest karakteristiske ved det allierede felt-
tog havde været dets *langsomhed*. Næsten et år havde den
store hær nu opholdt sig i Jylland uden at foretage virkelige,
offensive stød. En mægtig indkvarteringsbyrde var dermed
lagt på den danske befolkning, der var forpligtet til at under-
holde de allierede styrker ifølge en traktat af 24. aug. 1658.
Dette betød for de fleste borgere og bønder ikke blot afsavn,
men ligefrem nød. Ikke underligt, at den danske utålmodig-
hed med de allierede var stadig stigende. Den blev ikke min-
dre af to mislykkede angreb på Fyn i juni måned 1659.

*

Efter Haagerkoncerternes underskrivelse blev en aktion mod
Fyn skudt ud i det uvisse. Det var en af grundene til, at de
allierede besluttede at trække en stor del af deres *tropper bort*
fra Jylland. De skulle nu bruges mod Svensk Pommern, som
især Kejseren var ivrig efter at angribe. D. 8. aug. 1659 brød
Kurfyrsten op med største delen af sin hær fra lejren ved Har-
drup (nær Haderslev) og gik syd på. Tilbage i Jylland og
Hertugdømmerne forblev der mindre end 5.000 allierede ryt-
tere, som førtes af henholdsvis den kejserlige oberst *von der*
Natt, den brandenburgske generalmajor *Quast* og den polske
oberst *Piaszczyński*. De blev efter Kurfyrstens bestemmelse alle
stillet under generalfeltmarskal *Ebersteins* kommando d. 23.
aug. De danske gesandter hos Kurfyrsten ønskede dette zæn-

dret til, at de stilledes under det danske generalitets kommando, men forgæves.

Da man nåede hen i slutningen af august åbnede der sig på ny udsigt til aktion, idet den hollandske flådes bistand atter kunne forventes. D. 23. sept. udfærdigedes der en instruks for ekspeditionens leder Hans Schack. Han skulle gå til Kiel på den hollandske flåde, tage 3.000 hollandske soldater med sig foruden nogle fodkompagnier af Københavns garnison. Fra Jylland og Hertugdømmerne skulle han modtage sit rytteri, der skulle bestå af udskrevne og hvervede, danske og allierede ryttere, ialt knapt 5.000 heste.

D. 1. okt. stak flåden i søen, men på grund af modvind nåede den først *Kiel* d. 12. Det havde været en ret hård tørn for det danske fodfolk, således at 70 md. senere måtte efterlades i Kiel. I mellemtiden havde også Eberstein fået ordre til at deltage i ekspeditionen, og d. 20. okt. rådslog de to feltmarskaller i Egerneførde. Man enedes her om *et dobbelt angreb på Fyn*. Schack skulle med flåden gå op i Storebælt og gennemføre en landgang på østkysten, medens Eberstein samtidig skulle forsøge en landgang ved Lillebælt. De to angreb skulle sættes i værk omkr. d. 1. nov.

Det blev i sidste øjeblik nødvendigt at formindske Schacks rytteri, da det ikke var muligt at skaffe skibsrum nok til de mange heste. Resultatet blev, at han undlod at medtage de allierede tropper, som i stedet indlemmedes i Ebersteins korps. *De to korps* var herefter sammensat på følgende måde:

Generalfeltmarskal *Hans Schacks korps* havde mindst rytteri, ialt kun 2200 heste, dels 1050 hvervede, såkaldte »holstenske« heste, fordelt på 4 regimenter (Trampe, H Schack, D. Rantzou og U. F. Gyldenløve), dels de tre udskrevne jyske regimenter (H. Friis, Joh. Brockenhus og M. Kruse) på 1150 heste. Dertil kom så et stærkt fodfolk, først og fremmest de tre hollandske regimenter (Killegrew, le Maitre og Aijlva) på 3.330 md. og dernæst det danske bidrag på 750 md. fra tre regimenter (H. Schack, Cl. v. Ahlefeldt og M. Krag), ialt

4080 md. Det Schackske korps var således betænkeligt underforsynet med ryttere.

Generalfeltmarskal Ernst Albrecht von *Ebersteins korps* var af en nærmest modsat sammensætning. Dets rytteri bestod først og fremmest af de allierede kontingenter, der udgjordes af 4 brandenburgske regimenter (Quast, Kannenberg, Greving og Canitz) på 1000 heste og 4 kejserlige regimenter (v. der Nath, Caraffa, Matthæi og Schultz) på 950 heste. Hertil må føjes 2 regimenter polakker under oberst Piaszczinski, ialt 600 heste. Det danske bidrag bestod af et rytterregiment (Eberstein) på 400 heste og et fodregiment (ligeledes Eberstein) på 400 md. Som man kan se, manglede dette korps i højeste grad fodfolk, medens det ialt havde 2950 heste.

Imod disse to styrker kunne svenskerne på Fyn mønstre ca. 5.500 md. Af disse deltog der i det afgørende slag ved Nyborg 11 rytterregimenter på 3000 heste, 4 dragonregimenter på 800 heste og 4 fodfolksregimenter på 1400 md. Den samlede svenske rytterstyrke var altså hvert af de danske korps betydeligt overlegen, men svenskerne led af en iøjnefaldende mangel på fodfolk.

*

Hovedangrebet på *Fyn* skulle udføres af *Schacks korps* og *Ruyters flåde*. D. 26. okt. var indskibningen i Kiel fuldført. Vindstille hindrede dog flåden i at forlade fjorden, og først den næste dag stod den til havs. Det var en vældig skibssamling, der her var tale om, ialt 100 sejl, store og små. Heraf var dog henved 50 transportskuder, der var hyret i København og Kiel. De bevarede afregninger viser, at skudeskiperne stammede fra havne spredt ud over det ganske land. Resten af flåden bestod af hollandske og danske orlogsmænd og kapere.

D. 29. okt. var man nået op på højde med Nyborg. Da den nordlige strøm og vind truede med at drive flåden syd på i løbet af natten, bestemte man sig til at søge læ ved Slipshavn,

lige udenfor Nyborg fjord. Om natten forsøgtes en landgang, men »på grund af hård storm og tæt mørke« var den umulig at gennemføre og blev opgivet. I stedet besluttede et krigsråd næste morgen at foretage *landgang på Hindsholm*, lige nord for Kerteminde. Den skulle foregå ved højlys dag, så alle kunne orientere sig og virkelig gennemføre de givne ordrer.

Det var ikke tilfældigt, at Schack valgte dette sted. Hindsholm danner en halvø, der er afskåret fra det øvrige Fyn af det store Kerteminde nor, og det stod kun i forbindelse med Fyn ved en bro i Kerteminde by. Langt ude i vest var der ganske vist landforbindelse, men det spillede i første omgang ingen rolle. Det var på stranden ved Bådsbækkens udløb, ca. 3 km nord for Kerteminde, at landgangen skulle finde sted. Svenskernes placering var gunstig for operationen. Syd for Kerteminde stod Sulzbach med 4 rytterregimenter, medens der nord for fjordmundingen kun befandt sig nogle afsiddede dragoner og et enkelt rytterregiment. Disse nordlige styrker kunne afskæres fra hjælp sydfra, idet et vedholdende bombardement fra flåden kunne hindre større passage over broen i Kerteminde.

Kl. 2 om eftermiddagen *d. 1. nov.* blev angrebet bragt til udførelse. 3000 musketerer roedes ind mod kysten i 30 store, fladbundede transportbåde. De var ordnede på tre linier; i den forreste bådrække befandt sig det danske fodfolk. Bådene kunne imidlertid ikke gå så langt ind under kysten som beregnet. Pludseligt gik de på grund, og folkene udsattes for de svenske dragoners beskydning. Situationen var uholdbar. Da råbtes der fra flere sider »angreb« og »fald an«. Musketererne sprang resolut ud i det dybe og kolde vand, efter sigende med Schack i spidsen. Med løftede geværer og brændende lunter vadede de mod land. Svenskerne søgte at udnytte situationen ved at angribe til hest, endnu mens soldaterne gik i vand til livet. Mod 3000 resolute folk nyttede dette dog intet, og de måtte snart tage flugten. Hurtigt havde invasionsstyrken kontrol over hele Hindsholm til og med broen i Kerteminde.

Da et fremstød mod danskerne syd fra herefter var umuligt, forsøgte Sulzbach at udnytte sit rytteris hurtighed til et bagholdsangreb. Natten mellem d. 2. og 3. nov. gik han vest om Kerteminde nor, i håb om at kunne overraske danskerne. Men hans plan var kommet til Schacks kendskab gennem kapellanen *Poul Bagger* i Kølstrup, og han havde gjort alt rede til at modtage fjenden. Under disse omstændigheder opgav Sulzbach planen og trak sig tilbage mod Nyborg. Derefter var vejen til Odense fri og en forening med Ebersteins styrker gjort mulig. Den eneste, virkelige chance for en heldig udgang af affæren var dermed forspildt for svenskerne.

*

Samtidig med disse begivenheder var det også lykkedes *Eberstein* at få fodfæste på Fyn. D. 2. nov. stod hans korps samlet ved Kolding. Ebersteins største vanskelighed bestod i mangel på både; han havde kun 13. Trods de allierede officerers store betænkeligheder fastholdt feltmarskallen dog sin plan om landgang. Han var henvist til list under de givne forhold. Han lod derfor d. 3. nov. en del af korpset demonstrere på kysten syd for Kolding fjord, som om han agtede at gå i land på Fænø eller Fønsskov. Men med 1.500 md. rykkede han nordpå, til *Snoghøj*, hvorhen han også havde dirigeret sine få både.

D. 4. nov. var en rå og kold efterårsdag; strømmen i bæltet var ringe og vinden tålelig. 60 udvalgte folk under kaptajn *Jes Knudt* skulle være de første, der gik over. De havde til opgave at tage en lille skanse på Fynsiden og derved sikre et brohoved. Det gik over al forventning godt, idet en truende, svensk ryttertrop forsvandt for et enkelt, heldigt kanonskud. Denne medgang satte fart i overførslerne, og den lille skanse udbyggedes samtidig ind mod land. Hestene svømmede over bæltet, idet de blev trukket efter bådene. Der skal kun være

gået 3 heste tabt. D. 9. nov. om morgenen var overskibningen slut, uden at der var gjort noget forsøg fra svensk side på at hindre den, hvad der har sin naturlige forklaring i Schacks samtidige fremrykning mod Odense. D. 11. nov. forenede Eberstein sig med Schacks korps, og samlet kunne den knusende, danske overmagt derefter drage østpå for at gøre endeligt op med svenskerne på denne krigsskueplads.

*

Den samlede, danske styrke brød op fra Odense d. 12. nov. og rykkede i retning *mod Nyborg*. I et krigsråd den foregående dag havde Schack gjort sig til talsmand for en henholdende krigsførelse, åbenbart ud fra den betragtning, at fjendens undergang nu var vis, alene på grund af forsyningsvanskeligheder, så unødigt blodsudgydelse burde undgås. Eberstein havde imødegået ham kraftigt; især havde han henvist til, at de allierede tropper ganske manglede bagage og derfor ikke i længere tid kunne holde sig i felten. Feltmarskallernes uenighed blev ikke mindre af en voldsom kompetencestrid, idet de begge ønskede at tiltage sig overkommandoen. Resultatet blev en *langsom fremrykning*, hvor Ebersteins korps dannede avantgarde d. 12. og Schacks korps d. 13. nov.

Ved 11-tiden om formiddagen *d. 14. nov.* stødte det danske korps endelig på fjenden. Meget tidligt samme morgen havde *Sulzbach* og feltmarskal *O. Stenbock*, som Karl Gustav havde sendt til grevens hjælp, indtaget en fordelagtig stilling *nordvest for Nyborg*. På deres venstre fløj var de dækket af Vindinge å, der løb ud i fjorden lige syd for Nyborg. Deres højre fløj nåede ud til Storebæltskysten. Den overlegne fjende havde derfor kun ringe mulighed for at omgå svenskerne, men måtte angribe forfra. Terrænet her dannede en lav sænkning, mod syd ligefrem sump, nordligere nærmest eng, dog gennemkrydset af grøfter. Lige foran den svenske stilling lå der et dige, der kunne bruges som et slags brystværn for fod-

folk og afsiddede dragoner. På grund af fortærrænets beskaffenhed havde Sulzbach opstillet flest ryttere på sin egen nordlige fløj, medens general H. Horn i syd kunne drage nytte af sumpe og vandløb.

Denne dag var *Ebersteins korps* i spidsen for den allierede hær. Da det var kommet ind på to musketskuds afstand af fjenden, indtog det sin *slagorden*. På grund af korpsets fåtallige mandskab blev største parten anbragt i første træfning, således at reserven blev meget svag. På højre side af Ebersteins korps skulle Schack indtage en tilsvarende opstilling, dog med en større reserve og et større artilleri. Det tog imidlertid nogen tid for Schack at nå op på siden af Eberstein, og inden hans opstilling var fuldført, kæmpedes der allerede ude på den danske, venstre fløj.

Straks efter endt opstilling gav Eberstein nemlig ordre til *angreb*. Dette tidlige fremstød har ofte været karakteriseret som letsindigt, bl. a. fordi de samtidige kilder ikke begrunder det militært. Det må dog kunne forklares med lyst til at prøve modstanderens styrke på dette sted. Var det muligt at slå igennem her, var sejren sikret og æren tilmed hans. Hvis ikke, forfulgte svenskerne måske de retirerende angribere ud af deres stilling og kunne så slås i åben mark ved fodfolkets indgriben. Det lykkedes ikke Ebersteins ryttere at bryde gennem Sulzbachs stilling trods gentagne angreb. Men den forvovne Pfalzgreve lod sig tilsidst lokke ud. I dristige fremstød fældede han personligt den polske oberst Piasczinski, den holstenske oberstløjtnant J. B. Rantzau og 6 andre. Flere heste blev skudt væk under ham, men han syntes selv usårlig. Det svenske angreb standsedes tilsidst af det hollandske infanteri i Schacks korps. »Det var en lyst at se, hvor rutineret det hollandske fodfolk kunne udføre sin exercits med musket og pike«, siger Eberstein i sin rapport. Kun derved reddedes Ebersteins korps fra et alvorligt nederlag.

Samtidig var afgørelsen imidlertid faldet på den svenske, venstre fløj. Her var det efter flere forgæves forsøg lykkedes

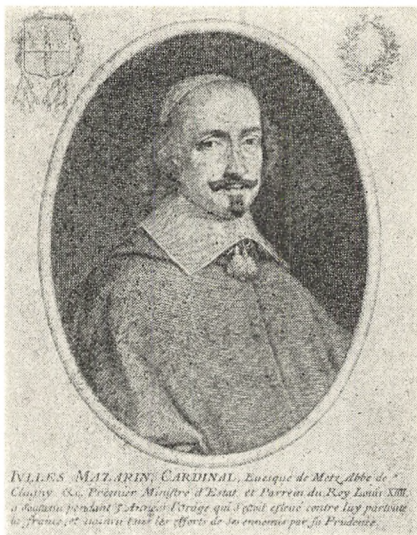
den danske ryttergeneral *Hans von Ahlefeldt* at trænge over de omtalte sumpe, hvorefter han kastede de svenske ryttere tilbage og drev dem helt ind til Nyborg. Dette afgørende fremstød, der udgik fra *Schacks korps*, gennemførtes af danske afdelinger alene. Dagen var deres.

Det svenske fodfolk i frontens midte så sig nu pludselig blottet på venstre side, hvad polakkerne ikke var sene til at udnytte. De jog ind på det næsten værgeløse fodfolk, som de så at sige sablede ned til sidste mand. Dette nederlag forplantede sig hurtigt til den nordlige del af fronten, hvor Sulzbach, Eberstein og Schack endnu »lystig tumlede sig« i kamp med hverandre. Der var intet andet at gøre for svenskerne end at redde sig ind mod Nyborg i hastig *flugt*.

Slaget var således endt med en stor, *dansk sejr*. Det stod da også den svenske overkommando klart, at blot en kapitulation kunne redde dem fra fuldstændig tilintetgørelse. Tilstanden i den lille fæstningsby tillod nemlig ingen form for henholdende manøvre, da Ruyters skibskanoner fuldkommen kunne knuse dem. Sulzbach og Stenbock slap samme nat over Storebælt til Sjælland, skønt Ruyters flåde vogtede forbindelsen mellem de to øer. Hele den svenske hær måtte overgive sig betingelsesløst den næste dag.

Fangernes tal var stort. 3 generaler og 12 oberster måtte vandre i fangenskab. De fulgtes af godt 3.600 ryttere og dragoner foruden nogle få infanterister. Siden indkom en del andre fanger bl. a. fra småøerne syd for Fyn. Fangerne blev delt ligeligt mellem Schacks og Ebersteins korps. Da det var hvervede folk, blev de omgående stukket ind i de danske afdelinger.

De danske havde endelig ved denne store sejr fået oprejsning efter mange års mindreværdsfølelse overfor den svenske soldat og de svenske generaler.

Kardinal Mazarin, fransk statsleder
1642-61.

KRIGEN ENDT

Københavnsfreden 1660

Den glimrende sejr ved Nyborg gjorde et dybt indtryk overalt. Størst var glæden naturligvis i *København*, hvor menigmand allerede fabulerede om en snarlig afslutning af krigen. Ti dage efter slaget fejredes »den lykkelige victoria (sejr)« på behørig vis i byen. Der ringedes med de store klokker i kirketårnene, og fra Rundetårn rungede de største pauker. Til glæde for svenskerne udenfor voldene affyredes en tredobbelt salve af alle fæstningens kanoner. Kongen havde en særlig grund til glæde, da sejren netop var sket på hans navnedag. Dens glans kastedes dermed over på kronens bærer. Men også i udlandet vakte sejren opmærksomhed. I Am-

sterdam omdøbte man en del af byvolden til Fyn, og i Berlin var Kurfyrsten ved at svømme over af begejstring.

Frederik III selv anså det for naturligt at forfølge sejren ved at føre tropperne over på Sjælland. Dette forudsatte dog, at flåden blev liggende i Storebælt en rum tid endnu, og det hverken ville eller kunne Ruyter. Flåden led af proviantmangel, og dens eksistens kunne trues af vinterstorme. Han sagde derfor nej til et nyt landgangsforetagende og sejlede d. 18. nov. til Lybæk for at proviantere. D. 5. dec. gik han i vinterhavn i København, hvor han blev hyldet kraftigt og budt til Kongens taffel. Men videre militære operationer blev der altså ikke tale om det år.

Større blev følgerne på det politiske felt. Nederlaget havde gjort et dybt indtryk på *Karl Gustav*, som med tårer i øjnene havde stået på Korsør kastel og hørt kanontordenen fra den anden side bæltet, men intet havde kunnet gøre. Da nederlaget var en fuldbyrdet kendsgerning, indså han, at det »ville temmelig forandre kompasset i traktaterne (forhandlingerne) og i krigen«. Deri fik han i højeste grad ret.

Karl Gustavs første politiske skridt var at indrømme Holland de eftertragede elucidationer til Elbingtraktaten. Det skete d. 29. nov. Da Elbingtraktaten bl. a. betød en genoprettelse af de gamle, svensk-hollandske forbund fra 1640 og 1645, måtte dens ikrafttræden dog udskydes indtil en nordisk fredsordning var bragt i stand.

Sverige trådte imidlertid endnu et par skridt ad indrømmelsernes vej. D. 28. dec. gav de svenske forhandlere således efter i spørgsmålet om Øresunds spærring og underskrev et dokument om fri passage »for såvel orlogs-skibe som handelskibe, . . . således at den nævnte artikel i Roskildefreden (§ 3) hermed er ophævet«. Samtidig lovedes der England-Frankrig fuld ligestilling med Holland i handelsmæssig henseende, både m. h. t. Elbingtraktaten og eventuelle, kommende aftaler.

Den logiske følge af denne politik måtte være en anerkendelse af Haagerkoncerterne. Sverige gik da også ret langt i

denne retning, idet de svenske gesandter formulerede nogle »yderste« tilbud af følgende indhold: Trondhjem len skulle indrømmes Danmark uden erstatning, medens Bornholm skulle kunne vejes op med et norsk len. Danmark alene skulle have ret til Sundtolden, og sejladsen gennem Sundet skulle være fri for alle staters flåder. De 400.000 rdl., som Sverige krævede i erstatning for Guinea, skulle bruges til køb af de konfiskerede adelsgodser i Skåne. Hermed var de forhadte koncertbestemmelser faktisk anerkendt, selv om der var diskutabile punkter i det svenske tilbud.

Efter Sveriges omtrentlige anerkendelse af Haagerkonserterne skulle sagen synes klar. Som det vil erindres, havde *Danmark* nemlig d. 25. aug. samme år anerkendt dem som grundlag for en fredsforhandling. Men som nævnt havde den danske regering kun gjort det af rent taktiske grunde for at få retten og den hollandske flåde på sin side. Allerede dengang syntes man på dansk hold, at Haagerkoncerten bød Danmark for lidt. Hvad så nu efter den store sejr?

Den danske regerings holdning måtte afhænge af en samlet vurdering af forholdene. Den militære situation måtte siges at være tilfredsstillende, og den ville forblive stabil et godt stykke tid endnu, indtil flåderne igen kunne løbe ud. Tillige indløb der en række opmuntrende breve fra de danske gesandter i udlandet. Af særlig betydning var her indberetningerne fra Holland. Som vi har hørt, var begejstringen for Nyborgsejren meget stor. Der var altså grund til at tro, at Holland kunne vindes for bedre vilkår end efter Haagerkonserterne, ikke mindst nu, da den engelske flåde var borte, og der var iøjnefaldende, indre brydninger i øriget.

Som det ses, var der vægtige grunde til at forkaste Haagerkoncerten. Og det så meget mere, som Brandenburg støttede dette synspunkt. D. 15. jan. 1660 underkendte den danske regering derfor koncerten som forhandlingsgrundlag og forbeholdt sig ret til krigsskadeserstatning. Spørgsmålet var dog, om mæglerne ville støtte Danmark i denne sag.

Hvad var det, Frederik III ønskede som krigsskadeserstatning? Det fremgår utvetydigt af mange vidnesbyrd, at det var *Skåne*. I et krigsrådsmøde d. 11. dec. 1659 havde man ivrigt beskæftiget sig med et angreb på Skåne. Vinteren havde umuliggjort det, men planen levede fortsat. Det var således meningen, at de to ambassadører i Haag skulle søge at vinde Generalstaterne for planen. De fremhævede i et stort indlæg til den hollandske regering d. 9. jan. 1660, at Holland burde øge sine styrker i Danmark til fulde 6.000 md., og de gjorde det med den motivering, at »når der uden en generobring af provinsen Skåne ikke er noget håb om sikkerhed, hverken for Hans kgl. Majestæt eller for denne stat (Holland), så er det bedst at føre krigen derover og angribe Landskrone, som det jo er Generalstaterne så meget om at gøre«. Frederik III uddybede selv denne tanke overfor den engelske mægler *Sidney* ved d. 3. febr. at sige, at han »hellere ville dø end gå ind på en fred, som gjorde København til en grænseby, således at kongen ikke kunne hvile i sin seng i fuldkommen sikkerhed«.

Trods den prodanske stemning i Holland viste det sig dog snart, at de ledende kredse med Jan de Witt i spidsen ingenlunde var interesseret i at gå på større, militære eventyr. Det fremgik tydeligt af en resolution d. 20. jan. 1660. Der stod ganske vist, at Ruyters flåde skulle agere imod Sverige, men kun for at gennemføre Haagerkoncerten. De Witt pointerede personligt over for ambassadørerne, at Holland »aldrig ville gå bort fra Haagerprojektet«.

For at forstå Hollands politik og bedømme den retfærdigt må man se den i sin storpolitiske sammenhæng. Hermed vender vi tilbage til Frankrigs eller *Mazarins politik*. I det forløbne halve år havde den vestlige fastlandsmagt haft en bemærkelsesværdig fremgang, idet våbenstilstanden med Spanien var blevet omdannet til en fred, den såkaldte *Pyrenæersfred* af 28. okt. 1659. Dette betød frigørelse af Frankrigs store, militære magtmidler, som oven i købet blev forøgede med den

oprørske prins Condé's tropper. Selv om vinteren stod for døren, og Frankrigs økonomi var anstrengt, undlod Mazarin at aftakke tropperne. De skulle tjene det formål, som var omtalt i Pyrenærfredens § 101, hvori der stod, at Spanien og Frankrig ville arbejde på gennemførelsen af en universalfred. Det betød naturligvis også fred i Norden.

Frankrigs diplomatiske offensiv udviklede sig energisk og hurtigt. Allerede d. 6. dec. 1659 lovede den franske konge, at han ville støtte *Sverige* med al magt. Og under indtryk af Nyborgslaget fremhævede franskmændene kraftigt deres trofasthed mod Sverige, således at den svenske gesandt i Frankrig kunne skrive hjem, at »man er her fuldkommen besluttet på og parat til at lade tropperne marchere i begyndelsen af marts«. Der skulle være afsat 30.000 md. til det formål. Samtidig hermed udsendtes der kongelige breve til alle interesserede fyrster og stater, også til kongen af Danmark, hvori Frankrigs fredsbefordrende politik lagdes frem.

Der var ingen tvivl om, at den franske politik især var rettet mod Kejseren. Man måtte da også i Wien erkende, at krigspolitikken mod *Pommern* var slået fuldkommen fejl. Den havde ikke opmuntret Spanien til fortsat kamp mod Frankrig, den havde end ikke ført til landskabets erobring, da man stadig forgæves belejrede Stettin. D. 6. nov. 1659 ophævede Montecuculi belejringen, og denne handling blev som et symbol på den mislykkede, kejserlige krigspolitik. Herefter var regeringen i Wien kun interesseret i at slippe ud af krigen på en hæderlig måde, hvorfor den beordrede sin dygtigste diplomat Franz v. Lisola til *Oliva* d. 6. dec. for at deltage i en allerede indledet, svensk-polsk fredsforhandling. Og inden januar måned var gået, havde denne kejserlige politik trukket kurfyrsten af Brandenburg med sig, selv om han meget nødig opgav håbet om Pommern.

Et sådant skred i europæisk politik måtte få konsekvenser for *Holland*. Selv om de stærke sympatier efter Nyborgslaget havde kunnet tydes som et hollandsk ønske om at støtte dan-

ske revisionskrav, så måtte en realistisk vurdering af situationen dog føre til, at man holdt sig til det en gang skabte grundlag for stormagtspolitikken i Norden. Det var ganske simpelt en nødvendighed for Holland, som ikke var i stand til at byde Frankrig trods.

Overfor dette tryk måtte Frederik III give efter. Det var med dyb sorg, han gjorde det, da det betød en opgivelse af Skånes generobring. D. 21. febr. lod han sin ene forhandler, *Peter Reedtz*, erklære, at Danmark stadig følte sig bundet af sin erklæring d. 25. aug. 1659. De danske forhåbninger efter Nyborgsejren syntes bristede. Den franske politik triumferede.

Men netop som det ydmygende skridt var taget, indtraf der en højst sensationel begivenhed. D. 22. febr. 1660 indløb det forjættende budskab fra Göteborg, at *Karl Gustav* var død natten til d. 13. febr. Dermed var een af de kraftfuldeste personligheder i Nordens historie faldet fra, og Sverige stod uden nogen leder. Den svenske regering måtte formodes at være indstillet på indrømmelser for at få fred.

Det er klart, at det kongelige dødsfald på ny fik *det danske revanchehåb* til at blusse op. Tre dage efter budskabets ankomst skrev Frederik III til Petkum i England, at han skulle søge at vinde Parlamentet for en rimelig fred i Norden. Han mente hermed, at Parlamentet »især skulle instruere sine gesandter således, at de med iver arbejdede på, at provinsen Skåne bliver overgivet os som erstatning«. I Holland vakte begivenheden mægtigt røre, således at de to ambassadører skrev i deres journal d. 29. febr., at det nu måske var gørligt, »at vi kan opnå en bedre fred, og muligvis få Skåne tilbage«.

En forudsætning for, at noget sådant kunne gennemføres, var rigtignok, at Holland frigjorde sig for fransk indflydelse. *Jan de Witt* synes faktisk i nogle dage at have tænkt på at

udnytte situationen, men han kom hurtigt på andre tanker. Allerede d. 9. marts skrev han til sine forhandlere på Sjælland, at når alle forhold toges i betragtning, måtte han mene, at man skulle søge hurtigst muligt at gennemføre den tidligere beslutning. Forklaringen herpå finder vi utvivlsomt i et brev til Generalstaterne fra den franske Haagambassadør fire dage tidligere. Det sagdes heri, at Frankrig ville gennemtrumfe den fulde Roskildefred, hvis Holland ville forlade Koncerterne på grund af Karl Gustavs død. Og dertil ville den franske konge bruge »hele sin sejrige hærs kraft . . ., alle sine skatte og alle sit kongeriges økonomiske kræfter«. De Witt forstod, hvad det betød.

Alt imedens var mæglerne nået et stykke videre med deres virksomhed udenfor Københavns volde. Efter at de svenske gesandter S. Rosenhane og St. Bielke havde modtaget nye ordrer hjemmefra d. 29. febr., erklærede de, at Sverige nu fuldt ud kunne antage Haagerkoncerterne som forhandlingsgrundlag, og de indvilgede i, at stormagtsrepræsentanterne optrådte som mæglere. Sagen skulle således være ligetil, da begge de krigsførende anerkendte Haagerkoncerterne og mæglerne. De egentlige *forhandlinger* burde nu kunne begynde.

Det var givet, at Danmark ikke på ny kunne trække sit tilsagn tilbage. På den anden side ønskede den danske regering naturligvis ikke at binde sig med nye løfter, førend den havde erfaret, om den kunne finde støtte for sine nye håb om Skåne. De danske forhandlere trak da tiden ud på den måde, at de undlod at give mæglerne oplysning om de krav på krigsskadeserstatning, som var noget af det vigtigste, der skulle drøftes.

Denne træghed tog mæglerne, også de hollandske, Danmark meget ilde op. De var ved at blive utålmodige over de stadige udsættelser. Især var de to sømagters repræsentanter ivrige efter at få freden i stand inden næste skibssæson. Da det var ulogisk at lade den hollandske flåde operere mod svenskerne efter deres erklæring af 29. febr., og det desuden ville sætte fart i danskerne at fratage dem dens støtte, gik de hol-

landske mæglere med til *en hollandsk-svensk våbenhvile til vands*, d. 6. marts. Det lykkedes svenskerne at få den ratificeret i løbet af to dage. Dermed trådte den i kraft.

Danskerne havde imidlertid mærket, hvorhen det bar, og søgte at komme den svenske ratifikation i forkøbet. Med en lille flåde stod Frederik III ud fra København d. 7. marts og satte kurs mod Landskrone for »fjendens derliggende flåde at ruinere«. Ruyter havde ligget og blokeret Landskrone havn siden midten af februar, men han turde dog ikke gå med til at støtte et angreb på havnen, fordi de hollandske gesandter forbød ham det i endog meget skarpe vendinger, men måske også fordi han anså havnen for uindtagelig. Den svenske flåde kunne let modstå danskerne alene, og da vinden desuden var imod, måtte planen helt opgives til Frederik IIIs store forbitrelse. Den næste dag vendte han dybt skuffet hjem til sin hovedstad.

Situationen blev dernæst ligefrem kritisk, da *den svenske flåde* løb ud af sit »fængsel« d. 11. marts og lagde sig i *Sundet*. Man måtte i København se en søblokades mulighed i øjnene. Et indkaldt stændermøde på Rådhuset udtalte den følgende dag, at det var nødvendigt, at regeringen bøjede sig for hollændernes krav og straks gik til forhandlingsbordet. Særlig borgerne var ivrige efter dette, »på det at den ringe rest af vore fartøjer, som nu er i søen, måtte blive konserverede«.

Borgernes frygt viste sig også fuldt berettiget. 7 svenske krigsskibe lagde sig nemlig d. 19. marts lige nord for havnen, hvor de snart efter begyndte at opsnappe forbigående danske skibe, og det lige for næsen af hollænderne. I sandhed en ejendommelig situation.

Under sådanne tvingende omstændigheder var der faktisk ikke noget valg. Kongen lod derfor d. 19. marts mæglerne vide, at det var hans agt at genoptage forhandlingerne og instruere sine gesandter om Danmarks nærmere krav. Han gjorde det kun på grund af den hårde nødvendighed og for at undgå »at styrte os selv og vor krone ud i en fare, hvorfra

der sidenhen ingen redning er at håbe«. Hermed var for anden gang håbet om Skånes generobring bristet.

*

Endelig d. 26. marts var de danske fredsforhandlers *instruks* færdig. Den drejede sig især om de ømtålelige krigsskadeserstatninger. Først forlangte man naturligvis Trondhjem len tilbage, som det var bevilget i Haag. Dernæst rejste man krav om Bornholm, der jo også var stillet Danmark i udsigt af vestmagterne. Hertil kom så påstande om Herjedalen og Jemteland, om Gotland og Øsel og om Idre og Särna sogne. Bohus len kom også med blandt kravene, måske fordi det var af forsvarsmæssig betydning.

På grund af *forhandlingsgangen* blev alle disse krav slet ikke aktuelle. De svenske og danske forhandlere enedes nemlig i deres 1. møde d. 27. marts om at gennemgå Roskildefreden artikel for artikel. Allerede ved 2. art. kørte de imidlertid fast. Det var den, der omhandlede ophævelsen af skadelige alliancer. Svenskerne holdt på, at de nordiske magter skulle opsigte alle forbund med fremmede stater, da de kun var til skade. Den danske P. Reedtz slog derimod et vældigt slag for forsvarsforbund, idet han hævdede som en »generel regel, at ingen stat kan bestå i sig selv og være alliancer foruden, men måtte nødvendigvis være understøttet gennem forbund med andre magter«. Det var et nyt svensk forsøg på at få den dansk-hollandske alliance ophævet; men beskyldningen for at begunstige hollænderne afviste Reedtz med ordene: »Vi tilsteder ikke hollænderne mere, end vor interesse fordrer og tåler«.

De to følgende dages forhandlinger bragte ingen fremskridt, idet de kun optoges af »ustandselig kævl og strid«. Tilsidst enedes de to krigsførende parter dog med mæglerne om, at begge parter skulle udarbejde et *fredsforslag*, som de skulle indlevere til mæglerne. Disse skulle så overveje forskellene

deri, og »således drage forhandlingen under deres hænder«.

De to fredsforslag blev da også ret hurtigt opsat. D. 3. april overgav svenskerne deres bidrag til mæglerne, hvorefter også danskerne rykkede ud med deres. Allerede næste dag var *mæglerne* i fuldt sving med sammenligningen mellem forslagene, ligesom de også sammenholdt dem med Roskilde- og Brømsebro-traktaterne.

De følgende tre uger var derefter opfyldt af *en tæt række møder*. Bestræbelserne gik herunder ud på at udjævne forskellene i de to fredsforslag. Mæglerne vendte sig snart til svenskerne og snart til danskerne for at få dem til at give efter om dette eller hint. Men uheldigvis var mæglerne indbyrdes langt fra enige, hvad der bl. a. viste sig i forhandlingsmåden. Det blev hyppigere og hyppigere, at kun den ene gruppe blandt mæglerne, d. v. s. enten hollænderne eller det engelsk-franske parti, henvendte sig til de to krigsførende magter, enten for at presse dem til indrømmelser eller opmuntre dem til standhaftighed. De to nordiske magter derimod havde ingensomhelst direkte forbindelse med hinanden. Det er ikke underligt, at man under sådanne forhold ingen vegne kom.

Adskillige ting skilte de to grupper. Der var først og fremmest *Bornholm*. Det var en selvfølge, at Danmark ville have det tilbage, og heri støttedes det af Holland. Hollænderne søgte at få svenskerne med til afståelsen, som skulle opfattes som en erstatning for »de store anrettede skader i denne sidste krig«. Da svenskerne pure afviste det, foreslog den førende hollandske forhandler Slingelandt, at øen kunne tilbyttes for de skånske adelsgodser, som Karl Gustav uretmæssigt havde beslaglagt. Det drejede sig om godser, hvis ejere ikke havde villet aflægge ed til den svenske konge efter Roskildefreden. Det kunne der dog heller ikke være tale om efter svenskernes mening. De svenske gesandter hævdede nemlig, at »vi begærer ikke de godser for deres indkomsts skyld, men situationen og vor sikkerhed fordrer, at de vrangsigtede ikke sidder

på vore hænder«. Og det havde sin betydning, da Skåne var af så stor militær værdi for Sverige. De svenske gesandter skrev således, at »Danmark må vogte sig for at udfordre Eders kgl. Majestæt på grund af de store muligheder, Eders Majestæt har med Skåne i sin hånd, til straks at angribe Danmarks hjerte og skade det afgørende«. Men trods dette arbejdedes der dog stadig videre med bytteplaner af den ovennævnte art.

Et andet stående stridsspørgsmål var de såkaldte *Guinea-penge*, som svenskerne krævede i erstatning for deres plyndrede afrikanske koloni. Hollænderne støttede kraftigt danskerne modstand imod en betaling, mens svenskerne hævdede, at Haagerkoncerterne stod bag dem. Imidlertid gik Holland så stærkt ind for det danske afslag, at en af dets gesandter sagde, at gav Sverige sig ikke, måtte de »beordre deres flåde til at optræde fjendtligt«, og Slingelandt tilføjede: »Jeg siger det ikke gerne, at vi må agere (med flåden), men vore ordrer befaler os dertil«. Hvortil den svenske Rosenhane svarede: »Vi vil ikke finde os i sådanne trusler. På den måde kan I ikke optræde som mæglere«. Overfor denne hårdnakkede svenske modstand bøjede hollænderne sig tilsidt.

Der var naturligvis en række *andre stridsspørgsmål*, men som påvist var stemningen for udjævning af alt dette slettest mulig. Ikke desto mindre udformede hollænderne et nyt fredsforslag, d. 16. april, som dog straks blev angrebet fra alle sider. Danskerne forkastede det også fuldstændigt d. 23., især fordi de skulle afstå Bornholm, betale de 400.000 rdl., anerkende godsconfiskationen i Skåne, anerkende Gottorps selvstændighed og meget mere.

Herefter begyndte *en ny række møder*, hvori hollænderne søgte at finde frem til et bedre forslag, men de blev i endnu højere grad end hidtil præget af *mæglernes indbyrdes uenighed* og jalousi. Særlig var der eet punkt, der skilte dem; det var *Elbingtraktaten*. Striden drejede sig ikke om de derved erhvervede handelsfordele, da både England og Frankrig havde opnået samme stilling som Holland gennem erklæringen

af 28. dec. 1659. Men England frygtede det hollandsk-svenske forbund, der skulle genopstå ved ratificeringen af Elbingtraktaten. D. 19. april forlangte den engelske Sidney en erklæring af svenskerne, der skulle garantere, at den gensidige hjælpeforpligtelse ifølge Elbingtraktaten ikke måtte gælde krig mod England. En sådan forsikring kunne han imidlertid ikke få af svenskerne.

Striden om Elbingtraktaten tog efterhånden helt magten fra mæglerne. Selvom den intet havde med den egentlige fredsforhandling at gøre, optog den større og større plads i diskussionerne. De to nordiske magter stod helt udenfor dem, og Frankrig forholdt sig passivt, »ti denne krone har ikke så meget med handel at gøre«. Endnu inden alle disse samtaler havde givet et resultat, hændte der imidlertid noget ude i Sundet, som helt ændrede spillet.

*

D. 24. april deltog de hollandske gesandter i et aftensmåltid hos Terlon. Midt under spisningen ankom værtens sekretær Bierman med et budskab fra den svenske øverstkommanderende Sulzbach. Heri oplystes det, at *Ruyters flåde* den foregående dag havde *omringet 10 svenske orlogsskibe*, som var stået ud af Landskrone havn for at føre den svenske dronnings kostbarheder til Stockholm. En storm af harme rejste sig mod de hollandske gæster, der følte sig som kastet for »Kykloper og Laistrygoner«. Kun ved deres yderste beher-skelse undgik man episoder.

I virkeligheden var det ikke noget særligt overraskende, der var sket. I de forudgående uger havde man nemlig kunnet iagttage en stigende spænding til søs. Ruyter havde lige siden d. 7. marts været utilfreds med sin rolle som tilskuer, og d. 1. april erklærede han, at han ikke ville finde sig i, at svenskerne fortsat opsnappede skibe, der søgte beskyttelse »under hans kanoner«. Det var imod marinesædvane, hævdede han.

D. 6. april blev de svenske skibe trukket tilbage til Landskrone for at undgå et skæbnesvangert sammenstød med hollænderne. Men da de hollandske gesandter samme dag havde modtaget skarpe bebrejdelser af Jan de Witt, fordi de i marts havde givet den svenske flåde frit slag, så havde de besluttet at holde den svenske flåde bevogtet. De hollandske skibe havde derfor siden krydset i Sundet omkring Hven. Det var denne blokade af Landskrone, svenskerne nu havde søgt at bryde.

Begivenheden fik en katastrofal indflydelse på mæglerens indbyrdes forhold. D. 27. april erklærede nemlig den franske og de engelske mæglere, at de ikke ville forhandle med hollænderne, før overgrebet var gjort godt igen. Den næste dag greb Terlon tilmed pennen og sendte følgende erklæring til hollænderne: »Jeg vover at sige Dem, at skønt der ikke er andre flåder her end Hollands, frygter man den ikke, og vi venter, at vi med vore ordrer vil kunne gøre Dem klart, at De ikke burde have optrådt på den måde«. Dermed var *den internationale mægling faktisk ophørt*, da hollænderne ikke lod sig noget byde og opretholdt deres arrest af de svenske skibe. De sagde nu lige ud, at skibene ikke ville blive givet fri, førend de modtog den svenske ratifikation af Elbingtraktaten og dens elucidationer, således som Haageraftalerne lovede dem.

Det er imidlertid også klart, at ingen af de krigsførende havde nogen interesse i sådan at lade forhandlingen gå i stå. Der var jo ingen fremtid i at sidde med hænderne i skødet. Man greb da til en mulighed, som englænderne og franskmanden havde anbefalet svenskerne d. 28. april, nemlig *den direkte dansk-svenske kontakt*, »til hvilket også H. Sehested under hånden giver os anledning«. Men da Danmark og Holland jo nu havde magten, stod det de svenske forhandlere klart, at Danmark før et forlig ville »betinge sig en og anden favorabel betingelse«.

Hermed træder den omtalte *Hannibal Sehested* ind i billedet. Denne tidligere statholder i Norge, der var Christian

IV's svigersøn, havde længe været i unåde hos Frederik III. Under den anden Karl Gustav-krig havde han opholdt sig hos den svenske konge som såkaldt »neutral« person. Han var altså ikke gået så vidt som svogeren Korfitz Ulfeldt, der direkte var trådt i fjendens tjeneste. Men ikke uden grund havde Frederik III omtalt hans neutralitet med sviende hån. Efter Karl Gustavs død viste han en stigende interesse for at bringe sit forhold til Frederik III på en bedre fod; hans sikre politiske instinkt sagde ham nemlig, hvorhen det bar. Han kendte de svenske følelser og meninger fra sine lange ophold i den svenske lejr, og netop nu fik han lejlighed til at tale med den danske part. Pludselig var han således blevet anbragt i en central position, som begge de nordiske magter med fordel kunne benytte sig af.

Sehested havde været i København d. 25.—26. april, altså netop da begivenhederne på Sundet fandt sted. Det var i et rent privat ærinde for at redegøre for sine personlige forhold; men han havde åbenbart også talt politik. Da han nemlig d. 27. var tilbage igen i Brønshøj, kunne han betro Terlon, at danskerne var ivrige efter fred, selv om det skulle ske uden om Holland. Det havde Gersdorf betroet ham, hævdede han under edsafleggelse. Fra nu af deltog Sehested regelmæssigt i forhandlingerne mellem svenskerne og de fransk-engelske mæglere, ligesom han ofte tog ind i København.

Denne nye forhandling var lagt klogt tilrette. Den blev fortsat på det tidligere grundlag, det hollandske fredsforslag af 16. april. Derved undgik man at støde hollænderne unødigt, selvom de stadig havde meget lidt kontakt med selve forhandlingen. De kunne da heller ikke have noget imod, at danskerne søgte at afpresse svenskerne indrømmelser, som de selv ikke tidligere havde kunnet få dem til at gå med til. Det lykkedes også hurtigt Sehested at få svenskerne til at give efter på adskillige punkter. I et møde d. 3. maj erklærede han således, at danskerne havde forsikret ham, at de ikke ville give »en syl« af de 400.000 rdl., hvorefter svenskerne

frafaldt dem. Allerede d. 4. maj havde Danmark opnået adskillige »favorable betingelser«. I et brev til Frederik III indrømmede svenskerne »på Hannibal Sehesteds indstændige begæring til desto fastere venskab med Danmark«, at Bornholm overlodes Danmark i godt et år, således at man i den tid kunne forhandle sig tilrette om en modydelse. De 400.000 rdl. frasagde man sig, og de beslaglagte adelsgodser i Skåne skulle tilbagegives. Det var faktisk ikke småting, der herigennem opnåedes for Danmark, hvis den svenske regering ellers ville godkende gesandternes optræden.

D. 5.—7. maj var Sehested på ny i København, og Frederik III var så begejstret over de gjorte fremskridt, at han faktisk udnævnte Sehested til sin forhandler d. 7. I en instruks pålagdes det ham især at søge gennemført, at Bornholm ikke i traktaten nævntes blandt de afståede områder, men henvises til en særakt. Da øens befriere havde overgivet ham landet til ejendom, skulle dets særstilling som personligt arvegods markeres. Kongen tilbød at købe en passende mængde adelsgods i Skåne og overlade det til den svenske stat som modydelse.

Stadig lige fuld af energi drog Sehested atter ud af byen. D. 8.—9. var han i konferencer med svenskerne, og man tog nu fat på udformningen af fredsdokumentet. Men han holdt lige fuldt svenskerne under pres og lod dem forstå, at ville de opnå en hurtig fred, var de stadig nødt til »at eftergive en og anden betingelse for at berolige Danmark«. Efter endnu en rejse til København kunne svenskerne skrive hjem d. 15. maj, at nu var både hovedtraktaten og birecesen (om Bornholm) bragt i orden.

I sidste øjeblik opstod der atter *en farlig krise*. Mæglerne skulle jo være med til at underskrive traktaten; det viste sig imidlertid svært, da englænderen Sidney stadig hævdede, at de svenske skibe skulle frigives, før han og svenskerne ville se hollænderne. De på deres side ville have garanti for Elbingtraktatens ratifikation, før de gik med dertil, og det var Sidney

imod. Det trak op til et virkeligt brud, da hollænderne tilbød Danmark et angreb på den svenske flåde. Der kunne ligge en fristelse for Danmark i at fortsætte krigen, da det derved måske kunne opnå en knægtelse af Gottorp, som danskerne netop nu holdt hårdt belejret i Tønning med de styrker, der fra det udpiste Fyn var sendt til Hertugdømmerne. Desuden kunne danskerne ved kamphandlingernes fornyelse håbe på, at hollænderne ville bortføre eller ødelægge svenskernes store flåde.

Fredstendenserne vandt dog overhånd. Svenskerne indså således hurtigt nødvendigheden af at give efter. Sidney's løfter om engelsk hjælp var jo ganske illusoriske, nu den danskvenlige Karl II havde bestøget Englands trone. Og Frankrigs magthaver havde ingen interesse i Sidney's spidsfindigheder; han ønskede fred for Sverige. Dette sidste blev afgørende. Svenskerne trådte på ny i forbindelse med hollænderne. De fik d. 26. maj deres skibe tilbage, efter at hollænderne havde opnået en betryggende garanti for ratifikationen af Elbingtraktaten og dens elucidationer. Alt var herefter klart til underskrift.

Den højtidelige handling skulle finde sted *d. 27. maj* kl. 5 om eftermiddagen. De tre parter ankom i god tid til mødepladsen og gik hver til sit telt. Mæglerne aftalte indledningsvis den nærmere fremgangsmåde med de to andre parter hver for sig. Derefter gik de tilbage til deres telt, hvor de underskrev alle de fremlagte dokumenter. Mæglerne delte sig så i to hold, hvoraf det ene gik til svenskernes telt med de svenske dokumenter, det andet gik til danskernes hus med de danske dokumenter. Efter at de her var underskrevet, gik holdene hen til modparten for at vise de færdige traktater. Tilsidst samledes alle forhandlerne på pladsen mellem teltene og huset, hvorefter udvekslingen af traktaterne fandt sted. Terlon overrakte danskerne det svenske fredsdokument, hvorefter Sidney gav svenskerne det danske. Som en naturlig afslutning på ceremonien trådte Rosenhane frem og holdt en

lille tale til de danske, på hvis vegne Parsberg svarede. Begge gav de udtryk for ønsket om fred i fremtiden. Endelig takkede de begge mæglerne, gav hinanden hånden og skiltes henad kl. 8.

Freden var en kendsgerning. Den blev skudt ind på værdig vis. Alle voldens stykker afgav 3 salver. Svinebatteriets kanoner afgav først en salve, derefter kom det næste batteri og sådan volden rundt 3 gange. Den hollandske flåde faldt i med. Alle soldater og borgervæbningsmænd stod opmarcheret på volden; »de stod i rad efter hverandre ret mand hos mand, rundenom al byen«. Der afgaves salut, så »at hver mand måtte lystes ved det at høre«.

Tre års krigstilstand var til ende.

2. DEL . TRE LANGE ÅR

Svenske soldater på march. Efter Erik Dahlberg.

DANMARK BESAT

Gennem de henimod tre års krig fra juni 1657 til maj 1660 blev hele *Danmark* med undtagelse af *København* og *Amager besat*, men besættelsen var af forskellig varighed for landsdelenes vedkommende og igen af forskellig intensitet indenfor disse.

For halvøens vedkommende rykkede *svenskerne* ind i *Sønderjylland* midt i august 1657, og sidst i samme måned gik

de op i *Nørrejylland*. Landet syd for Limfjorden blev hurtigt besat, og i oktober fik Thy og Vendsyssel samme skæbne. Besættelsen varede her godt et år. I efteråret 1658 koncentreredes størstedelen af de svenske tropper omkring Fredericia, og i december rykkede *de allierede*: de kejserlige, brandenburgerne og polakkerne, ind i Jylland. Derefter var Jylland til fredsslutningen 1660 »besat« af disse, idet landet nord for Limfjorden dog var overladt til de danske tropper, og brandenburgerne blev for størstedelen trukket tilbage i løbet af efteråret 1659.

Fyn blev besat ved Karl Gustavs overgang over Lillebælt 29. januar 1658 og var derefter til stadighed besat indtil november 1659, da det blev taget tilbage af danske og allierede tropper. *Langeland* faldt i svenskernes hænder 5. februar 1658 og blev rømmet i maj samme år. 20. marts 1659 blev øen atter taget, og befrielsen kom sidst i november.

Lolland-Falster blev besat 6.—8. februar 1658 og rømmet i maj samme år. I april 1659 blev øerne med undtagelse af Naskov påny erobret og var derefter besat til 1660.

Sjælland blev besat 11.—17. februar 1658, rømmet i april—maj, påny besat i august 1658 og rømmet maj—juni 1660.

Bornholm blev afstået til Sverige ved Roskildefreden i foråret 1658, men den løsrev sig i december samme år.

Hvor store var nu *besættelseshærene*? Spørgsmålet kan ikke besvares generelt, da der stadig skete omplaceringer af tropperne. Sandsynligvis talte *Karl Gustavs hær* i første omgang 9—10.000 mand. Senere blev den forstærket, og i januar—februar 1658 gik Karl Gustav over til øerne med en lignende styrke, mens en del tropper blev efterladt i Jylland. Da en del af den blev efterladt som besættelsesstyrker, talte de svenske tropper på Sjælland næppe mere end omkring 6—7.000 mand.

I august 1658 havde Karl Gustav ved landgangen i Korsør næppe mere end 5—6.000 mand. Han modtog dog snart

forstærkninger, og i februar, da stormen fandt sted, havde han mindst 10.000 mand på Sjælland.

Da svenskerne i december 1658 havde rømmet Jylland, stod der rimeligvis 7—8.000 mand på Fyn. 2.000 af disse blev imidlertid sendt til Pommern, således at øen i november 1659, da den blev tilbageerobret, havde 5—6.000 svenske soldater til forsvar.

Under Nakskovs belejring havde svenskerne 2—3.000 mand på Lolland, men iøvrigt var de mindre øer kun besat af små troppeafdelinger.

Hertil kom imidlertid, at der til stadighed opererede stærke svenske flådeafdelinger i de danske farvande, med en besætning på vel op mod 12—15.000 mand.

De allierede tropper, der i december 1658 besatte Jylland, talte op mod 30.000 mand. Da jyderne også skulle underholde denne store hær, er det let forståeligt, at det måtte blive en endnu større byrde end de svenske hære, så meget mere som disse tropper i almindelighed ikke skelnede særligt nøje mellem fjender og forbundsfæller. Med hære af størrelse som de svenske måtte besættelsen blive særdeles ekstensiv. En væsentlig del af de svenske soldater blev holdt samlet indenfor et begrænset område, i Jylland foran Fredericia, og, efter denne fæstnings erobring, ved Lillebælt med overgang til Fyn for øje. Der kunne da kun blive et fåtal tropper til de øvrige områder. Om egentlig indkvartering var der således kun undtagelsesvis tale.

I almindelighed synes der at have ligget mindre *rytterafdelinger* på 10—20—30 mand *i købstæderne*, mens besættelsen på landet indskrænkede sig til de enlige *sauvegarder* (= beskyttelsesvagter) *i landsbyerne* og *på herregårdene*; desuden var der hist og her anbragt nogle kvartermestre med mindre rytterafdelinger til rådighed af hensyn til udskrivningerne.

Desuden synes større og mindre rytterafdelinger til stadighed at have faret rundt i landet, de såkaldte *streffpartier*,

måske af hensyn til udskrivningerne, men rimeligvis også for at gøre et vist indtryk på befolkningen og derved hindre »snaphaneri«, d. v. s. partisanvirksomhed.

Tropperne var *hvervede*. I den svenske hær fandtes ganske vist en oprindelig stærk national grundstamme, men tabene var efterhånden blevet udfyldt med folk af andre nationer. Størstedelen af de hvervede var tyskere — også mange officerer var tyske — men talte iøvrigt folk af alle nationer. Næstved blev således besøgt af adskillige tyske regimente, af nogle svenske, af en hollandsk afdeling, af en trup franske dragoner og af engelske tropper — alle i svensk tjeneste. Polakker i svensk tjeneste omtales hyppigt, og undertiden — danskere. Da en afdeling på 16 mand overfaldt en gård i Allerslev ved Præstø, var der blandt rytterne et par danske, en nordmand, en kosak, mens resten var svenske og tyske.

For de allierede tropper i Jylland gjaldt nogenlunde de samme forhold. Det polske korps rummede således ungarer, kosakker, tartarer og tyrkere.

DEN FØRSTE PLYNDRING OG BRANDSKATTEN

Befolkningen i et okkuperet land var dengang i et og alt underkastet besættelsesmagts forogdtbefindende. Ingen internationale regler, ingen aftaler, ingen offentlig mening ydede beskyttelse af nogen art. Det stod besættelsesmagten frit for at tilføje befolkningen enhver form for nød og elendighed. Den kunne røve, plyndre, skænde og brænde, mishandle folk, bortføre eller myrde dem. Man kunne kun håbe på, at menneskelige følelser, kristelig barmhjertighed eller klog beregning kunne lægge en dæmper på de voldsomste overgreb.

Forståeligt nok blev jyderne grebet af voldsom frygt, da Karl Gustavs march mod Holsten blev kendt. I et brev fra fogden over Skanderborg len, skrevet den 26. juli 1657, fortælles således, at man den 17. havde fået bud om svenskerne fremrykning, og siden da havde lenets befolkning levet i den største frygt. Alle og enhver havde søgt at redde, hvad reddes kunne. I skovegnene var man tyet til øde moradser for at skjule, hvad man ejede og havde, og fra de skovløse egne var man taget til købstæderne for at komme bort med skibe. Fra Skanderborg var de formuende med det bedste, de havde, rejst til Fyn eller Sjælland. Hele samfundsordenen synes at være gået i opløsning, bønderne nægtede pure at betale landgilde og at køre lenets beholdninger til købstæderne.

En særlig fase under besættelsen var *den såkaldte første plyndring*, den, som byer og egne kom ud for i besættelsens første dage, mens hele hæren eller større troppeafdelinger var under hastig fremrykning. Under disse forhold tog tropperne

uden videre, hvad de havde brug for, tilsyneladende ofte mere, end de havde brug for, og der blev set gennem fingre med soldaternes private plyndringer.

Særlig voldsomt fór soldaterne frem, hvis der havde været tale om modstand. Det var endnu skik, at en by, som blev erobret med storm, skulle overgives til fri plyndring. Dette overgik kun en enkelt købstad på dansk område, nemlig *Fredericia*. Karl Gustav Wrangel havde her givet tilladelse til fri plyndring, men ganske vist kun i to timer. I den nye, lille by, hvor de fleste borgere i forvejen var flygtet, var det dog formodentlig også nok til at tømme den så nogenlunde.

Men også den første købstad, svenskerne rykkede ind i umiddelbart efter en overstået kamp, kom ud for en hård medfart. Særlig hårdt gik det ud over *Assens* efter kampen ved Tybrind. I en samtidig beretning hedder det: »Anno 1658 den 30. januar blev denne by meget jammerlig og forskrækkelig med sværd og våben totaliter udplyndret. Ikke alene fattige mennesker her frataget deres mobiler og midler, hvis (= hvad) de forefandt og med våben og strikke tiltvungen at gøre påvisning, hvis (= hvad) de kunne have forborgen (= skjult), men endog hvis (= hvad) en del havde udført til Odense, ganske der er blevet os frataget. Ja, samme plyndring er så skarp udført, at de har ikke forskånet kirken eller skolen, mand eller kvindespersion deres klæder til deres bare legeme at afføre, så man derefter med største elendighed og underlig eftersyn måtte udi den store, hårde vintertide gå nøgen og palte på gaderne. Alle hvis heste og vogne befandtes udi den ganske by blev borttagen, hvorpå det plyndrede gods blev henført. Hvilken plyndring skete allerførst af rytteriet, siden om natten efter at det ganske fjendens infanteri, som var så mangfoldige, at gaderne var slet opfyldte.«

Denne plyndring blev anslået til at have kostet byen ialt 40.000 rigsdaler.

Efter overgangen ved Agger 2. oktober 1657 fór svenskerne voldsomt frem gennem *Thy* og *Hanherrederne*. Fra

Thisted hedder det, at de trak en blodfane halvanden mil gennem landet og skød alt mandfolk, der kom dem for. *Thisted* blev hårdt plyndret. Den 6. oktober, da de kom til Jetsmark, var de endnu »i furie«, hedder det, de plyndrede præstegården, medtog, hvad de havde lyst til, slog og huggede præsten og hans hustru »og gjorde os fattig folk stor skade og nederlag«. Da svenskerne havde slået mønboerne ved Dame mader, blev *Stege* plyndret, indtil borgerne fik fred mod at love 100 rigsdaler.

Den første plyndring kunne dog være hård nok, selvom der ikke var gået kampe forud. I *Vordingborg* blev i 1658, da »de svenske med deres ganske armé kom over isen og snart opåd og fortærede alt, hvis (= hvad) de fattige borgere havde. Dernæst en stor del af de bedste udplyndret deres bedste formue fra«. Fra *Præstø* berettes, at da svenskerne var kommet til Sjælland, betalte man dem 120 rigsdaler for at blive fri for plyndring, men »har de det ej holden, men denne liden by fremfor nogen anden købstad her i landet overfaldet, de fornemste i byen bortjaget, røvet og plyndret fra os al den del, de kunne overkomme«. Om svenskernes første dage i Korsør i august 1658 fortælles: »Der kongen af Sverige med al sin krigsmagt og flåde ankom her for Korsør den 7. august 1658 formiddag, klokken var 10 slet, satte armeen her i land og stod her på tredie og fjerde dag fornemlig med infanteri, da tog og plyndrede de hemmelig og åbenbare, hvis (= hvad) de havde fornødent, til felthytter og andet, endog de under et skin forbød det, så indbrød de nat og dag og tog mange borgeres formue«.

Det var også almindelig skik, at svenskerne krævede *brand-skat*, når en købstad var blevet besat.

Man skulle ikke langt tilbage i tiden, blot til Kalmarkrigen 1611—13, for at finde eksempler på voldsomme hærgningstogter, hvor landsbyer og købstæder uden nåde og barmhjertighed var blevet afbrændt. Dette, at en erobret by skulle brændes af omgående, var da også i den grad gået krigerne

i blodet, at det ansås for en almindelig ret, ja ligefrem pligt. Undertiden kunne det vel også have et militært formål, men i almindelighed stod de fordele, en besættelsesmagt kunne have af denne fremgangsmåde, ikke i noget rimeligt forhold til de tab og lidelser, det forårsagede købstædernes indbyggere, ja i de fleste tilfælde, hvor der var tale om længere tids besættelse, kunne det også i høj grad svie til besættelsesmagten. Man var derfor nået til den for begge parter hensigtsmæssige løsning at dispensere fra afbrændingen mod en klækkelig afgift, en brandskat. Hvis nogen vægrede sig ved at udrede den, kunne der selvfølgelig stadig fremsættes trusler om at lade den røde hane gale. I *Præstø* synes der at have været nogen diskussion, men den endte således: »Derefter har vi, på det at husene ikke skulle brændes, måttet give 700 rigsdaler til brandskat«.

Brandskattens størrelse blev fastsat af svenskerne, og de satte den så højt, som de regnede med, at vedkommende lokalitet var i stand til at klare. Undertiden kunne der dog diskuteres om beløbet. Den 19. februar 1658 kom syv svenske officerer til *Nykøbing S.* og forlangte 1.000 rigsdaler i brandskat, men man akkorderede med dem og betalte 400 rigsdaler, mod at officererne fik 50 rigsdaler for deres ulejlighed. Fra *Slangerup* berettes, at svenskerne også her forlangte 1.000 rigsdaler, men på grund af byens armelige tilstand, fordi den tidligere havde været overrumplet af forskellige partier, og efter mange »supplikationer« (= bønner), blev den nedsat til 400 rigsdaler. Til *Stege* kom en svensk kommissær og krævede skatten, »og efter stor bøn og beden af det fattige borgerskab« enedes man om en sum på 1.200 rigsdaler.

I andre tilfælde var der dog ikke tale om afslag. *Ringsted* fik således pålagt 1.200 rigsdaler, »hvilken skat voldte borgerne megen hjertesorg og besværing og mange modige tårer blev fældet, førend disse penge blev bragt til veje . . . endog mange af de høje officerer selv erkendte, at det var ubilligt

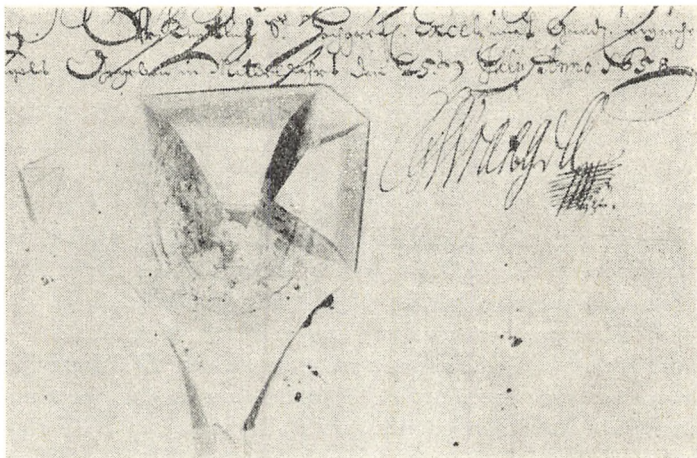
for dette sted, som os ofte beklagede, men der var ingen nåde og barmhjertighed hos kongen af Sverige«.

Andre steder, hvor penge ikke kunne skaffes til veje, tog svenskerne gennem militær eksekution *varer* i stedet, men i så fald blev beløbet sat klækkeligt op. *Køge* fik pålagt en brandskat på 8.000 rigsdaler, men da beløbet blev betalt i varer, voksede det til 10.895 rigsdaler. *Køge* var dog også den højst ansatte sjællandske by, idet *Kalundborg*, *Holbæk* og *Roskilde* slap med 4.000 rigsdaler. *Helsingør* var tillagt *Karl Gustav Wrangel* privat, og beløbet her kendes ikke.

Købstæderne var ikke ene om at betale brandskatten — også *landsbyer* og *herregårde* måtte betale den. Der foreligger således en liste over, hvad *de fynske herreder* var ansat til i brandskat, hvad der for hele *Fyn* skulle udgøre 102.345 rigsdaler. En anden opgørelse viser, at der fra *Nørre- og Sønderjylland* var indkommet ialt 132.502 rigsdaler i brandskat.

For herregårdene varierede skatten efter størrelsen. Af *vendsysselske herregårde* var *Ågård* ansat til 200 rigsdaler, *Aggersborggård* til 50, *Baggesvogn* 60, *Birkelse* 160, *Bjørnkjær* 230, *Bratskov* 200, *Burholt* 20, *Ellinggård* 40, *Eskjær* 40, *Hammelse* 200, *Kjærsgård* 60, *Kokkedal* 100, *Kjøl-skegård* 100, *Langholt* 40, *Odden* 200.

De *vendsysselske sogne* var sat til brandskat hver for sig, således skulle *Ø. Brønderslev* betale 300 rigsdaler, *V. Brønderslev* 404, *Tolstrup* 196, *Voer* 300.

Karl Gustav Wrangels underskrift på sauvegardebrev for Viborg by.

DE SÅKALDTE SAUEGARDER

Når den første plyndring var overstået og brandskatten udskrevet, normaliseredes forholdet mellem befolkning og besættelsesmagt efterhånden, således at der indtrådte et forholdsvis fredeligt samkvem. Dette skete først og fremmest ved hjælp af *sauvegardebrevene* og *sauvegarderne*.

Systemet bestod dels i, at en af de højere officerer — jo højere des bedre — udstedte et beskyttelsesbrev for en beboer eller en gruppe af beboere, en landsby, købstad, herregård eller en særlig stand i det besatte område, dels i at der blev afgivet en eller flere soldater, som skulle have til opgave at beskytte vedkommende person eller gruppe mod vold og plyndringer fra andre soldater.

Sauvegarderne var i reglen menige soldater, til tider kor-

poraler eller andre underofficerer. Hvis det gjaldt købstæder, kunne sauvegarden bestå i en officer med et større eller mindre antal menige under sig.

Når fjendtlig besættelse var indtrådt, eller når den stod umiddelbart for døren, bestræbte man sig for at få om muligt såvel sauvegardebrev som sauvegarde. Det kunne i mange tilfælde opnås, før besættelsen var indtrådt, og man havde på denne måde en vis chance for at undgå den dyre første plyndring. Derimod ydede sauvegarden selvfølgelig ingen beskyttelse mod brandskatten.

I sommeren 1657, da svenskerne var rykket ind i Kolding, samlede *Jelling* sogns bønder sig således i kirken og bad meget venligt præsten, hr. Jørgen Pedersen, om at rejse til Kolding og forskaffe dem sauvegarder; de lovede at ville betale ham, hvad det kostede. Præsten rejste afsted og vendte tilbage med et sauvegardebrev på tryk og ikke mindre end fire sauvegarder til sognet.

Efter Karl Gustavs ankomst til *Sjælland* i februar 1657 strømmede fogeder og magistratsudsendinge i stort tal til ham for at få sauvegarder. Landgangen skete den 11. februar, og allerede den 12. havde *Gisselfeld* fået sauvegarde. En bemærkning i regnskabet tyder på, at fogeden på *Rantzausholm* (Brahetrolleborg) på Fyn, *Peder Børtning*, havde været så fremskuende, at han havde bestilt det, mens Karl Gustav endnu stod på Fyn. *Gisselfeld* og *Rantzausholm* havde fælles ejer, den bekendte Kaj Lykke. Den 16. februar sendte *Næstved* by 4 borgere til markgreven af Baden, der havde fået byen anvist, for at få sauvegarde af ham. De fik også en rytter med tilbage, men han forsvandt sporløst — måske blev han dræbt af snaphaner. Derefter sendte de en deputation til Karl Gustav for at få et tilstrækkelig kraftigt sauvegardebrev, og det opnåede de mod at erstatte den forsvundne rytters udrustning. Markgreven tildelte derefter byen en sauvegarde bestående af en officer og 8 ryttere.

Ove Juel, der opholdt sig på sin gård *Kragerup* i Løve her-

red den 7. august 1658, da Karl Gustav landede i Korsør, sendte endnu samme dag sin foged afsted for at skaffe en sauvegarde, og 9. august kom han tilbage med så vel sauvegarde som sauvegardebrev underskrevet af Karl Gustav Wrangel.

Der blev åbenbart udstedt sauvegardebrev i hundrede, måske i tusindevis, men de synes næsten alle at være forsvundne. En koncept er bevaret til et brev for herregården *Langholt* i Vendsyssel. I denne opfordres alle militærpersoner til at afholde sig fra at plyndre og til at beskytte godset Langholt og dets forpagter Lorenz Nielsen, da det er kongens vilje, at godsets undersætter holdes ved hus, gård og ejendom. Desuden er ordlyden af *et sauvegardebrev for præster og provster i Ribe stift* bevaret i sin helhed, nemlig som følger:

Vi Karl Gustav etc. gør vitterligt, at vi har taget bispen i Ribe og hans undergivne provster og præster i by og på land med alle deres ejendele og tilhørende under vor specielle beskyttelse, skærm og sauvegardie. Vi befaler vore generaler og kommanderende og højere og lavere officerer og menige soldater til hest og til fods og alle andre anhørigе, at de skal lade bemeldte biskop, provster og præster med alle deres ejendele og personer, bygninger, hab und gut, heste, vogne, småt og stort kvæg i fred og lade dem være i ro og uforkrænked med egenhændige indkvarteringer og gennemmarcher, ikke belægge dem med kontributioner og krigsbyrder eller foruro-lige dem og deres tilhørigе med straffe, brand, rov og tyveri eller plyndring. De skal respektere dette sauvegardebrev og kopier af det og beskytte og opretholde dem i vort navn. Hermed ske vor villie.

Disse sauvegardebrev måtte selvsagt betales. *Priserne* varierede væsentligt. Fogeden på Hevringholm og Estruplund betalte således 16 rigsdaler for fire breve, mens Christian Korff på Østrupgård, Fyn, måtte give 15 rigsdaler for et brev for tre kister med klæder og andet, som stod i Odense, og som havde en værdi af 110 rigsdaler.

Sauvegarderne skulle også betales. Foruden rigeligt underhold skulle de have vis kontant betaling. Denne kunne variere betydeligt. På *Hevringholm* betaltes til en begyndelse 2 rigsdaler om ugen for en sauvegarde til at beskytte gården og bønderne, men siden blev taksten nedsat til 1 rigsdaler ugentlig. På *Østrupgård* på Fyn lå en vis Henrik af grev Waldorfs regiment sauvegarde i fire uger. De første otte dage krævede han 1 rigsdaler om dagen, derefter 4 rigsdaler om ugen.

Større godser og købstæder måtte ofre store summer for sauvegarderne. *Sorø akademi* betalte i første omgang 20 rigsdaler for et sauvegardebrev. Fra 9/9—23/10 1658 måtte der betales en major 300 rigsdaler — foruden havre til hans heste. *Vordingborg* lovede i 1658 en major 100 rigsdaler i sauvegardepenge. *Næstved* fik 10. august 1658 en sauvegarde bestående af en ritmester, 1 kornet og 20 ryttere; de kostede byen ialt 1.200 rigsdaler — der oplyses ikke for hvor lang tid, men sandsynligvis drejer det sig om hele besættelsestiden.

Det var ikke alene i befolkningens interesse at få sauvegarder. Ofte var svenskerne lige så interesserede i, at købstæder og landsbyer havde gode sauvegarder. Det var, som der senere vil blive gjort nærmere rede for, almindeligt, at højere officerer eller de enkelte regimenter fik visse købstæder, landsbyer eller herregårde udlagt (assignerede) til deres underhold. Det gjaldt så for disse at holde deres distrikter fri for uvedkommende udskrivninger eller udplyndringer, og det var så sauvegardernes opgave at modsætte sig de uberetigedes krav. Officererne sørgede selv for at få anbragt sauvegarder, hvor disse ikke fandtes i forvejen, men det var i alle tilfælde befolkningen, som skulle betale for dem. *Østrupgård* var således til en begyndelse assigneret til grev Waldorf, og han havde en sauvegarde på gården. Den blev senere overgivet til kammerpræsident Fleming, og han sendte omgående en anden sauvegarde til den. Den første ville imidlertid ikke

vige pladsen straks, og resultatet blev, at gården for en tid havde to sauvegarder, og der skulle betales for dem begge.

Hvor stor *betydning* sauvegarderne havde for befolkningens sikkerhed, er vanskeligt at afgøre. Fuld sikkerhed gav de ikke, men de betød åbenbart en hel del. Der foreligger adskillige vidnesbyrd derom. Ridefogden på Hjermitzlevgård i Vendsyssel beretter, at gården havde haft en sauvegarde i 24 uger. »Han var ingen ond karl, ej heller skete der her på gården nogen gevalt eller overlast og for det meste indfaldt der intet sådant her på egnen«. Undertiden kunne deres indsats være beskeden nok. Fra Everdrup fortælles, at nogle soldater ved en udskrivning ville tage en inderstes eneste ko. Sauvegarden sagde da: »Køb hellere en, som i van at gøre.« Men denne spagfærdige indsigelse nyttede intet, soldaterne drog af med koen. På Sorø akademi, hvor de måtte betale så dyrt for sauvegarderne, havde de den fordel, at en af dem skaffede akademiet nogle røvede heste tilbage.

Den mest behjertede indsats til befolkningens beskyttelse berettes fra *Kragerup* gods. Den 2. maj 1660 kom tre ryttere til Solbjerg og Toderup under Kragerupgård. De traf bøndernes sauvegarde, der hed Jung, og skældte ham voldsomt ud. Derefter red de til skoven for at bortføre bøndernes kvæg. Sauvegarden samlede imidlertid bønderne, fik bevæbnet dem med spyd og forke og førte dem til skoven, hvor rytterne var ved at drive kvæget bort. En af rytterne for påny løs på Jung og skældte ham atter voldsomt ud. Han bad imidlertid rytterne forsvinde og lade kvæget blive tilbage. Rytteren sigtede så på sauvegarden, men denne skød først og dræbte rytteren, hvorpå de to andre forsvandt. Ove Juel tog nu sagen i sin hånd og klagede over de tre ryttere til general Thott, der billigede sauvegardens optræden. Denne støtte var også højst fornøden, for det anhaltske regiment var blevet stærkt fortørnet over den skæbne, der var overgået rytteren, som tilmed havde ord for at være en af dets værste røvere. Regimentet havde ladet den tapre sauvegarde arrestere og

ville have ham henrettet; desuden truede de med at brænde Solbjerg og Toderup byer af, og de truede også Ove Juel på livet. Det lykkedes dog ved højstbefalendes indgriben at redde sauvegardens liv, og de to andre røvere blev tilmed arresterede. Men affæren viser tydeligt nok, hvilken risiko sauvegarderne løb, hvis de prøvede på at opfylde det hverv, der var betroet dem.

I mange tilfælde undlod de da også at gøre det. Præsten Anders Hjørring, der har omtalt så mange af besættelsestidens forhold, siger således om sauvegarderne: »Dog var de mange, som lå sauvegarde hos bønderne, om de ikke selv røvede og plyndrede, da conniverede (= bar over med) og så gennem fingre med andre, som kom og plyndrede dem ud og skaffede dem ingen ret«.

Der mangler heller ikke på klager over, at sauvegarderne selv forulempede den befolkning, de havde til opgave at beskytte.

Fru Karen Pors til Skovsbo på Langeland fortæller således, at hun havde lovet en ritmester i Rudkøbing en stor sum penge, for at han skulle sauvegardere hendes gods, og at en borger var gået i kaution for dem, men desuagtet havde han selv ladet hendes gård udplyndre på det skammeligste.

I Vester Egede, Sydsjælland, havde præsten en sauvegarde ved navn Mikkell. En søndag efterlyste præsten fra prædikestolen en lang række stjalne sager, bl. a. 100 rigsdaler, 30 dukater, 3 stykker guld, 1 rosenobel, 1 stob, 13 nye sølvsker m. m., og i kirkebogen røbes, hvem mistanken er rettet imod ved følgende udbrud: »O, du gode Mikkell salvegarde, ved du ikke det gemene sprichwort: Übel gewonnen, übel geronnen, male parta, male dilabuntur, hvad med synden kommer med sorgen bortgår«. Senere indhentede skæbnen tilsyneladende også den gode Mikkell, idet præsten opfordrer folk til forbøn for ham, da han er sotslagen af onde mennesker.

Sauvegarderne var afgjort dem, der kom i den nærmeste

forbindelse med befolkningen, og i mange tilfælde ser det ud til, at det er kommet til et ret fortroligt forhold mellem de to parter. Dette viser sig først og fremmest ved, at sauvegarderne ofte blev brugt som *faddere* til bøndernes børn. Det betød, at der blev vist dem hæder, og at de deltog i befolkningens selskabelige liv i det omfang, dette kunne trives under besættelsen.

Hyppigt træffer man også i kirkebøgerne svenske sauvegarder, der er udlagt til *barnefædre* for danske kvinders børn. I Gundsømagle udlagde en pige således sauvegården Peder Olsen som fader til sit uægte barn, og i Kagstrup måtte en kvinde stå åbenbar skrifte for lejermål med en fændrik Jakob Henriksen, der lå sauvegarde i byen.

Befolkningens imødekommenhed overfor sauvegarderne har næppe været uden beregning. En velvillig indstillet sauvegarde kunne betyde mange fordele og en fjendtlig i høj grad det modsatte. Det var da heller ikke altid forgæves. I et udsagn fra Lollands nørre herreds ting hedder det, at når en bonde Jakob Poulsen ville, kunne han give sin sauvegarde en pibe tobak, og så kunne han få ham til at gøre, hvad det skulle være.

UDSKRIVNINGER

Det var Karl Gustavs hensigt, at krigen så vidt muligt skulle finansiere sig selv, og derfor skulle den danske befolkning underholde de svenske besættelsestropper og den svenske flåde og iøvrigt betale krigens andre omkostninger.

Med dette formål for øje etableredes *en omfattende udskrivningsorganisation*, som skulle inddrive det i disse henseender fornødne. I almindelighed blev udskrivningerne ordnet således, at hvert regiment fik tildelt et bestemt distrikt til sit underhold. Regimenterne fik visse sogne og hovedgårde under sig, som de så måtte se at få det mest mulige ud af. Nogle distrikter var dog forbeholdt de højeste officerer til deres personlige underhold og indtægt, og endelig blev der udskrevet en del skatter, som gik direkte i den svenske krigskasse. En række krigskommissærer organiserede og overvågede udskrivningen. I spidsen for dem stod krigskammerpræsidenten *Lars Fleming*.

Efter Jyllands besættelse blev der straks indsamlet *oplysninger* om sognes og herregårdes størrelse, for at de kunne sættes til passende afgifter. Oplysningerne skulle samles og indsendes af præsterne, der til gengæld for deres ulejlighed selv blev fri for at yde kontributioner.

Så vidt muligt skulle man få folk til at betale godvilligt, men ville de ikke, eller gjorde de på nogen måde vanskeligheder ved opkrævningerne, gik man øjeblikkelig over til *militær eksekution*, d. v. s., tropper blev sendt til vedkommende sted for at tage, hvad der manglede. Hvis man måtte erkende, at befolkningen nogle steder faktisk ikke kunne yde, hvad der blev krævet, skulle det manglende pålignes andre distrikter.

Optræningerne blev gennemført med forskellig intensitet. Nogle steder blev der åbenbart opnået betydelige lempelser — for en del ved hjælp af *diskretioner*, d. v. s. gaver. Andre steder blev det uskrevne inddrevet til sidste hvid, og når det kom til eksekutioner, kunne der endog blive taget mere, end der egentlig var fastsat.

Hvorledes der kunne forhandles, viser følgende eksempel. *Ove Juels* gård og gods, *Kragerup* i Løve herred, blev i august 1658 assigneret til generalmajor *Koretschys* regiment, der bestod af polakker. Da regimentet blev forlagt til Kronborg, måtte der fra *Kragerup* ugentlig sendes 11 vogne med proviant herop; adskillige af vognene vendte ikke tilbage. Desuden skulle gård og gods give 3.000 rigsdaler i brandskat og 80 rigsdaler i ugentlige kontributioner. *Ove Juel*, der kendte *Koretschy* personligt, forsøgte forhandling med ham, men han »var meget hård at handle med«.

Imidlertid blev der meddelt *Ove Juel*, at hvis han havde opsogt *Karl Gustav*, som han også kendte, kunne han have fået alt sit gods fri for al *kontribution* (= ydelse), indkvartering og anden besværing. Han rejste så til *Karl Gustav*, der bekræftede dette, men beklagede, at det nu var for sent. Ved kongens mellemkomst og forhandlinger med *Koretschy* lykkedes det dog *Ove Juel* at få brandskatten nedsat til 2.000 rigsdaler, kontributionerne til 40 rigsdaler om måneden og proviantydelseerne til 8 vogne ugentlig. Imidlertid blev kvartererne omvekslede, hvorved *Ove Juel* slap af med *Koretschy* og hans regiment. Men efter 2 måneders forløb skulle godset igen assigneres til et regiment, »som var at gøre det helt af med mig og *Kragerup* gods«, skriver *Ove Juel*. Takket være et par dyre diskretioner til generalkvartermesteren, *Erik Dahlberg*, slap han for det. Senere truedes han pány, men slap igen mod en betaling af 500 rigsdaler.

Nogle steder synes kontributionerne at være indkrævet og betalt ganske regelmæssigt. Fra *Hevingholm* og *Estruplund* ved *Randers* kan fogeden tilsyneladende gøre rede for hver

en skilling, gården såvelsom bønderne har betalt til svenskerne. Andre steder gik udskrivningerne mindre formelt. Fogeden på *Demstrup* beretter, at svenskerne og de kejserlige tog, hvad de ville, uden at give kvittering for det. »De svarede, at de ville give mig en sådan kvittering: Idag har vi været her og taget så meget, som vi ville have, det er vores og ikke Eders eller Eders bevis. I morgen vil vi komme igen og tage dobbelt så meget. Vil I have noget af det, der er på gården, da skal I købe det af os«. Fogeden fortæller videre, at han ofte satte sit liv i vove og stræbte af yderste evne at bevare gården og bønderne, og »blev Demstrup og Sødriugholm ved min hjælp, næst Gud, bedre ved magt, end mange herregårde her i egnen«.

Hvor meget beløb disse udskrivninger sig så til for de enkelte bønder, sogne, herregårde og købstæder og for landet som helhed?

Spørgsmålet kan ikke besvares med blot nogenlunde nøjagtighed. Der findes vel opgivelser fra en del bøndergårde og sogne og fra nogle herregårde og købstæder om deres samlede udgifter under krigen, men langt fra for alle. Og disse opgivelser har tilmed en tydelig tendens. De vil stille tingene i et så ugunstigt lys som muligt, i håb om, at det mørke billede, de tegner, skal være et værn mod nye skatter fra kronens side. Desuden findes nogle opgivelser fra svensk side af, hvad de har fået ind, men disse omfatter ikke alting, de findes ikke fra hele landet, og de siger intet om tab ved plyndringer og ødelæggelser. Men et vist indtryk af forholdene giver de mange enkeltopgivelser dog.

Fra svensk side findes en liste over, hvad der blev krævet i *brandskat* og månedlige *kontributioner* fra en del sjællandske købstæder. *H. H. Fussing*, der har undersøgt dette spørgsmål, har sammenstillet denne liste med, hvad de samme købstæder skulle yde til en *pengeskat* 1656, og tillige med, hvad købstæderne opgiver som deres samlede *udgifter* under besættelsen. Resultaterne af undersøgelsen ser således ud:

	Brandskat	Månedlig kontribution	Samlet udgift u. besættelsen	Pengeskat 1656
Køge	8.000	2.000	117.000	600
Kalundborg	4.000	1.360	?	400
Holbæk	4.000	1.360	?	350
Roskilde	4.000	1.360	109.000	200
Vordingborg	1.200	300	33.000	100
Ringsted	1.200	400	27.000	60
Skelskør	1.000	600	27.000	250
Præstø	1.000	200	19.000	60
Nykøbing	800	200	?	60
St. Hedinge	300	100	7.000	60

Brandskatten og de månedlige kontributioner viser, hvad svenskerne forlangte. Det er tidligere vist, at nogle købstæder slap billigere, i hvert fald med brandskatten. Opgivelserne af købstædernes samlede udgifter er købstædernes egne og ligger vel nok i overkanten. Men alligevel ses det tydeligt nok, at der er tale om ganske andre summer end de skatter, købstæderne plejede at betale.

Fra nogle *andre købstæder* foreligger også opgivelse af de samlede udgifter. Næstved betalte efter disse 73.000 rigsdaler, Stege 38.000, Slangerup 28.000, Helsingør 304.000, Assens 56.000, Svendborg 93.000, Fåborg 15.000, Kerteminde 24.000.

Fra *Vendsyssel* findes meddelelser om nogle sognes udgifter til de svenske og brandenburgerne, dog således, at penge og naturalieafgifter er holdt for sig. I Hellevad sogn i Jerlev herred betaltes således til svenskerne: 1.016 $\frac{1}{2}$ rigsdaler, 45 tønner rug, 37 tønner mel, 19 tønner malt, 1 tønne gryn, 36 $\frac{1}{2}$ tønne havre, 8 $\frac{1}{2}$ øksen foruden lam, fjerkræ o. s. v. Thise sogn gav 597 rigsdaler, Vaar 1.136, Ferritslev 1.554, Børglum 1.497, Hørby 2.288, Vejby 1.136 $\frac{1}{2}$, Tårs 4.597, Rokkeby 2.825 $\frac{1}{2}$, Vrå 2.791. Alle havde dertil store proviantleverancer, og umiddelbart efter svenskernes forsvinden måtte landet nordenfjords betale til et brandenburgsk korps og

derefter til de danske tropper, som blev opstillet heroppe. På Fyn gav *Ørbæk* sogn 2.076 rigsdaler til et regiment alene, 1.425 til et andet, mens den sidste plyndring af de svenske og den første af de allierede ansloges til at koste samme sogn 2.000 rigsdaler.

Der foreligger også opgivelser over enkelte herregårdes og godsers udgifter. For *Gjessingholms*, det nuværende *Løvenholms*, vedkommende beløb de sig alt i alt til 3.800 rigsdaler, og det, selvom man takket være bestiktelser slap relativt billigt. Gården betalte ikke kontributioner til polakkerne, men der kom flere strejffpartier polske ryttere, som man tilsyneladende pacificerede nogenlunde ved at give dem et godt traktement. Der anføres, at polakkerne har spist 7 pund ost, 9 lam, 11 sider flæsk, 3 svinehoveder, 12 medisterpølser, 5 fjerdinge oksekød, og de drak øl brygget af 22 tønder malt og 22 skæpper humle.

Hevringholm og *Estruplund* var assigneret Karl Gustav Wrangel, og som andetsteds, hvor han havde magten, var forholdene særdeles regelmæssige. Bønderne skulle svare 1 rigsdaler pr. uge pr. gård, og desuden skulle der betales sauvegardepenge og kontributioner af herregårdene. 1657—58 angives der at være betalt ialt 1.859 rigsdaler af gård og gods, og for den resterende tid, svenskerne var der, 349 rigsdaler. Her findes der som nævnt meget nøje opgivelser af bøndernes pengeafgifter — en del af afgiften ydede de åbenbart i naturalier. Fra 6. september 1657 til 20. april 1658 betalte bønderne i *Hevring by* således:

Jens Klerk	11	rigsdaler	2	mark	4	sk.
Anders Jensen	11	„	2	„	4	„
Jens Schiott	11	„	2	„	4	„
Niels Mortensen	11	„	0	„	0	„
Peter Essensen	11	„	0	„	12	„
Niels Jensen	10	„	5	„	12	„
Rasmus Krog	11	„	2	„	4	„

På *Østrupgård* i Sydvestfyn opgives samtlige udgifter i penge og naturalier ved udskrivninger af enhver art samt plyndringer til ialt 2.107 rigsdaler for gården og 2.404 rigsdaler for bøndergodset.

Ørbæklundegårds udgifter blev anslået til 1.719 rigsdaler.

En del *bønder* opgiver ligeledes, hvad de har måttet yde til fjenden. Tallene er i almindelighed ret store, rimeligvis fordi de mistede kreaturer og det tabte løvsøre er vurderet temmelig højt. I Odensegårds len opgiver Laurids Pedersen sine tab til 530 rigsdaler. Anders Hansen i Korsebjerg angiver sine tab til svenskerne til over 1.000 rigsdaler, til de allierede til 100 rigsdaler. I Østerlunde opgives Mikkell Hansens tab til 325 rigsdaler, Mads Knudsens til 490, Anders Jørgensens til ca. 430, Mads Bertelsens til 200, Anders Olsens 300, og fra en række andre fynske bøndergårde opgives ligeledes tab af flere hundrede rigsdaler for de enkelte gårde.

En svensk opgørelse over det, der er udskrevet fra *Nørrejylland* (og delvis Sønderjylland) opgiver følgende summer:

Brandskat	132.502	rdl.	13	sk.
Fra assignerede kvarterer betalt....	153.030	„	37	„
Af hr. Grambotius opkrævet.....	59.456	„	28	„
Af byerne i rede penge og varer....	53.139	„	22	„
Varer og penge fra landet omregnet	272.781	„	6	„
Sauvegardepenge	33.282	„	16	„
Ialt	674.191	rdl.	28	sk.

Fra *Fyn* regnede man som nævnt med i brandskat alene at få 102.345 rigsdaler.

UDSKRIVNINGER AF MANDSKAB

Blandt de lidelser, der overgik befolkningen under besættelsen, var *udskrivningen af mandskab* utvivlsomt blandt de hårdeste. Mandskabet blev udskrevet dels til befæstnings- og andet arbejde for svenskerne, dels til svensk krigstjeneste. Selvom det første kunne være hårdt nok, var det sidste dog langt værre. Når bønderkarlene var udskrevet og sendt hinsides Østersøen, havde de ikke mange chancer for at gense deres fædreland.

Befæstningsarbejderne drejede sig i Jylland særlig om skansen ved Hals. På Sjælland blev der udført store arbejder ved Køge, Korsør, Kronborg og desuden ved Brønshøjlejren. Skansearbejder omtales desuden på Møen, Falster og Langeland.

Fra en række *sjællandske købstæder* lyder der hårde klager over udskrivningerne til fæstningsarbejdet. Slangerup måtte således en tid holde 25 stærke folk til Kronborgs fortification, hvad der var en af byens største plager; efter mange klage-mål blev antallet sat ned til 16. Desuden måtte byen stille tømmermænd, snedkere, grovsmede, kleinsmede, murere og hjulmænd, « hvorfors denne fattige by blev tidt og mange gange eksekveret, så de fleste af borgerskabet gik bort ». Til Køges befæstning måtte Ringsted i 14 måneder stille 16—22 mand. Roskilde skulle holde tømmer-svende dernede, mens Næstved stillede fra 50 til 120 mand daglig og holdt 8 vogne. Store Hedinge holdt 15 mand i Køge. Korsørborgerne måtte arbejde på byens befæstning.

Fra *Langeland* forlyder det, at beboerne under hug og slag blev drevet til at nedbryde gårde og huse for at føre dem til

kysten, hvor de blev brugt til vagtboder. Præsten i Borre på *Møen* bemærker, at der i 1659 næsten ikke blev indskrevet mandsfædre ved dåb i kirken, fordi alle mandfolk blev brugt til ideligt arbejde, endog om søndagen.

Kirkebøgerne giver også beretninger om nogle af *skansearbejdernes endeligt*. Præsten i Gundsømagle ved Roskilde skriver i 1658, at han begravede en fattig, fremmed mand fra Holbæk, der havde gravet ved Helsingør, og 1660 døde en fattig, fremmed pige, »som kom fra Helsingør at have gravet«. Præsten i Ågerup ved Roskilde noterer 30. november 1659, at han har begravet en pige, der havde hjemme ved Slagelse og havde været ved Kronborg at grave og døde i Lille Valby. Disse bemærkninger viser, at også kvinder blev brugt til skansearbejdet, og at de udskrevne rimeligvis ofte er blevet syge og så afskediget, hvorefter de har forsøgt at nå til deres hjemstavn, hvad ikke i alle tilfælde er lykkedes for dem.

Værst var det dog for de bønder og håndværkere, der blev udtaget til at deltage i *stormen på København*. Fra Ringsted meddeles således, at byen havde måttet mundere 2 tømmermænd at »lade sig bruge til stormen for København, der at lade sig opofre«.

Mens købstæderne stillede mandskab til svenskernes rådighed, skulle *bønderne*, foruden lejlighedsvis at deltage i skansesarbejdet, uafsladelig *køre for svenskerne*. Først og fremmest lejren ved København, men også Kronborg og alle andre købstæder, hvor der lå større svenske besætninger, krævede uafsladelige tilførsler af levnedsmidler, hør, halm, brændsel og meget andet. Hvor stort omfang transporterne har haft, kan ikke afgøres, men det kan nævnes, at der fra Kragerup gods i Løve herred hver uge skulle sendes 11 vogne til Helsingør. Svend Poulsen (Gøngehøvdingen) fortæller om, hvorledes han på sin færd gentagne gange mødte en hoben proviantvogne på vej til lejren. Han sendte bønderne hjem igen efter at have skudt de svenske ryttere, der konvojerede vognene.

Alvorligere end udskrivningerne til arbejde var dog *udskrivningen til svensk soldatertjeneste*. Disse udskrivninger blev drevet med stor kraft under hele besættelsen landet over. Motivet til dem var et dobbelt: dels at skaffe soldater til tjeneste i Ingermannland og Livland og dels at svække den danske befolkning så meget som muligt. Dette siges udtrykkeligt i en ordre om udskrivning af mandskab af 21. december 1657. Da hvervningerne i Tyskland ikke havde givet tilstrækkeligt med soldater, skulle man udskrive karle i Jylland, og det hedder videre: »Selvom Vi ingen tjeneste kan få af dem nu, mener Vi 1) at Vi trækker kræfterne bort fra fjendens lande, så at, dersom det kommer til fred, fjenden ikke så snart skal kunne bryde denne igen, 2) at Vi dermed vil besætte Ingermannland, hvor mange familier er gået over til russerne«. Der skal ialt udskrives 2000 knægte af krigsduelige, ugifte karle. De skulle straks sendes afsted for at hindre rømninger. De skulle opmuntres noget ved, at man bildte dem ind, at de skulle tjene som dragoner. Den 12. februar 1658 blev der givet ordre til at udskrive nogle regimenter knægte på Sjælland og Fyn. Hvorvidt det lykkedes før freden, er vel tvivlsomt. Den 14. marts befaledes det at standse udskrivningerne.

Efter fredsbruddet i august 1658 genoptog svenskerne udskrivningerne med fuld kraft. På *Sjælland* gjaldt det i første omgang de såkaldte sogneryttere. Derefter tog man fat på at udskrive 2 regimenter fodfolk, og udskrivningerne fortsatte i 1659. 28. august 1658 blev der i Jylland befalet nye udskrivninger af knægte og matroser. På *Fyn* skulle der af 5 len udskrives 853 infanterister, desuden sogne-, præste- og fogedryttere samt mandskab fra købstæderne. Man fik her samlet 800 mand, en del af disse løb bort, men andre blev taget i deres sted. De blev foreløbig sendt til Fredericia for at arbejde på fæstningen der. I foråret 1659 begyndte man udskrivning af et nyt regiment på Fyn. Desuden blev der udskrevet 4 kompagnier ryttere, som blev sendt til Pommern.

Efter Lolland-Falsters og Langelands erobring blev der sat fuld kraft på udskrivningen. *Lolland* skulle afgive 650 mand fodfolk og *Falster* og *Langeland* tilsammen 800 mand fodfolk, Lolland-Falster tilsammen 250 ryttere. På *Møen* skulle der straks udskrives 400 mand og desuden matroser fra Stege, på Langeland straks 500 mand fodfolk, senere også sogne-, præste- og fogedryttere til 2 kompagnier.

K. Rockstroh, der mest indgående har undersøgt dette spørgsmål, hævder, at der blev udskrevet mindst 14000 mand, men han mener dog, at man rimeligvis ikke fik fat i dem alle, og at i hvert fald en hel del af de udskrevne deserterede, før svenskerne nåede at føre dem ud af landet. Der lyder mange klager fra de svenske officerer, som havde fået dette til opgave. En svensk oberst Weissenstein bedyrer således, at hans resultater af udskrivningen står i dårligt forhold til anstrengelserne. Han havde fået samlet en del karle i Skelskør, men på en nat rømte ikke mindre end 84 af dem. Han sendte så resten til Korsør, for at de kunne arbejde på fæstningen der. En borger i Nibe tog efter krigen tingsvidne på, at det med stor livsfare var lykkedes ham at befri 20 karle fra at blive uddrevne.

Nogle tal over de udskrevne fra Holbæk amt og en del af Sorø amt er bevaret. Fra Holbæk len skulle der udskrives 115, fra Dragsholm 55, fra Kalundborg 135, fra Sæbygårds 83 og fra Antvorskov 137, ialt 525. Af disse var rømt ialt 202, men nogle synes at være forsvundet på anden måde, for da de blev samlet i Korsør, var der kun 239. Om man heraf kan slutte, at omved halvdelen af det udskrevne mandskab undgik deres skæbne, er dog tvivlsomt. Det var også muligt at slippe fri mod betaling. En mand på Falster var udskrevet, men fik friheden mod betaling af 12 rdl.

Fra dansk side hører man forbavsende lidt om disse udskrivninger. Fra bønderne i Kronborg len klages der dog over, at der har været holdt udskrivning 3 gange i lenet, så at hver femte bonde har måttet skaffe en karl. I Slangerup forlyder

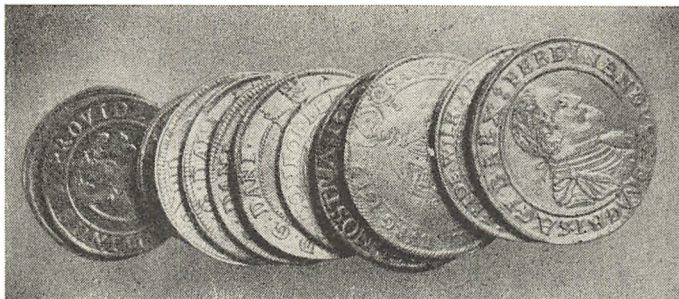
det, at byen to gange har været samlingsplads for de udskrevne, og hver gang var der store rytterkonvojer i byen. Fra et enkelt fynsk sogn, Barløse, forlyder det, at der blev udskrevet 6 mand. Fra Langeland hedder det, at det var over alt begrædeligt og beklageligt med de mange folk, fjenden udtog, ikke alene unge karle og drenge, men også gifte mænd, så deres fattige hustruer derover med børn tillige udi største elendighed er geråden og mange døde af hungersnød.

I langt de fleste tilfælde drejede det sig utvivlsomt om rene tvangsudskrivninger, men svenskerne gjorde dog, som nævnt, noget for at gøre karlene en smule interesserede. Herredsfogeden i Tune herred Mads Jensen fortæller, at svenskerne ved løfter og trusler fik alle hans folk fra ham.

Man kender kun lidt til den *skæbne*, der blev de udskrevne danske karle til del, udover at de blev sendt til Nordtyskland, Livland og Ingermannland. Det lykkedes enkelte at komme hjem igen. I Sørbymagle døde 1668 en møllersvend, der var taget ud af landet af de svenske. Han var rømt fra dem og kommet til Stralsund, hvor han havde lært møllershåndværk; siden var han kommet til Danmark igen. Om en langelænder, Christen Hansen, hedder det, at han af de svenske var voldelig bortført med de andre bønder der af landet. Han kom hjem igen, men da var hans fader død og gården afbrudt. En Eiler Rasmussen fra Magleby blev fanget af svenskerne og var under deres vold til Pinse 1660, men da han kom hjem, var hans faders hus brændt.

En smule om de nærmere omstændigheder ved udskrivningerne høres gennem nogle beretninger i Falsters Nørre herreds tingbog. En ung københavner, *Søren Jensen*, »med langt hvidgult hår, der ikke var krøllet, men hængte ret ned«, stedsøn af brygger David Madsen, var på Falster, da øen blev erobret af svenskerne. Han prøvede at komme hjem til København og slog følge med en anden karl, *Jens Ibsen*, fra Brønshøj. De forsøgte at komme til Sjælland, men fik at vide, at de ikke kunne tage med færgen, »da der var så mange

svenske«. De blev så henvist til en anden, åbenbart illegal, rute, men blev afvist. Efter at have sovet om natten i en lade, søgte de påny overfart, og en Peder Jensen Vedby førte dem over fra Gåbense, »og så snart de kom til Sjællands jord, da gik de op på landet, da tog de svenske fat på dem og slog dem med deres degner (kårder) og kæppe og satte dem hen hver i sin pram«. Lidt senere blev en *Morten Rasmussen*, Nr. Alslev, der havde hjulpet Søren Jensen, udskrevet til svensk soldat, og ombord på skibet, der skulle føre de udskrevne til Wismar, traf han Søren Jensen, som græd og sagde, at han ikke havde troet, de skulle samme kås. *Hans Rasmussen*, Nr. Vedby, var også udskrevet til soldat og på skibet sammen med Søren Jensen. Da de kom til Wismar, blev de indkvarteret udenfor byen hos en grynmalers kvinde. Her blev Søren Jensen syg. Han lå oppe på loftet; da Hans Rasmussen en dag kom op for at se til ham, var han død. Han blev klædt i det bedste lagen i sengen, og Hans Rasmussen gik til kaptajnen og lod ham det vide. Syv-otte soldater tog ham så på en ligbåre og bar ham til den katolske kirkegård; en korporal og en fændrik var med dem. Såvel Morten som Hans Rasmussen slap senere hjem til Falster, hvor de kunne berette om Søren Jensens skæbne.

Fund af mønter gemt i Hejls kirke. (Nationalmusæet).

PLYNDRINGER OG MISHANDLINGER

Hvor hårde de regulære udskrivninger af penge, varer, arbejdskraft og soldater end kunne være for folk, følte de *irregulære plyndringer* af tilfældigt omstrejfende tropper rimeligvis som et endnu større onde, så meget mere, som de i utallige tilfælde var ledsaget af voldshandlinger, slag, hug, drab og hvad der var mest frygtet, den regulære tortur, som mange blev udsat for i forbindelse med plyndringerne.

»Jeg vil ikke tale om de fattige folk«, siger Anders Hjørning, »der vidste ikke en nat rolig og kunne hvile uden frygt, men så tidlig de om dagen så en væbnet mand, måtte frygte, og om natten, hver gang de hørte en hund gø, måtte grue«.

Plyndringerne var ikke alene svenskernes sag. Vore forbundsfællers tropper, de kejserlige, brandenburgerne og polakkerne, stod på ingen måde tilbage for dem, og der lyder også adskillige klager over danske troppers plyndringer.

Der er endda ingen tvivl om, at den svenske hær var den bedst disciplinerede mellem dem. Men der var stor forskel på de svenske korps. Karl Gustaf Wrangel roses for sin enestående disciplin, og kendsgerninger viser, at denne ros ikke var overdrevet. »Ikke alle svensker må skæres over en kam«,

siger Anders Hjørring, »der er vidnesbyrd om, at overalt hvor Wrangel har været i kvarter, har der været holdt god justits og regimente. Og dertil holdt Wrangels folk fred og frelse over deres kvarter og bønder, at ingen turde komme og udplyndre dem, så de takker og roser dem fremfor de andre. Selvom Wrangel var borte, var hans folk alligevel ens. De nøjedes med det, de skulle have og holdt deres vært fredelig. Hvor de har været, er bønder og borgere bedre holden. Ligeledes var også Stenbuckens (Gustaf Otto Stenbochs) folk fromme og nogle af den tyske nation«.

Men det var langt fra alle de svenske officerer, der fik et så godt vidnesbyrd. Mange tolerede åbenbart troppernes plyndringer, andre formåede i hvert fald ikke at hindre dem, og enkelte tog selv del i dem. Blandt de værste var grev Waldech.

Ligesom ved den omtalte første plyndring, var der egne, som var særlig udsatte, og det var for en del de samme, der var ramt dengang, nemlig landet omkring *de store marchruter*. Her marcherede til stadighed nye troppeafdelinger, og de tog, hvad der var at få. Således klager Præsten Anders Madsen, Vemmelev over, at han har boet ved landevejen mellem Korsør og Slagelse. Ved første indfald fik han skudt en pistolkugle i ryggen, der har forvoldt ham stor smerte. Og siden er han som en, der boede på strøget, påny udplyndret og forjaget af gården. Præsten i Kjeldby på Møen klager over, at han blev udplyndret den første dag, svenskerne kom under det sidste indfald, og siden kunne han, eftersom han boede på den almindelige landevej, ikke være deres »umådelig« besøg kvit hverken dag eller nat; hans heste og hopper, en god del af hans kvæg og alle hans får er blevet ham frastjålet.

Hårdt ramt blev ligeledes de egne, hvor der gennem længere tid stod større troppekonzentrationer. Først og fremmest gik det slemt ud over Københavns omegn, Fredericiaegnen og Sydøstjylland i det hele taget. Men også fra andre steder, hvor der midlertidigt fandt troppesamlinger sted, lyder bitre

klager. Fra *Vordingborg* meddeles, at der i vinteren 1659, da svenskerne ville angribe Møen, i 5—6 uger stod hele regimenter og undertiden 6—7 eskadroner. »Hvorover fattige folk måtte på det sidste undvige husene. . . . Så større jammer og dyrtid med største elendighed kan ikke findes i dette hele land, som i denne by«.

Angrebet på Møen gik også ud over *Stubbekøbing* på Falster. Byfogden Hans Wolsen fortæller herom, at såfremt Møens land havde holdt sig endnu i 14 dage, så havde det været umuligt, at een borger kunne være blevet tilbage i Stubbekøbing, eftersom alle de regimente, som angreb Møen lå i Stubbekøbing og senere også en flåde på 24 skibe.

Når svenskerne var klar over, at de i løbet af kort tid måtte forlade en egn, blev disciplinen åbenbart slappet, og soldaterne søgte da at erhverve så meget ved plyndringer, som de var i stand til. Navnlig fra Fyn er der efterretninger om en hård »sidste plyndring« i efteråret 1659 umiddelbart før slaget ved Nyborg. På Hindema havde fogeden Hans Hansen stået sig godt med svenskerne, så gård og gods var blevet nogenlunde sparet, men så snart danskerne kom til Fyn, blev alt, hvad gården rummede, ført til Nyborg af svenskerne, bl. a. afgik der 6 rustvogne med fødevarer, og også fra bønderne blev korn og fødevarer kørt til Nyborg. Fra Ørbæk sogn beretter et synsvidne, at såsnart efterretningen om landgangen ved Kerteminde var nået dertil, blev bønderne meget elendigt plyndret og frarøvet alt deres korn, kvæg, heste, klæder og øvrige værdisager i kobber og tin, hvad de fattige folk til den tid havde beholdt. Mange af dem flygtede til skoven og holdt sig skjult der en tid; da de kom hjem igen, fandt de nogle tomme, ilde medhandlede huse og ikke en eneste mundfuld brød.

Da svenskerne skulle forlade *Sjælland* i 1660, forsøgte de sig også efter bedste evne med en sidste plyndring. Ove Juel, der var blevet kommissær for Holbæk amt og som sådan skulle føre kontrol med den svenske afmarch, arbejdede energisk,

og det lykkedes ham at skaffe bønderne mange heste og får igen, som svenskerne havde taget. I Kalundborg lykkedes det ham at få 32 heste, så de svenske ryttere måtte stå af og siden fortsætte til fods. Det gik ikke altid fredeligt af. Ove Juel havde fire kække karle med sig, der »caputerede (= dræbte mangan svenske«.

Om den nærmere *fremgangsmåde* ved plyndringerne foreligger adskillige efterretninger. Således vidnede Mads Rasmussen Skåning i Stadager vandmølle, at i det første indfald på Fastelavns mandag kom 5 svenske ryttere til hans hus og tog ham med Gewalt, at han skulle følges med dem til Ønslev og derefter til *Eskildstrup præstegård*; af hvilke fem ryttere de fire gik ind i fornævnte præstegård, og da de havde været lidt derinde, kom en af dem ud med tre sølvkander, 4 sølvskeer og 1 liden forgyldt sølvskål, så og en nathue af gyldenstykke med guldkniplinger på, et stykke grønt silke 8—9 alen langt. Foruden dette kom de ud med en sæk fuld af klæder, som han ikke kunne se, hvad var. Andre havde set, at de kom med tre af præstens heste.

Dette var en typisk »første plyndring«, hvor soldaterne fandt rigeligt at tage af og kun tog, hvad der faldt mest i øjnene og lettest kunne gøres i penge.

Men samme præstegård kom ud for en senere plyndring. Om denne vidnede Christen Jørgensen i Gunslev, at da han med flere af Eskildstrup bymænd gik vagt der i byen, da kom der om natten et stort parti svenske ryttere for salig Peders gård i Eskildstrup og slog porten i sønder for gården og red derind, og da de havde turneret i præstegården så længe, som de ville, da gik Christen Jørgensen med flere af Eskildstrup bymænd ind i præstegården, »og da de kom ind i stuen, fornam de den ilde at være medhandlet; sengeklæderne at være borttaget og fjerene at være udstukket på gulvene, og ellers, hvis (= hvad der var af) trævarer, som fandtes i stuerne, sønderslagne«. De gik siden derfra ud i haven ved præstegården, og der fandt de hr. Peder og hans

hustru liggende under gærdet i haven »bedrøvelig«, og efter at fornævnte parti var borte, tog Christian Jørgensen og Niels Pedersen Slente salig Peder ved hver sin hånd og fulgte ham ind i præstegården, »og var salig Peder ganske forfrossen«.

Ved denne plyndring fandt rytterne ikke, hvad de søgte, og de for derfor hårdt frem mod såvel bohave som mod beboerne.

Efterretninger om plyndringer forekommer i hundredvis. »Udi den svenske tid blev Allerup ganske udplyndret og frataget hvis (= hvad) de havde, som med tingsvidne er bevist«, hedder det fra Jerlev sogn i Vendsyssel. Fra Grindsted sogn berettes, at det først blev overfaldet af svenskerne, så folk i nogle uger måtte rømme husene for deres overvold og plyndring. Siden blev sognet plyndret af brandenburgerne og tilsidst af polakkerne, og resultatet af disse plyndringer blev, at sognet mistede 114 heste, 445 øxen og køer, 1310 får, lam og kvier, desuden meget, som ikke kan opregnes af svin, gæs, høns, klæder, kobber, tin, messing og andet«, hvorover en del af sognet er ganske øde og en del ganske forarmet«. Intet blev skånet. Også kirkerne blev opbrudt og plyndret. Fra Brande sogn, Nørvang herred, meldes, at brandenburgerne fra kirken tog et tinbækken, 10 lispund voks, en alterdug og en salmebog, og derefter tog polakkerne en sølvkalk og disk og en sølvflaske.

I reglen gik *vold* og *mishandlinger* hånd i hånd med plyndringerne. Hvis folk ikke stillede sig tilstrækkeligt forstående under plyndringerne eller forsøgte på den ene eller anden måde at lægge hindringer i vejen, især hvis de ligefrem prøvede at forsvare deres gods, løb de en alvorlig risiko for legemsbeskadigelser. Det samme hændte, hvis mænd forsøgte at forsvare deres hustruer mod voldtægt.

Direkte mishandlinger synes især at være taget i brug under soldaternes jagt efter skjult gods. Det var vitterligt, at mange havde forsøgt at bjerge lidt af deres ejendom ved at skjule den; det var soldaterne klar over, og de tog allehånde midler

i brug for at få folk til at røbe gemmestederne. Det lykkedes i mange tilfælde. Værst gik det imidlertid ud over folk, som intet havde gemt, eller som allerede havde mistet, hvad de havde gemt. Soldaterne ville nødig godtage disse forklaringer, hvorfor folk blev pint særlig hårdt »for det de ikke havde«.

Fra *Langeland*, hvor grev Waldecks tropper lå, kommer mange bitre klager. »Så har både ryttere og officerer hårdelig ladet pine og pint og plage både mænd og kvinder, som usigeligt er at opregne. De har dem mange uhorlige piner pålagt med bukspænden, pishen, skruer på fingrene, hovederne med strikker ombunden og så hårdelig anskruet, at blodet er sprunget ud af næse og mund. Så og med på hoved og fødder brændt med meget mere tyranni og hårde pinsler En del, som af pinen er undkommet, og frygtede for videre plage, har sig selv om livet bragt«.

De klagende fik ingen trøst hos grev Waldeck, for han handlede selv lige så ilde med dem, der skulle »kontribuere« til ham. Landstingsskriveren Niels Hansen fortæller om sin ilde skæbne, at han fik en officer, von Butler, i kvarter. Denne krævede »diskretioner«, og da Niels Hansen ikke kunne give dem, blev han trukket til Tranekjær og indsat i tyvefængslet i 3 uger på vand og brød. Nogle dage fik han dog slet intet, og han fik ikke en håndfuld foder eller strå at ligge på. De sagde, han skulle sidde der, til han blev sort. Von Butler truede hans hustru med, at han skulle skære ørene af hende og slå dem på kagen. Omsider fik hun skaffet nogle penge, og Niels Hansen slap ud af fængslet, men snart var det ham igen umuligt at opfylde kravene. Han blev så ført til Snøde og lænket sammen med en anden mand i fem uger. Imens blev konen og børnene drevet ud af huset, og svenskerne tog proviant, sengeklæder og alt andet. Han slap så atter fri, men måtte nu af med kobber og messing og andet, som han havde skjult, ja endog to skrin, som han havde sendt til Nakskov, måtte han skaffe tilbage til sine gæster.

Lignende mishandlinger skete *andetsteds*. Fra Rakkeby sogn

i Vendsyssel fortælles, at 14 af sognets bedste mænd blev bukspændt og pint så hårdt, at den stærkeste mand, Jens Nielsen, kort efter døde, og de andre rømte fra sognet. I Brande sogn blev folk pint og plaget med strikker og bøsselåse, så at de måtte købe sig løs fra dem med den formue, de havde i jorden, og nogle satte livet til ved denne pinsel. Sognepræsten i Thyregod, Nørvang herred, fortæller om sin lidelseshistorie: »De svenske polakker har afklædt mig til min blotte skjorte, slaget mig, pint mig med strikker om hovedet, det blodet er udgået af mine øjne, siddet for en blot sabel på mine bare knæ, ville hugge hovedet af mig, og skældte mig for en luthersk kætter og andet mere, som ikke denne gang kan beskrives. Men det barbariske folk polakker rykte det ganske op med rod, så mig blev berøvet og frataget mere end for 1.000 rigsdaler«.

Herremændene fik også den hårde tid at mærke.

Bendix Norby til Urup i Slags herred fortæller, at han først blev plyndret af svenskerne. »Der jeg da blev dem kvit, og de blev jaget af Jylland, kom til mig brandenburgerne, som var mig hårde og ubarmhjertige gæster. . . . de samme bandt og pinte mig uden al nåde, for jeg skulle give og vise dem penge og sølv, hvilke jeg da ikke havde, hvorfor jeg da om nattetide tilfods måtte rømme min gård og til Varde . . . så tog de bort af min gård alt det, jeg havde . . . Og eftersom jeg da havde intet i gården og ikke heller der kunne holde hus, for det var øde og nedbrudt, måtte jeg da være på andre steder meget mer end et ganske år«.

Voldtægt forekom også, men beretningerne derom er dog spredte, knap en snes tilfælde ialt kendes, og adskillige gange sætter præsten i kirkebogen et spørgsmålstegn ved påstanden om voldtægt. I Kagstrup ved Køge måtte en pige således stå åbenbart skrifte for lejemål med en svensk rytter, »som hun dog sagde sig at være voldtagen af mellem Køge og Kagstrup, om det ellers er en sandfærdig beretning. Gud ved det og dømmе derom«.

FLYGTNINGE

Al den elendighed, krigen førte med sig, tvang mange til at forlade hus og hjem og friste en kummerlig tilværelse som flygtninge. I almindelighed blev folk ved deres huse og gårde så længe, det var muligt; her havde de dog oftest tag over hovedet og den største mulighed for at få hjælp af venner og naboer, når noget påkom. Men mange steder blev plyndringer og mishandlinger værre, end de kunne udholde; mange blev fordrevet af sult, og mange fik brændt deres gårde, så de måtte andetsteds hen for at finde nogenlunde kår. Der var også dem, som flygtede i panik og angst for kommende farer.

Herredsfogden i Tune herred, *Mads Jensen*, fortæller således, at han måtte forlade sin gård på grund af den store indkvartering, men han flyttede til en begyndelse rundt hos naboerne med sin syge hustru, og tilsidst, da alting var taget fra ham, måtte han med stav i hånd vandre til Roskilde, hvor han fik husly og føde af gode mennesker.

Om *Søren Iversen* i Broskov ved Odense hedder det, at fjenden tog alt både kvæg, bæster og klæder, og tilsidst blev han jaget fra gården med hustru og børn. Han kom tilbage, men døde i armod 1663. *Søren Stisen* i Skovhuse fik på tinge bevidnet, at fjenderne havde jaget ham med hustru og børn fra hus og gård, gods og formue. Han var borte i 16 uger. Da han kom hjem, havde hans gård hverken døre eller vinduer, men husene var øde og tomme. Om *Kristen Andersen*, Kappendrup ved Odense, berettes, at svensken tog alt fra ham, så han måtte gå fra gården. Et år efter vendte han tilbage, og da havde han samlet sig lidt ejendele igen, men det blev taget fra ham, da fjenden trak sig tilbage til Nyborg.

Hans Krog i Næsby måtte med hustru og børn »undvige« sin gård, efter at fjenden havde plyndret ham for alle ejendele, der havde en værdi af 1190 sletdaler.

Mange præster måtte forlade deres præstegårde. Rasmus Jensen i Gaverslund ved Vejle fortæller, at fjenden røvede alt fra ham både levende og dødt. Han blev i sin præstegård, men blev mange gange afklædt, hugget, stukket og slagen. Omsider, da sognefolkene var forjaget og præstegården brændt, måtte han med hustru og småbørn løbe i skov, morads og skjul, indtil de kom til Vejle, hungrige og nøgne. I Andst herred klager præsterne over, at de har mistet gods og formue og har været forjagede fra hus og hjem og omsider er kommet tilbage til ruinerede, øde og afbrændte præstegårde.

Befolkningen måtte ofte søge tilflugt *i skove og moser*. I Ledøje ved København var husmændene således søgt til skoven med deres familier, så husene stod øde. Ib Andersen i Torup på Fyn måtte, da alting var taget fra ham, med kone og børn løbe i skov og kær for at bjerge livet og imens lade fjenden regere med huset og lade det gå efter deres villie. Fra Grene sogn, Skadst herred, fortælles, at hvor brandenburgerne kunne finde folk i moser og moradser, da slog de dem og pinte dem til at vise dem alt det, de havde. Beboerne i Hejnsvig og Ansager, Slags herred, søgte tilflugt i nogle sandbanker, der overalt var omgivet af moser og engbund, hvor kun stedkendte folk kunne finde vej. Her gemte de sig med koner og børn, kreaturer og rørligt gods. De gravede sig huler i bankerne, hvor hver familie havde sit hul med fælles indgang og med et trækhul for røgen. Bønderne var væbnede og holdt udkig. Engang viste en forræder 8 svenske ryttere derud, men såvel rytterne som forræderen blev dræbt.

Mange steder måtte hele landsbyers og sognes befolkning tage flugten. Beboerne i Grindsted, Slags herred, blev overfaldet af svenskerne og måtte i nogle uger rømme fra deres huse »for deres overvold, parti og plyndring«. Siden blev sognet plyndret af brandenburgerne, »hvorover vi fattige folk

da måtte nødes til at rømme af sognet med hustru og børn til Lundenæs len og der at blive udi 16 ganske uger udi stor elendighed gerådet«. I Brande sogn måtte enhver rømme fra hus og hjem formedelst røveri, pinsler og voldtægt. I Lerdrup by, Hads herred, blev folkene først forjaget af svenskerne og siden af polakkerne. Polakkerne plyndrede i Gylling sogn så voldsomt, at beboerne måtte flygte, efter at en del af dem var skudt og stenet til døde og en part hugget og lemlæstet.

Også på Sjælland blev hele byer rømmet. Om Skibinge ved Præstø hedder det i 1660, at der aldeles intet er sået til byens 21 gårde, da folkene er jaget derfra, så byen står ganske øde. Flere af gårdene er nedbrudte eller nedbrændte og resten ilde medhandlede. Og om samme by hedder det: »Folkene var forløbet byen, så der var ingen tilbage, hvorover alting blev den frataget og borttaget«.

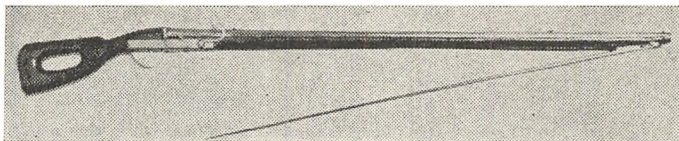
En sand folkeflugt synes at være foregået i egnen mellem Kolding, Ribe og Haderslev. Her havde de polske tropper deres faste lejre ved Skodborg, og de gav folk en så hård medfart, at hele sognes befolkninger synes at være brudt op og søgt til Kolding, Ribe eller Haderslev for at være nogenlunde i sikkerhed.

Om flygtningenes *skæbne* forlyder der i almindelighed kun lidt. Givet er det, at deres vilkår har været hårde. Kun få kunne regne med slægt og venners hjælp, de fleste måtte leve af fremmedes barmhjertighed. I Bårse herreds tingbog berettes, at Hans Mortensen, Rødstofte, der fik sin gård nedbrudt af fjenden, går omkring med hustru og børn og tigger. Fra Hvilsted og Spøttrup i Hads herred blev folk forarmede og fordrevne, så de måtte tigge deres brød hedder det, og fra Andst herred forlyder, at mange er så forarmede, at de drager om i Nørrejylland for at betle deres brød.

Mange flygtninge forsvandt uden at efterlade spor. I Dyrlev ved Vordingborg savnede man endnu i 1662 efterretninger om Mads Plov, Kirsten Villadsen og Lars Klant,

og fra Mern var Peder Mikkelsen og Jens Aader sporløst forsvundet. Nogle af dem var måske begravet på fremmede kirkegårde, andre havde fået den ublide skæbne at dø i skove og moser, hvor de havde søgt deres tilholdssted. I et brev fra lensmanden på Vordingborg J. K. Kørbitz hedder det, at »en del menneskers døde kroppe er beliggende på vildene mark her og der i lenet, af fugle og andet er de moksen fortærede.« Han beder om at måtte samle dem og lade dem begrave på kirkegårdene.

Men enkelte fik sat bo mellem de fremmede. Fra Brøndbyøster berettes, at en kvinde, Boel Pedersdatter, var kommet fra Smørumovre, hvor hendes mand var død, og hvor fjenden havde berøvet dem alt. Hun havde ingen steder at være, men man hjalp hende til at opsætte tre væggerum hus uden loft. Hun skulle gøre høstarbejde for den hjælp, hun havde fået. Al hendes ejendom bestod af lidt puder og tæpper, en hjulrok, en haspe, en bøtte og et lerkrus.

Luntemusket med foldebajonet (Tøjhusmusæet)

SAMARBEJDE MED FJENDEN

Under den langvarige besættelse måtte det nødvendigvis komme til et vist fredeligt *samarbejde* mellem befolkningen og besættelsesmagten. Dette var først og fremmest i befolkningens egen interesse, da det mindskede mulighederne for plyndringer og voldshandlinger, og da det også kunne give håb om at slippe lempeligere ved udskrivninger af skatter, kontributioner og mandskab.

På den anden side var svenskerne også interesserede i et nogenlunde gnidningsløst forhold. Der var i almindelighed ingen væsentlige fordele ved at drive befolkningen til en fortvivlelse, som kunne føre til snaphaneri og andre ubehageligheder. Hele sauvegardesystemet havde da også til hensigt såvidt muligt at stabilisere og normalisere forholdet mellem befolkning og besættelsesmagt.

Spørgsmålet var så, hvor langt dette samarbejde kunne strække sig, før det blev utilstedeligt og kom til at smage af eller direkte blive til *landsforræderi*. At trække en skarp grænse på dette område var særdeles vanskeligt. Dette blev fuldt ud anerkendt. Efter krigen måtte det nødvendigvis komme til et opgør med dem, der havde forset sig, men fra kronens side bestræbte man sig for at gøre dette så lempeligt som muligt.

Der blev udstedt et reskript, der blandt andet beskæftigede sig med dem, »som godvilligt har givet sig i svensk tjeneste og ladet sig bruge mod deres fædreland og været skadelige

med ord og gerninger«. I dette blev der i almindelighed opfordret til at fare med lempe, »da der findes stor undersked (= forskel) på deres forhold«. Navnlig måtte man skelne mellem det, der var sket frivilligt, og det, der var påtvunget folk. Dommerne advares derfor mod at dømme for hårdt. Visse medløbere og forrædere skulle dog straffes. Først nævnes dem, der havde brugt købmandskab med fjenden med korn og forråd, der var indsamlet af landet. Dømmes skulle også de, der godvillig havde skrevet til fjenden for at skade eller forråde deres landsmænd eller naboer eller disses gods, eller som havde givet fjenden anledning til at lægge særlige kontributioner på nogen. Ligeså skulle de straffes, som havde været med at forhøre deres landsmænd eller skaffet dem af med deres gods. Så nævnes de, der havde købt korn, øksne, foder, boskab, tømmer, jern eller andet enten på kronens, adelens eller andres gårde, i købstæderne eller på landet af fjenden, selvom de vidste, at det ikke tilhørte ham, og som kunne have ladet være at købe det. Disse skulle desuden erstatte ejermændene deres tab. Også kvindfolk, som kunne overbevises om at have holdt sig til fjenden og været indbyggerne skadelige med udspisning, eller som havde haft fire, fem eller seks efter hverandre, skulle straffes. I lige måde de mænd, der havde taget tjeneste hos fjenden og forført godtfolks fattige børn (til det samme). Men de, der havde solgt nogen til ryttere, soldater eller andre, skulle efter sagens beskaffenhed dømmes endog til Holmens arbejde. De, der i fjendens navn havde foretaget udskrivninger, skulle straffes med arbejde på Holmen. Og endelig skulle de dømmes, der havde indskrevet våben fra fremmede steder og solgt dem til fjenden.

Blandt de forhold, der blev tolereret som tilladelige, var en vis *selskabelig omgang* mellem de indkvarterede fjendtlige soldater og deres kvarterværter. Dette gav sig bl. a. udslag i, at svenske soldater hyppigt optrådte som faddere ved danske børns dåb. Man må antage, at det i de fleste tilfælde har været

frivilligt fra forældrenes side. Undertiden kan det måske have været nødtvunget. I Sørbymagle var således en svensk kvinde fadder ved en dåb, og præsten har ved hendes navn tilføjet: »Streng, ødsel og tyrannisk i sit kvarter«. Hun er formodentlig blevet taget til fadder for at formilde hendes strenghed noget, eller fordi hun selv ville det. Og som før nævnt træffer man ofte sauvegarder som faddere.

En stor rolle spillede åbenbart *handelen med svenske soldater*; gennem kontributioner og plyndringer kom svenske soldater i besiddelse af mange ting, kvæg såvel som løsøre, som de ved nærmere eftertanke ikke havde brug for og derfor afhændede til danskerne. Da svenskerne forlod Langeland, solgte de røvet kvæg for sølvknapper o. l. En ko blev således købt for 2 sølvknapper. En god ko købtes af fogeden på Hjortholm for 5 mark.

Undertiden kunne handelen drives i større stil. I Gørding og andre jyske byer deromkring havde svenskerne ligefrem holdt udsalg af røvet kvæg. Senere gjorde polakkerne det samme, og disse synes at have solgt til særdeles rimelige priser. Ingen havde givet mere end 1 rdl. for en ko, hvad der i sandhed var røverkøb.

Efter krigen vrimler tingbøgerne med *retssager* om kvæg eller gods, som det er lykkedes de fordums ejermænd at opspore i nabosognene eller andetsteds. Problemerne kunne ofte være komplicerede, da ejendele kunne være købt og solgt flere gange. For at forebygge altfor mange udviklede retssager forordnedes det, at hvis nogen havde mistet noget ved svenske kontributioner, og hvis dette var solgt af svenskerne, måtte det ikke fordres tilbage. Men røvet og stjålet gods, der blev opsporet, skulle udleveres til dets rette ejermænd.

Ejeren af herregården Landting i Nørrejylland, Mogens Rosenkrans, lod efter krigen fogeden på Bramminge, Peder Nielsen, tiltale, fordi han under krigen havde købt 43 øksne på Landting af svenskerne, som han nu ikke ville levere tilbage. Peder Nielsen forsvarede sig med, at han var tvunget

dertil af fjenden, der havde taget ham med til forskellige herregårde for at vurdere studene.

Det forekom også, at folk frivilligt arbejdede for svenskerne. En snedker i Humble på Langeland fabrikerede således hjulbøre til deres befæstningsarbejder og var desuden marketender for dem. Særlig grove tilfælde forekom også af *folk, der direkte skadede deres landsmænd* ved at være svenskerne vejvisere ved plyndringer, ved selv at plyndre i ly af svensk beskyttelse, ved at være svenskerne behjælpelige ved udskrivning af mandskab o. l., eller ved ligefrem at optræde som stikkere.

Da Langeland var besat af svenskerne, og mange beboere flygtede fra hus og hjem, benyttede andre lejligheden til at plyndre de øde gårde. Den ovennævnte snedker stjal således træ og heste fra beboerne. En Rasmus Ørebo havde i en bondegård opgravet en sæk tøj, der var skjult under ladegulvet, og fisket to gryder op af en vanddam. En karl fra Rudkøbing, Jens Lolle, blev dømt, fordi han havde forrådt for svenskerne, at landstingsskriver Niels Hansen havde nedgravet sit bedste gods i kamre og huse, og at han havde ladet to skrin føre til Lolland. En anden karl, Rasmus Nielsen, havde forrådt Christen Andersen til de svenske.

På Lolland blev en Jens Rasmussen Friis anklaget, fordi han havde været svenskernes anfører på plyndringstogter. Han havde bl. a. været sammen med en flok hos Thomas Snedker i Rolykke, men der kom de dog ikke ind, fordi denne holdt god vagt. Jens Rasmussen havde imidlertid slået og hugget i væggen. Samme Jens Rasmussen havde hjulpet svenskerne med at bryde Otte Ruedes mølle ned.

På Tune herreds ting blev en mand fra Haudrup anklaget, fordi han havde vist 6 svenske ryttere, hvor en nabo havde skjult to gode heste i Ulvemosen. Han tilstod, men hævdede, at han havde været tvunget til det. Det talte imidlertid stærkt mod ham, at han havde fået en hest af de svenske soldater i løn for sin angivelse.

Adskillige røvede og plyndrede fra deres landsmænd. Værst blandt samtlige røvere var utvivlsomt *Lars Krog*. Han havde en bondegård i Skuderup, Bårse herred, men tog frivilligt tjeneste som svensk soldat — efter eget sigende, fordi han var bange for at blive udskrevet til det. Han havde efter krigen et usædvanligt langt synderegister. Ikke alene havde han røvet med stor ihærdighed fra beboerne, men han havde desuden optrådt yderst brutalt og pint og plaget folk, som han røvede fra. Således havde han gentagne gange taget fra *Lars Lærke* på Høfdinghus, og da denne ikke havde stort mere tilbage, havde han pint ham og konen med tommelskruer, så blodet flød ud, og han satte en strikke om konens hoved, så der sprang blod ud af ørerne. Flere folk havde han forjaget fra hus og hjem, bl. a. *Mads Pedersens* kvinde i Tågeby, idet han havde truet hende med at sætte en gloende tang på hendes næse. Juleaften 1659 havde han overfaldet en mand fra Allerslev og hugget 3 huller i hans hoved og stukket ham i albuen med sin kårde, så manden var vanfør i 26 uger.

Omsider blev hans ugerninger større og flere, end svenskerne kunne tolerere. Han blev fængslet og efter fredsslutningen givet i øvrighedens hænder. Herredstinget erklærede, at hans begangne gerninger havde dømt ham til døde, fordi han frivilligt havde givet sig i svensk tjeneste og været skyld i og selv været med til, at en del undersåtter i herredet var blevet pinte, slået, huggede, udplyndrede, berøvede og bestjålne om dagen såvel som om nattetider.

Blandt de øvrige danske, der gik i svensk tjeneste, gjorde to soldater sig særlig uheldigt bemærkede. Det var en *Johan Wiedemann*, der avancerede fra kornet til major, og en *Hans Iversen* fra Næstved, der blev forfremmet fra underofficer til at agtes lige med en ritmester. Hans Ritmester havde til opgave at udskrive danske bønderkarle til svenske soldater. Han blev åbenbart almindelig forhadet af befolkningen. I Næstved bys tingbog berettes således, at han engang,

da han rejste i svensk tjeneste, kom ind i en gård i Haldager og forlangte en vogn. Gårdmandskonen sagde da: »Vi har nu andet at tage vare end svensken«. Hvortil Hans Ritmester svarede: »I skal nu også tage vare på mig, vi er nu alle svenske«. I samme by traf han tre danske karle, som han befalede at følge ham til den svenske lejr. Men karlene råbte: »Fanden skulle følge ham, og han skulle få skam på sin krop, fordi han tjente svensken«. Han blev i landet efter freden, men næppe var svenskerne borte, før han en nat blev myrdet i sit hus. Johan Wiedemann deltog i stormen på København og blev her hårdt såret. Senere blev han svensk kommandant i Korsør. Da freden kom, havde han samlet en formue i penge og sølvtøj. En skipper fra Skelskør skulle fragte dette og andet gods til Lybæk, men skibet blev taget på vejen, uvist af hvem. Wiedemann blev rasende og gjorde stor tumult i Skelskør blandt borgerskabet, men han fik ikke sit gods tilbage.

Et interessant vidnesbyrd om stemningen blandt befolkningen giver en sag fra Falsters Nørre herreds ting i 1662. Da sagen tilsyneladende ikke kom til nogen afgørelse, og da beskyldninger står mod beskyldninger, er det vanskeligt at sige, hvor megen sandhed der er i de forskellige udsagn. Selve hovedsagen er imidlertid klar nok; det drejer sig om befolkningens stilling til en mand, der tydeligt gik svenskernes ærinde, og det viser, hvad det under besættelsen var farligt at sige eller i hvert fald at blive beskyldt for at have sagt.

I Vaalse på Falster levede en student, *Eskild Jørgensen*, der tydelig nok var svenskvenlig, og som ikke lagde skjul på denne indstilling. Han kom derved i modsætning til byens øvrige beboere. Gentagne gange sagde han ting, der stødte dem. Margrete Niels Møllers kunne således fortælle, at en gang hun var oppe i præstegården, hørte hun Eskild Jørgensen sige, mens sauvegarden hørte på det: »Når I andre faldt på knæ i kirken, råbte og bad for den danske konge, så bad jeg for den svenske konge med sammenlagte hænder, således

at Gud ville give den svenske konge lykke og mod til sejr at vinde, at Sveriges rige måtte komme på fode«, og han fortsatte: »Se, om ikke Gud nu også har bøn hørt mig«. Hertil svarede Margrete Niels Møllers: »Det gjorde I ikke som nogen ærlig karl, at I ville så bede os fjenden i landet«. Men Eskild havde til dette sagt: »I svarer som de dårlige kvinder«. Hans Jensen og Mogens Hansen kunne berette, at engang, da de sammen med Eskild gik til kirken, beklagede de sig over fjenden, og Eskild havde da sagt: »Det volder det (= kommer af), at sværdet ikke bruges ret i disse lande. Nu er den kommet, som kan bære det ret, derfor går det ham vel«.

Særlig sognefogden Morten Lauridsen havde været Eskilds åbenbare fjende. Engang var han, beretter Eskild, sammen med nogle andre Belials børn kommet til Eskilds søsters hus og havde sagt, at Eskild straks skulle tage til den svenske krigskommissær i Nykøbing, og da han godvilligt var gået med dem, havde Morten foged løftet en økse i vejret og sagt: »Nu skal du få både skam og last, du har længe truet at ville anklage mig for øvrigheden, fordi jeg selv hugger og lader andre hugge så meget af skoven, nu skal og må jeg hugge dig ihjel med denne økse, helst efterdi det nu er så i denne krigstid, at her er ingen øvrighed, ej heller lov og ret i landet, men hver kan gøre, hvad ham lyster«. Men en svensk korporals tjener havde forhindret sligt mord og uskyldig blodudgydelse, beretter Eskild.

Siden havde Morten Lauridsen udvirket, at Eskild Jørgensen sammen med de andre beboere kom på skansearbejde ved Stenkås skanse, og det pinte Eskild meget som en hæderlig student at skulle trælle og slæbe sammen med almuen. Heldigvis anså de fromme svenske officerer, der frygtede Gud, det også uværdigt, og de havde befriet ham for arbejdet. Han havde så vemodigt beklaget sig for den svenske kaptajn, hvorledes han blev forfulgt af Morten Lauridsen og hans andre bysfæller, og så havde svenskerne grebet ind mod dem. De øvrige, der havde været med til skansearbejdet, påstod imid-

lertid, at Eskild til svenskerne havde fortalt, at sognefogden skulle have sagt, at djævelen skulle skanse for kongen af Sverige, men for kongen af Danmark ville han gerne skanse. Ligeledes skulle sognefogden have bedt ondt for kongen og Sverige og fået bønderne til med knæfald at bede, at kongen af Sverige skulle drukne i havet med hele sin krigshær.

Om sognepræsten hr. Christoffer Hansen og sognedegnen Jørgen Christoffersen havde Eskild fortalt svenskerne, at de sammen med sognefolket to gange om ugen havde forbandet den svenske konge med al hans magt.

Resultatet var blevet, at Morten Lauridsen var sat i fængsel med bolt og jærn og truet på livet med den højeste galge. Hvis ikke godtfolk havde grebet ind, havde han også mistet det. Ligeledes blev degnen fængslet og truet på livet, også præsten blev truet, og fjenden blev såre forbitret og grisk på hele sognet og truede med at brænde det af, men nøjedes med »at tage pligt af det, så det svier til marv og ben på os fattige folk«.

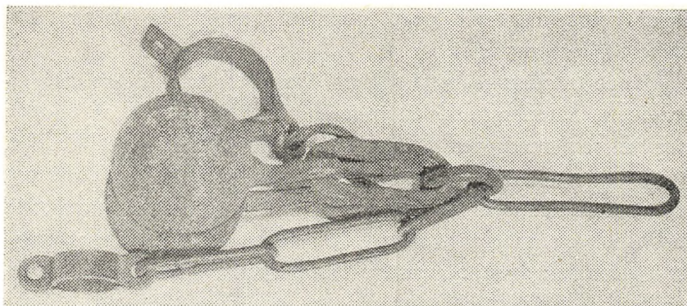
Det fremgik imidlertid ikke af sagen, om Eskild Jørgensen blev dømt, og hvilken straf han i så fald fik.

Et særligt problem bød *kvindernes forhold* til de svenske soldater. Som det i reglen går under fjendtlige besættelser, var der også her en del kvinder, der ikke i fjendskabet landene imellem så nogen hindring for nært samkvem med fjendens soldater.

I de fleste sogne var antallet dog meget beskedent. På Sjælland finder man sjældent mere end to-tre kvinder i hvert sogn, der må stå offentligt skrifte for lejermål med svenske soldater«. I adskillige sogne er der slet ingen. På Lolland synes pigerne at have været mere indladende mod de fremmede. I Halsted-Avnede sogne fødtes talrige uægte børn med svenske barnefædre. I flere tilfælde anføres: »En svensk kaptajn, som blev skudt for Nakskov«. Også i Søllested-Skovlænge sogne træffes mange tilfælde. På een dag stod tre kvinder offentligt skrifte, fordi de »lå i med svenske ryttere«. Under-

tiden blev utugten ligefrem sat i system. Således hedder det i Halsted kirkebog: »1658 den 7. juli publice absolveret Mads Brun i Halsted og hans hustru formedelst deres rufferi med forbuden brændevinssalg og horen at holde i deres hus for ryttere. Så og Anna Kaaris formedels hun havde selv prostitueret sig for ryttere og med dem beganget horeri«.

Et nærbillede af forholdene får man fra Næstved. Jakob Badskærs hustru, der ganske vist ikke med nogen ret kunne kaldes uberygtet, fik straks efter svenskernes ankomst gode venner blandt soldaterne. En aften blev hun således set at sidde i Homelhuset på fyrstedet og drikke brændevin sammen med en svensk trompeter. Hun havde også flere gange siddet og drukket sammen med rytterne og opført sig således, at officererne havde sagt, hun skulle skamme sig over at bære sig sådan ad, og de havde spyttet og råbt efter hende og skældt hende ud for en hore.

Henrik Gerners lænker i Birkerød kirke.

SNAPHANER

Befolkningens reaktion over de svenske udskrivninger, plyndringer og andre overgreb, var i almindelighed, at de bøjede sig for overmagten og fandt sig i det uundgæelige. Når det blev for hårdt, søgte de redning ved flugt til »Skove og Skjul«, til andre egne, til købstæderne eller undertiden, hvor der var mulighed for det, til udlandet.

Men der var også dem, som ydede *aktiv modstand* mod besættelsesmagten. Denne modstand kom til udtryk på forskellige måder, undertiden som spontane reaktioner overfor udplyndringer og mishandlinger, nu og da som enkeltmænds behjertede indsats i visse henseender, i flere tilfælde ved dannelse af smågrupper, der foretog overfald på svenske soldater efter tid og lejlighed, og endelig ved dannelse af større organisationer med videre militære mål for øje.

Fra den belejrede hovedstad blev de lokale modstandsbevægelser hjulpet efter evne, og i enkelte tilfælde kom det til nøje samarbejde med dem. Det hændte også, at der blev udsendt opfordringer til mere omfattende folkerejsninger, men

nogen større centralt ledet modstandsbevægelse lykkedes det ikke at få organiseret.

Blandt modstandsbevægelsens opgaver var *efterretningstjenesten*. Således ydede mange en indsats ved at opretholde forbindelsen med den indespærrede hovedstad. Det hedder, at mange sjællandske bønder og andre holdt både skjult ved kysterne, med hvilke de undertiden sejlede til København med budskaber og proviant. Andre bragte bud til de danske tropper under felttogene. Præsten *Peder Nielsen Bøggvad*, Stenderup ved Kolding, beretter således om den tjeneste, »jeg i denne og forrige fejdes tid, flid og tro forrettet har, endog ofte med stor livsfare«. Bl. a. havde han gentagne gange vovet sig fra Jylland til Fyn med underretning om, hvorledes det gik i Jylland. Og præsten i Kølstrup ved Kerteminde, *Poul Bagger*, fortæller, hvorledes han, da den danske og den svenske hær stod overfor hinanden, ransagede, hvor stærk fjenden var, og erkyndigede sig om dens hensigter, hvorpå han forlod hus og hjem og på sine ben søgte til general Schack og fortalte ham det. Til gengæld plyndrede svenskerne hans præstegård i bund og grund.

I kirkebøgerne berettes undertiden om *drab på svenske soldater*. De nærmere omstændigheder omtales sjældent, så det skyldes vel i reglen tilfældige episoder. Den 2. februar 1659 blev således i Rye kirke begravet to svenske ryttere, der var skudt ihjel i Ejby, den ene hos Tyge Pedersen der i byen. Og den 29. februar 1659 blev sauvegarden Peder Jonssen Svenske begravet i Alsted; han var blevet dræbt af Peder Goos i Hyldstrup.

Traditionerne ved at berette om adskillige enkeltpersoner, der privat førte krig mod svenskerne. Således skulle præsten i Føllenslev, *Ludvig Hansen Herfordt*, ved nattetider hemmeligt have ombragt mange svenske soldater. Der fortælles også om spredte *overfald* på små svenske afdelinger. På herregården Knabstrup ved Holbæk skulle befolkningen således have overfaldet en del svenskere og hugget dem ned.

Disse beretninger kan kun sjældent verificeres, men undertiden har det dog været muligt. Således er der blevet fortalt, at 18 svenske soldater var indkvarteret i *Smørumnedre* vest for København. De plyndrede og plagede befolkningen efter bedste evne. Omsider kunne bønderne ikke længere udholde deres plageånder. En nat, da svenskerne holdt et større drikkelag, samlede bønderne sig fra Smørumnedre, Smørumovre, Sørup og Måløv, overfaldt rytterne og dræbte dem med økser og høtyve, hvorefter de begravede dem på bymarken. I 1912 fandt man i en grusgrav ved Smørumnedre skeletter af 10 personer, og senere har man fundet endnu flere. Kranierne havde mærker af øksehug og stik, sandsynligvis af høtyve, enkelte af dem var knust, formodentlig ved kølleslag. Dette fund lader ingen tvivl tilbage om traditionens pålidelighed.

Om nogle overfald foreligger der sikre efterretninger. Påskedag 1658, altså efter at Roskildefreden var sluttet, fandt et sådant overfald sted på landevejen mellem Roskilde og Holbæk ved herregården *Trudsholm*. En flok svenske ryttere red ad vejen mod Holbæk. Da de passerede et lille hus, faldt tre skud; en rytter og to heste blev såret. Derefter styrtede 8 mænd ud af huset og løb mod skoven nord for vejen. Svenskerne forfulgte dem og indhentede dem ved Trudsholm. Her kom det til kamp. Mændene værgede sig med lange bøsser, men de syv blev dræbt og den ottende taget til fange. Fangen hed Anders Pedersen. Han fortalte, at mellem de andre havde været Morten Hestegilder, Jens Smed i Sonnerup, Jens Rytter og Peder Kaptajn, som før boede ved disse huse. De døde blev begravet på Sonnerup kirkegård. Fangen blev ført til Kalundborg og overgivet til Kalundborg Rådstueret, som dømte ham til døden for overfaldet. Så forlod svenskerne imidlertid Sjælland, og Anders Pedersen slap med livet, ikke fordi han blev benådet, men fordi man ikke kunne blive enige om, hvem der skulle betale henrettelsen.

Mange steder blev der dannet »*snaphanebander*«. For en

stor del var det danske bondekarle, der var flygtet fra svenske udskrivninger.

Svenskerne førte naturligvis en ubarmhjerterig kamp mod snaphanerne. Sidst på året 1659 lykkedes det dem at overraske en snaphanebande på 9 mand, der holdt til i skovene omkring *Antvorskov*; mellem dem var bonden Peder Jensen fra Sørbymagle. De fleste, deriblandt Peder Jensen, blev dræbt, mens enkelte undslap. Peder Jensens lig blev skjult i jorden og efter krigen nedsat på Sørbymagle kirkegård.

På Hevringholm gods blev nogle bønder i efteråret 1657 fængslet og ført til Århus, beskyldt for »snaphaneri«. Det lykkedes dog fogeden at få dem reddet ved bestikkelser mange steder.

En svensk officer karakteriserede befolkningen på Møen som ondskabsfuld, hårdhjertet og ganske opsætsig. I løbet af to-tre uger havde bønder morderisk og letfærdigt dræbt 3 ryttere og 3 infanterister af hertugen af Weimars regiment. Fra Svendborg melder en svensk oberstløjtnant, at de ofte må stå under våben om natten af frygt for omegnens befolkning, og en oberstløjtnant i Fåborg turde næppe vove sig ud af byen for at udføre brandskatninger og eksekutioner, da det mandskab, der skulle udskrives fra denne egn, havde samlet sig i en stor skare og havde trukket sig ind i de store skove, beredt på et hårdnakket forsvar, hvis nogen ville angribe dem.

Fra *Jylland* er efterretningerne om snaphaneverksamhed ret sparsomme. En officer beretter dog om en stor ulykke, der er overgået ham. En af hans afdelinger var på vej fra Århus til Fredericia blevet overfaldet af snaphaner og nedhugget. Kun to ryttere var undsluppet.

Et vist snaphanepræg havde den virksomhed, oberst *Hans Friis* udfoldede fra Clausholm. Han havde samlet nogle rytterafdelinger og førte med dem guerilla mod svenskerne. Flere gange forsøgte svenskerne angreb på Clausholm, men kunne intet udrette, da de manglede artilleri. Hans Friis hindrede dem i at indkræve kontributioner, og almuen fra en vid om-

kreds gemte deres gods på gården. Det lykkedes også Hans Friis at fange en del svenske sauvegarder, der lå i kvartererne rundt om, og siden gjorde han sit bedste for at beskytte befolkningen mod de allieredes overgreb.

Efter Karl Gustavs fredsbrud blev der gjort forsøg på at rejse en oprørsbevægelse i *Skåne*. En løjtnant Ludvig Stats dannede en illegal organisation i det sydvestlige Skåne af ridefogder og herregårdsskytter, og i Malmø kom det til en omfattende sammensværgelse. Førstemanden var her *Bartholomæus Mikkelsen* i Limhamn. Dens mål var at tage herredømmet i Malmø. Over Dragør holdt Bartholomæus en livlig forbindelse med Sjælland, og det blev planlagt, at et dansk ekspeditionskorps fra København skulle deltage i angrebet. Langt om længe blev angrebet fastsat til den 16. december 1658. Korpset blev indskibet, men toget blev opgivet på grund af modvind. Den 26. december blev forsøget gentaget. Skibene kom afsted, men tog fejl af vejen og gik på grund ved Saltholm. De gentagne uheld skuffede malmøboerne dybt, men de håbede dog på et tredje forsøg. Forinden det kom, blev sammensværgelsen opdaget, og de fleste deltagere fængslet. Bartholomæus Mikkelsen og to andre af hovedmændene blev henrettet og mange andre straffet med store bøder.

Imidlertid rejste bønderne i Blekinge og de skånske skovbygder sig mod svenskerne, bl. a. opmuntret af en dansk landgang ved Ystad. Forsøgene på større operationer blev snart slået ned, men en hårdnakket snaphanebevægelse holdt sig i Nordskåne længe efter, at Københavnsfreden var sluttet.

Bornholmerne præsterede derimod en vellykket rejsning. Svenskerne overtog øen efter dens afståelse ved Roskildefreden, men tunge skatter og udskrivninger af mandskab gjorde hurtig bornholmerne forbitrede på deres nye herrer. I august sendtes fra København opfordringer til øen om at løsrive sig. En sammensværgelse blev dannet med præsten *Poul Anker* i Hasle og *Jens Pedersen Kofod* som hovedmænd. Den 8. december red den svenske kommandant *Prinzenskjöld* til Rønne

med nogle få ryttere. Om aftenen trængte Jens Kofod og andre ind i hans kvarter. Han overgav sig og blev ført ud i byen, hvor han blev skudt, efter sigende under forsøg på flugt. Den 9. december blev drabet kendt, og hele øen rejste sig. Nogle mindre svenske afdelinger blev likviderede, hvor-efter bornholmerne gik mod det svenske hovedkvarter, Hammershus. Den fåtallige svenske besætning overgav sig samme dag. Jens Kofod blev foreløbig øens kommandant, og en deputation sejlede til København, forkyndte øens befrielse og overgav den til kong Frederik til arv og ejendom.

Den stærkeste og bedst organiserede modstandsbevægelse fandtes utvivlsomt i *Nordsjælland*. Her var man med fra første færd. Den 28. august skriver Karl Gustav Wrangel fra Helsingør, at snaphanerne heromkring forstærker sig, så fast ingen kan rejse sikkert. Grev Waldech, der havde 30 ryttere med sig, blev angrebet på vej til Frederiksborg og mistede en korporal og en hest. Desuden skal en af deres førere, Svend Poulsen, allerede have samlet 2—300 mand. Det sidste var en fejltagelse. Svend Poulsen opererede ikke i Nordsjælland. Bevægelsens ledere var her kongens ridefogder, *Lorenz Tuxen* på Hørsholm, *Hans Rostgaard* på Krogerup og *Hans Madsen* på Frederiksborg. De var alle forblevet i deres stillinger og stod en tid lang i et tilsyneladende godt forhold til svenskerne, mens de i det skjulte bekæmpede dem efter evne.

Deres bestræbelser gik bl. a. ud på at holde *forbindelse med København*. Gang på gang sendte de fiskerbåde gennem de svenske afspærringer med meddelelser om svenske troppebevægelser og andre forhold af interesse. Ligeledes videresendte de breve fra de belejrede til omverdenen. Hans Rostgaard bragte således breve fra København til admiral Obdam, da den hollandske flåde lå nord for sundet, og svar tilbage fra ham til København. Lorenz Tuxen sendte 21 gange i løbet af et år bud til København. Begge kunne de meddele dato for stormen på København og give oplysninger om svensker-nes udrustning.

Lorenz Tuxen havde desuden en skare behjertede medhjælpere, der førte *snaphanekrig* mod svenskerne. Hans førstemand var *German Smed*, der »på Tuxens ofte og indtrængende gentagne opmuntring har gjort allehånde anslag ved dag og nat både i skovene og i det åbne land og med største livsfare«. Blandt disse bedrifter var fornagling af svenske kanoner og ødelæggelse af sprængsager. Et heldigt overfald blev foretaget i skoven mellem Nærum og Høsterkøb på den svenske kancellisekretær Joehls. Karl Gustavs brevkiste blev erobret og indholdet dels ødelagt — brevene fløj omkring i bøgetoppene, hed det — dels bragt til Lorenz Tuxen. En bedrift, der ærgrede Karl Gustav overmåde. Engang organiserede Lorenz Tuxen et overfald på selve Karl Gustav. Man havde bemærket, at svenskekongen undertiden, kun ledsaget af få ryttere, kørte mellem København og Kronborg. Lorenz Tuxen fik 12 skytter anbragt i et ellekrat ved Nivå. Efter planen skulle kongen fanges og sendes til København. Overfaldet mislykkedes imidlertid. Det første skud, der skulle have nedlagt den svenske forrider, hvorved karossen ville være standset, fejlede så meget, at det kun skød en knap og en tommelfinger af ham, og da nogle svenske ryttere greb ind, flygtede skytterne. »Således mislykkede dette mig til hjertesorg og skade«, skriver Tuxen.

Da der i maj 1659 var planer om, at København skulle undsættes af sjællandske og jyske tropper, udfoldede Tuxen stor virksomhed. Det lykkedes ham at få udarbejdet en nøje plan over svenskelejren ved Brønshøj. Ligeledes arbejdede han energisk på at samle tropper sammen med Hans Madsen på Frederiksborg. Hans Madsen beretter herom: »Må jeg Lorenz Tuxen give det vidnesbyrd, at han dertil anvendte sin største flid som en ærlig og tro undersåt og med mig opbragte og bestilte en del folk, som udi Hirschholms skove sig skulle forsamle på en vis tid og sted og derfra ligge på fjendens vagt og gå den at nedlægge og siden til København at begive, men som samme vort forehavende, i hvor hemmelig

vi det bestilte, de svenske af onde og utro mennesker blev åbenbart, måtte han fly, fra hvis (= hvad) han havde«.

Da stormen på København var afslået, samlede nordsjællænderne sig om det store forsøg på at generobre *Kronborg*. Et foretagende, der ville have været af stor militær betydning, hvis det var lykkedes. Også i dette foretagende var Lorenz Tuxen blandt hovedmændene. *Hans Rostgaard*, præsten i Birkerød, *Henrik Gerner*, ingeniøren på Kronborg, *Ole Stenvinkel*, studenterne *Gregers Hansen* og *Christoffer Hansen*, *Jens Henriksen* og andre borgere i Helsingør samt en engelsk oberst *Hutchinson* var medvidere i planen og aktive deltagere i forberedelserne. Planen gik ud på, at bevæbnede folk skulle komme ind på Kronborg med en provianttransport. De sjællandske bønder og håndværkere, der i hundredevis arbejdede på Kronborgs befæstning, skulle hjælpe til med at overrumple den svenske besætning, oberst Hutchinson skulle dertil gribe ind med engelske matroser, og endelig skulle en mindre troppeafdeling komme fra København.

Kort før overfaldet skulle ske, blev planen imidlertid røbet. Svenskerne opsnappede nogle breve, der skulle smugles til København, og de slog straks til med hård hånd. En række af deltagerne, Oluf Stenvinkel, Henrik Gerner, Gregers Hansen, Jens Henriksen m. fl., blev arresteret. Hans Rostgaard reddede sig ved flugt til København. Lorenz Tuxen forsøgte ligeledes at flygte, men måtte overgive sig. Svenskerne blev imidlertid ikke klar over hans andel i sammensværgelsen, han blev sat på fri fod og slap til København. Oluf Stenvinkel blev henrettet, Henrik Gerner, Gregers Hansen og Jens Henriksen blev dømt til døden, men benådedes. De blev imidlertid holdt i hårdt fængsel, og Jens Henriksen døde af skørbug. De øvrige slap med fængsel og store bøder.

Kronborgs sammensværgelsens sammenbrud lammede den nordsjællandske modstandsbevægelse. Da Tuxen og Rostgaard var borte, synes den stort set at være døet hen. Fra krigens sidste tid høres intet fra den.

Svend Poulsens underskrift

GØNGEHØVDINGEN

Et kapitel for sig indenfor den danske snaphanebevægelse blev skrevet af *Svend Poulsen*, også kaldet *Gøngelhøvdingen*, Danmarks berømteste snaphane gennem alle tider — omend berømmelsen for en stor del skyldes Carit Etlars roman.

Svend Poulsen tjente sin meste tid som regulær soldat, men han udførte sine største bedrifter som friskarefører, snaphane. Han var født i Skåne omkring 1610. Allerede i Kejserkrigen tjente han som soldat, var en tid i hollandsk krigstjeneste, kom så hjem og deltog i Torstensonkrigen, til en begyndelse som korporal. Da krigen brød ud i 1657, boede han i Laholm og var således midlertidig svensk undersåt. Han gik straks i dansk tjeneste, idet han tilbød at hverve et kompagni på 100 mand. Han fik samlet kompagniet, der for størstedelen bestod af folk fra Halland og Bjerger herred. Gentagne gange kæmpede han med held mod svenskerne og vandt stor berømmelse; som belønning fik han rang som *kaptajn*. Kampene var hårde, de kostede ialt hans kompagni 45 mand. Efter fredslutningen i Roskilde gik han med sine folk til Sjælland, hvor

han fik forsikring om kongens nåde, men foreløbig intet andet. Hans folk fik kvarter ved Frederiksborg.

Da Karl Gustav landede i Korsør i august 1658, blev folkene i hast trukket ind til hovedstaden. Svenskerne kendte ham godt nok; som omtalt troede de, at han i slutningen af august opererede med de nordsjællandske snaphaner, men på denne tid var han andetsteds beskæftiget.

København var ved belejringens begyndelse i en fortvivlet stilling. Alt, hvad der kunne gøres for at vende svenskernes opmærksomhed andre steder hen, måtte forsøges. Blandt de få muligheder var de regulære tropper på Lolland-Falster under *Christoffer Lindenov*. Man kunne ikke vente sig meget fra hans side, men i forbindelse med en sjællandsk folkerejsning kunne han måske udrette noget. Det måtte i hvert fald prøves.

Svend Poulsen fik så til opgave at organisere den sjællandske rejsning. Den 22. august udstedte kong Frederik *et åbent brev* til sine undersåtter, hvori han opfordrede dem til at gøre fjenden alt muligt afbræk og skade. »Til hvilken ende Vi og nådigst har anbefalet Svend Poulsen sig ud på landet at begive og almuen at samle. Thi bede Vi alle og enhver, som fjenden afbræk gøre vil, af al magt ham behjælpelig at være udi alt, hvad han eders tjeneste kan behøve, og hvorved fjenden al skade og nachdel kan tilføjes«. Kongebrevet var i og for sig ikke til at tage fejl af, hele almuen, d. v. s. mand af huse skulle rejse sig, og fjenden skulle tilføjes al mulig skade, hvad man vel måtte forstå således, at alle midler måtte tages i brug.

Svend Poulsen har rimeligvis straks forladt København. Han sejlede over Køge bugt og landede nord for Køge med enkelte ledsagere, bl. a. en norsk skipper Niels Berg og en major Flabius. Hans plan var at komme i forbindelse med de officerer fra den nationale hær, der endnu sad på officersgårdene og få dem til at rejse befolkningen. Han slap forbi Køge og tog kvarter ved Ganneskov, hvor han blev fire dage. Her-

fra sendte han bud til kaptajnerne, men hans opfordring blev ikke fulgt. Kaptajnerne ville ikke påtage sig det unægtelig også farlige hverv. De svarede, at de kun ville kæmpe sammen med regulære tropper.

Det blev hurtigt klart, at denne vej ikke var farbar. Svend Poulsen måtte så forsøge noget andet, og hans nye plan blev da at hverve *et frikorps* og med det optage kampen mod svenskerne. »Med stor besværlighed«, beretter Svend, men alligevel på forbavsende kort tid fik han skrabet 20 mand sammen. Hans hovedhjælper ved hvervningen var husmand *Laurids Hemmingsen* fra Sjolte, »en god, ærlig, tro dansk karl«, siger Svend om ham, »hvilken var alle vegne meget velkendt udi Sjælland, og som ikke lod sig fortryde ved dag og nat at rejse omkring udi landet mig ikke alene god kundskabs recognition at føre, men endog en del mandskab mig at tilbringe og forskaffe«. Et glimt af Laurids Hemmingsens virksomhed får man, da et tingsvidne beretter, at han efter Svend Poulsens overfald på Snesere præstegård, blev set på Sjolte gade, og han gik da ind til en mand ved navn Peder Skrædder for at nøde ham til at gå omkring til kaptajner og bønder med de oprørske breve, d.v.s. kongens opfordring, som skulle oprøre landet og få folk til at gå til Svend Poulsen og gøre svensken afbræk. Peder Skrædder havde imidlertid stået imod og ville ikke straks gå med brevet, hvorpå Laurids Hemmingsen havde truet ham og ville have skudt ham ihjel, for han havde lange pistoler hos sig på hesten.

Blandt Svend Poulsens øvrige *mandskab* var *Peder Christoffersen* fra Smidstrup, om hvem det hedder, at han havde været berygtet som snaphane og for berørte årsagers skyld en lang tid havde skyet både kirken og sit eget hus; *Anders Bødker*, der ved nattetid havde måttet rømme fra sit fæstehus under Gunderslevholm, og som svenskerne bl. a. havde røvet fire fede oldensvin fra, og *Anders Laursen* i Snesere med sine to sønner Morten og Povl. Han var blevet fuldstændig udplyndret af svensken og var derefter gået med Svend. Ende-

lig kan nævnes gårdfæsteren *Rasmus Jensen Hugger* fra Elmue, der havde måttet forlade sin gård formedelst fjendens hårde medfart og havde fulgt Svend, samt Svends svigersøn, *Hans Svendsen*. Svend Poulsens andre tilhængere har sandsynligvis været af samme slags, bønder, der var fordrevet fra hus og hjem, og som derfor havde et personligt regnskab at gøre op med svenskerne.

Det første *togt*, rimeligvis o. 29. august, gjaldt herregården Totterupholm (nu Rosendal). Her var svenskerne imidlertid flygtet, men Svend fik nogle heste. Så drog skaren tilbage til Karise, hvor en kvartermester og tre ryttere blev nedlagt. Igen gik det sydpå, og ved Lystrup mødte Svend »en ganske hob proviantvogne, som skulle til lejren«. De var ledsaget af fire ryttere. Disse blev dræbt, og vognene sendt tilbage. Nu gik farten østpå til Fiskerhoved (nuværende Strandegård) og mod nord til Stevns herred, og i Torøje, Lyderslev og andre byer blev 3 kvartermestre og 8 ryttere skudt.

Svend Poulsens *taktik* fremgår tydeligt nok af disse togter. Hans mål var de spredt placerede ryttere i landsbyerne, og han skiftede stadig retning, formodentlig for at udnytte overraskelsesmomentet og for at forvirre eventuelle forfølgere. Hans midler var hårde og skånselsløse, han skød alle de svenskere, han kunne få ram på, deres våben og heste blev rimeligvis straks taget i brug af hans folk.

På Stevns var der muligvis chancer for en større rejsning, idet præsten i Lyderslev, hr. *Christen Sørensen*, blev arresteret af svenskerne og overbevist om at have haft råd om at ildne bønderne til oprør sammen med folk fra herregårdene, men der blev i hvert fald ikke tid til at sætte det i værk. Da Svend hørte, at der lå en større svensk rytterstyrke i Store Hedinge og 300 ryttere ved Pramkroen (syd for Køge), forlod han Stevns og drog sydpå ad landevejen mod Vordingborg. Hans skare voksede stadig og nåede op på ialt 56 mand. På landevejen mod Vordingborg havde han sit første større sammenstød, idet han mødte 21 svenske ryttere; de 19 blev

dræbt, mens 2 undkom. Svend Poulsen omtaler aldrig sine egne tab, men de har sandsynligvis heller ikke kunnet undgås. Hvad tallene på hans modstandere og de dræbte fjender angår, kan de i de fleste tilfælde ikke kontrolleres, men hvor man kan det, stemmer de godt nok.

Så gik det nogle dage igen ud over kvartermestrene. Blandt andet kunne Laurids Hemmingsen ikke nægte sig den fornøjelse at foretage et togt mod Sjolte, hvor resultatet blev 1 kvartermester og 2 ryttere. Et større kup foretoges i Sværdborg præstegård, hvor Svend en tidlig morgen tog 4 kvartermestre, 2 korporaler og 18 ryttere til fange. De blev ført ud i en skov og skudt. Nu skete også overfaldet på Snesere præstegård, hvor to kvartermestre blev dræbt. Fra dette overfald har vi et vidnesbyrd om den brede befolknings reaktioner overfor Svend Poulsens bedrifter, og den er ikke velvillig. Svend skriver selv desangående, at selvom han havde gjort fjenden adskillige mærkelige afbræk, »så er der dog fundet nogle, som har perturberet mine gode intensioner og ligesom gjort sig afstændige fra den gode gamle danske huldskab og troskab. Disse har omsider forrædeligen forkundskabet Laurids Hemmingsen og bragt (ham) udi de grumme fjenders hænder, med en del uoprigtige sjællandsfareres angivende, besynderlig provsten i Snesere hr. Albret. Nogle tiltagne ugudelige danske mænd har dømt ham, og han er henrettet ved Turebygård«.

Og det var rigtigt nok, at affæren ved Snesere kostede Laurids Hemmingsen livet. Provsten og de Snesere mænd mødte op og vidnede mod ham. 12 mænd, hovedsagelig fra Snesere, vidnede, at Laurids Hemmingsen havde været med Svend Poulsen og hans selskab i Snesere, da de to kvartermestre blev ombragt, og hr. Albret bekræftede, at Laurids Hemmingsen var i hans hus ved samme lejlighed. Og andre vidnede, at de efter overfaldet havde set ham med lang bøsse og pistol. På disse vidnesbyrd blev han dømt og stejlet.

Svenskerne besluttede nu at sætte en stopper for Svends

færden. De sendte en større rytterafdeling ud for at jage ham. Ifølge Svends opgivelser var den på 100 mand. Svend tog kampen op mod den og tilføjede den et tab på 46 mand. Blandt Svends mange kampberetninger er det denne, man stiller sig mest skeptisk overfor. At han med sine sammen-skrabede, tilfældigt bevæbnede bønder skulle kunne slå en dobbelt så stor styrke af regulære tropper, lyder unægtelig noget mærkeligt.

Ikke desto mindre — nu var svenskerne i Sydsjælland blevet nervøse. Den 8. september lader garnisonen i Vordingborg borgerskabet forhøre, om de har mærket noget til snaphanerne; borgerne svarer artigt, at det har de ikke, men de skal nok melde det, hvis de hører noget.

Disse dage — omkring den 10. september — var da også kulminationen på Svend Poulsens triumf. Han fortæller selv, at garnisonerne fra Præstø og Vordingborg af skræk for ham ville søge sikkerhed i Næstved. I hvert fald traf snaphanerne en skare svenske ryttere; de flygtede, men blev forfulgt og indhentet ved Fladså, hvor 1 kvartermester, 1 korporal og 21 ryttere blev skudt. Mindre flokke blev derefter likviderede i Egesborg og på Skovmøllegård.

Nu var Svend Poulsen kommet så vidt, at vejen til Følster og Møen stod ham åben. Han kunne forene sig med de danske tropper dér og eventuelt optræde sammen med dem. Han skrev da også til Christoffer Lindenow i Nykøbing og til ritmester *Schrøder* på Møen om at få hjælp, men de svarede, at de ikke kunne undvære nogen folk. Han drog da selv over til Møen og formåede *Schrøder* til at deltage i et *overfald på Vordingborg*. Det lykkedes, 27 ryttere blev skudt og 1 kvartermester fanget, ifølge Svend's rapport, mens Christoffer Lindenow meddeler, at 24 ryttere blev skudt, mens der blev taget 9 fanger og 3 kanoner. *Schrøder* trak sig efter overfaldet tilbage til Møen, mens Svend blev på Sjælland.

Nu ville svenskerne imidlertid gøre en ende på sagen, og store troppestykker blev sendt til Sydsjælland. Svend angiver

deres antal til 2.000, mens Vordingborg meddelede, at de kom regimentsvis. Overmagten tvang Svend til at vige, han gik med sine folk til Møen, og her gik det i stykker for ham. Det kom nu tydeligt for en dag, hvorfor Lindenow og Schrøder så nødig ville samarbejde med ham. Han havde ført partisankrig og kunne derfor ikke regne med at få pardon, og Schrøder frygtede, at det skulle gå ham på samme måde, hvis han kæmpede sammen med Svend. Alt håb om større foretagender mod svenskerne brast hermed; Svend måtte hurtigt forlade Møen og vende tilbage til Sjælland, og hvad der var det værste, hans folk tabte modet og forlod ham. En af dem, *Anders Poulsen*, tog således til Mikkelsdag, 29. september, plads hos en præst. Kun nogle få blev hos ham. Med nød og næppe lykkedes det ham at slippe over til Nyord.

Herefter var Svend Poulsens chancer for at udrette noget af betydning kun små. Der kunne blive tale om *enkelte strejftogter* til Sjælland, men for en virkelig indsats var der ingen muligheder. Han rapporterer ganske vist, at han tit har været på Sjælland og skudt så mange, han kunne overkomme. Men af konkrete ting nævner han kun, at han tog en kvartermester til fange på Jungshoved og skød en kvartermester og fire ryttere ved Tappernøje kro.

Svenskerne gjorde heller ikke noget for at fange ham, skønt de nok vidste, hvor han var. I november 1658 skriver en oberstløjtnant Stohl, at Svend Poulsen efter nogle fangers udsagn sad på Nyord med 20 eller måske 30 mand. I december meddelede en anden, at to ryttere har været fangne af Svend Poulsens folk, men er undsluppet. Og endelig hedder det i januar, at han skal være på vej til København, mens hans folk går vagt på Møen eller tærsker for bønderne.

Dermed var Svends bane som friskarefører brudt. Han opholdt sig en tid i København og skal have deltaget i togtet til Fyn, men om hans bedrifter her forlyder der intet. Efter krigen fik han Lundbygård i Baarse herred. En kummerlig gave, som efter hans eget udsagn kostede ham hans midler.

BEFOLKNINGSFORHOLD

De hårde kår, befolkningen var underkastet, fik en væsentlig indflydelse på dens talmæssige forhold, således at fødselstallet gik ned, og dødeligheden blev relativt øget.

De hidtil grundigste undersøgelser af dette er foretaget af *H. H. Fussing*, der på grundlag af de bevarede kirkebøger har undersøgt tallene for fødsler, dødsfald og vielser for en række sjællandske og lolland-falsterske landsogne og for fødsler og dødsfald for en række fynske. Tallene ser således ud:

Sjællandske og lolland-falsterske landsogne				Fynske landsogne	
år	fødsler	dødsfald	vielser	fødsler	dødsfald
1652	875	1823	240	166	164
1653	762	1053	270	142	164
1654	929	1625	280	174	97
1655	1063	1595	318	178	85
1656	962	1497	351	152	77
1657	950	1915	285	141	119
1658	931	935	246	159	148
1659	893	970	115	115	370
1660	839	852	216	59	527
1661	702	833	212	112	75
1662	652	666	139	121	100
1663	730	442	170	121	76
1664	872	467	210	171	72
1665	871	497	206	149	58
1666	768	652	208	157	64

tyfus, der for store områder udviklede sig til en fuldkommen befolkningskatastrofe. Det antages almindeligvis, at det var de polske hjælpetropper, der bragte og udbredte pesten, og denne antagelse bestyrkes af, at denne ramte hårdest der, hvor polakkerne havde deres kvarterer.

Egnene omkring Kongeåen, altså det nordlige Sønderjylland og det sydlige Nørrejylland, blev særligt medtaget. Dens virkninger aftog mod vest; mod nord rasede den i Slags, Tørrild og Nørvang herreder, og på Lillebæltskysten ikke mindre. Blandt købstæderne gik det særlig ud over Ribe, Kolding, Haderslev og Vejle, men også Åbenrå og Varde fik den at føle.

Når det gik så galt, skyldes det for en del, at bønderne i stort tal var flygtet til købstæderne af frygt for polakkernes plyndringer og mishandlinger. I de sammenstuede skarer, der levede under dårlige hygiejniske forhold, og som var medtagne af sult, fik pestens angreb frygtelige virkninger. Ripenseren Terpager beretter, at den største del af byens befolkning, over 900, og nogle tusinde bønder fra nabobyerne, som var flygtet til byen af frygt for fjendernes (polakkernes) grusomhed, døde af pesten.

Fra sogn efter sogn berettes, at de fleste af beboerne er bortdøde. Fra Juellingsholm i Sønder Omme sogn hedder det, at størstedelen af bønderne er bortdøde, formedelst den mægtig store grasserende sygdom, som havde hærget sognet forleden år. Godset er øde og ubesat med tjenere.

I Nørup sogn vest for Vejle blev katastrofen fuldkommen. Befolkningen havde her søgt tilflugt på herregården Engelsholm. Pesten kom, og næsten alle beboerne døde. Da Engelsholms ejer kom hjem til gården, fandt han kun bønder på 4 af godsets gårde, resten stod øde. Han fortæller senere, at der i 1659 blev begravet 1400 mennesker på Nørup kirkegård. Andetsteds hedder det, at nogle hundrede polakker blev begravet på denne, således at tallet, hvor voldsomt det end lyder, måske ikke er overdrevent. Om Jelling sogn hedder det, at i 1660 var der næsten ingen mænd i sognet. I Randbøl

kirke blev ikke prædikeret i tre år, fordi folkene var døde af den smitsomme sygdom. Fra Seest ved Kolding fortælles, at beboerne var flygtet til Kolding for krigsfolkets plyndring, og præsten betjente de syge og skrøbelige i den store og langvarige svaghed og sygdom, som grasserede i Kolding.

I de få kirkebøger, der er bevaret, står side efter side de døde optegnet, børn, gamle og unge mellem hverandre. Præsterne nævner i reglen kun navnene uden at give nærmere beskrivelse af elendigheden. Men enkelte optegnelser viser, hvorledes hele familier er uddøde; nogle steder formåede man end ikke at begrave de døde.

I Jels kirkebog hedder det således, at Claus Jensens Else lå død 3 dage i sengen hos moderen, indtil moderen også døde. De blev begravet i samme grav, og da var alle døde i den gård undtagen en lille pige. I juli døde samtidig Jens Skaus tre børn, og de blev begravet i hans toft. En Jep Andersen blev ubegravet. Mads Andersen blev bragt til Jels kirkegård, men man formåede ikke at begrave ham, så hundene åd ham. Mads Jensen døde elendigen, og han blev lagt i kisten med to grebe.

Som det gik i Jels sogn, gik det sandsynligvis andre steder. Da pesten var ovre, havde mange sogne halvdelen af gårdene, nogle steder de tre fjerdedele, øde, og der berettes mange steder, at lyngen nu bredte sig over de forhen dyrkede marker.

De samlede tab kan ikke gøres op med fuld sikkerhed, men utvivlsomt mistede mange af de ramte herreder mellem en trediedel og halvdelen af deres beboere, enkelte over halvdelen, og tabene kan utvivlsomt tælles i titusindevis.

Andre steder var *sulten* den værste fjende. Fra det hårdt ramte Langeland hedder det 19. december 1659, at der er stor mangel på »viktualier« (= næringsmidler), og at der daglig dør 10—11 personer på landet. Og Erik Christensen Humble, Tryggelev, skriver: »Anno 60 efter svensken blev slagen ved Nyborg og nødtes at kvittere dette land, døde nogle hundrede af mine sognefolk af hunger. Ved min salig-

hed, de hentede mask hos mig og bagede kager af og åd. Hørknevler og katostrødder hjalp dem i foråret. O, en elendig tid, in quod nos reservasti domine«.

Fra Bøstrup fortælles, at da Hans Hansen var død, led hans enke og børn stor nød og gik samtlige ud i skoven og bankede bark af træerne til deres levnedsmiddel. Efter krigen blev der klaget over, at så mange træer i Langelands skove var afbarkede, og et synsvidne erklærede, at barken var blevet afflået, tørret, ført til mølle og brugt til at bage brød af.

I Borre kirkebog på Møen skrev præsten 1660: »Dette år uddrog de svenske fra os af landet ved St. Hanstider og efterlod sig til os stor hunger med sot og sygdom, som forårsagede, at mange døde dette år«. Kirkebogen viser for dette år 94 døde.

DET DANSKE SAMFUND EFTER KRIGEN

Krigen og besættelsen fik en ganske *ødelæggende virkning* på næringslivet. Landbruget, landets alt overvejende erhverv, blev ramt hårdt på alle områder. *Besætningerne* blev gennem udskrivninger og plyndringer stærkt reducerede, mange steder forsvandt de næsten helt. Fra Grindsted sogn i Slags herred opgives således, at svenskere, polakker og brandenburgerne ialt har udskrevet eller taget 159 heste, 642 køer og stude og 2198 får, geder og svin. Hvis disse opgivelser holder stik, har der næppe været meget tilbage at besætningerne i dette sogn. Nogle byer havde faktisk intet tilbage af besætningerne, da krigen var forbi. En synsforretning i juli 1660 over det hårdt ramte Møen oplyser, at der på 7 gårde i Kjeldbylille by kun fandtes 2 heste og 1 ko tilsammen, og Tjørnemarks 10 gårde havde alt i alt 2 heste, men ikke een ko eller et eneste får. Slet så galt gik det dog ikke overalt. Nogle egne var skånede mere eller mindre og havde i hvert fald noget tilbage.

Et brev fra ridefogden på Demstrup skildrer en situation, der øjensynligt har mange parallelle tilfælde:

»Avlingen (1659) var ikkun passelig, thi der var kun lidt korn sået, formedelst krigsfolket havde taget heste, hopper og andet fæmon bort fra bønderne, item også deres vogne borttaget, deres plove og harver i sønder slaget og opbrændt, så man havde intet synderligt at pløje med«. Også arbejdskraften var det gået hårdt ud over gennem udskrivningerne til de danske og svenske hære. Hvad bønderne kunne have ejet af rede penge, forsvandt også og dertil deres øvrige værdigenstande i sølv, kobber eller tin samt sengetøj og klæder.

Udskrivningerne, plyndringerne og ødelæggelserne betød,

at jorden ikke tilnærmelsesvis kunne blive dyrket i fuld udstrækning. Der manglede *redskaber*, *trækkraft* og *mandskab*, og, hvad der næsten var det værste, *såsåed*. Synsforretninger 1660 viser, at så godt som ingen bønder havde sået så meget, som de plejede, mange kun så mange skæpper, som de plejede at så tønner; høsten måtte derfor nødvendigvis blive forsvindende lille.

Så galt var det allerede i foråret 1659, at selv svenskerne blev betænkelige ved situationen. Den 20. marts udstedte Karl Gustav på Kronborg et mandat, som befalede alle, der brugte avl, både borgere og bønder, at så deres vårsæd. Borgerne i Vordingborg blev stævnet sammen på rådstuen og fik mandatet forelæst. Man hører også, at bønderne var så svækket af sult, at de næsten ikke kunne arbejde. Fogden på Demstrup skriver, at bønderne havde lidet at drikke og moksen (= næsten intet) at æde, så hvis han ville have gjort noget arbejde af dem, måtte de have et par sild og et stykke brød til deres føde.

Bøndernes fattigdom forplantede sig til samfundets øvrige kredse. Herremændene fik ingen landgilde eller andre afgifter, præsterne ingen tiende; der blev så godt som intet korn ført til købstæderne, såvel inden- som udenrigshandelen blev fuldstændigt lammede, så meget mere som svenskerne beslaglagde købstædernes skibe og fartøjer.

Da krigen var endt, frembød de danske *købstæder* et be-
drøveligt skue. Overalt så man ødelæggelsernes spor, nedbrændte eller forfaldne huse, fattige og forsultne mennesker, i et samfund, der delvis var gået i opløsning under besættelsen. Det var absolut en undtagelse, når Næstved kunne meddele, at ingen huse eller gårde var brændt eller nedbrudt; fra de øvrige købstæder lyder hårde klager. Slagelse havde 155 øde, nedbrudte eller afbrændte huse, hvorved 226 familier var blevet hjemløse. I Køge var en del af husene helt borte, 16 store gårde var nedbrudte og ruinerede, 7 huse og 90 boliger ruinerede. Af Skelskørs 184 ejendomme var 14 gårde og

56 boliger ruinerede og 8 boliger afbrændt. En lignende skæbne var overgået de fynske købstæder. Af Bogenses 128 ejendomme var 66 ganske øde, og de øvrige 62 var for en stor del nedbrudt og forfaldne. I Kerteminde havde 67 gårde ødelæggelser for mere end 100 rigsdaler hver. Fåborg havde 46 nedbrudte gårde og boliger.

I *landsbyerne* var forholdene lige så trøstesløse. Alle vegne melder synsforretningerne om afbrændte, nedbrudte, øde eller forfaldne gårde og huse. Ingen bønder havde tilsyneladende formået at holde deres gårde blot nogenlunde i stand. Mange steder var gårdene endt i det rene forfald.

Nogle steder var ødelæggelsen total, idet samtlige gårde var afbrændt og beboerne forjagede eller så forkomne, at de ikke formåede at bygge dem op igen. Deres jord blev så tid efter anden lagt ind under en herregård. Det gælder Ellinge i Odsherred, Lyngby i Vester Flakkebjerg herred, Bavelse i Tybjerg herred, Øster Egede by i Fakse herred og i Jylland bl. a. Estrup i Malt herred.

Ødelæggelserne havde dog langtfra samme omfang overalt. Som før nævnt var det gået særlig ud over visse egne. *Københavns omegn*, hvor den svenske hovedstyrke havde ligget gennem så lang tid, var mellem de hårdest ramte.

Møen var også stærkt medtaget. Fra by efter by berettes om nedbrudte eller afbrændte gårde. I Kjeldbylille, der havde 7 gårde ialt, var 3 gårde nedbrudt og øde, en gård næsten nedbrudt og en gård halvt nedbrudt. En synsforretning umiddelbart efter krigen beskriver 510 møenske gårde. Heraf var de 233 helt nedbrudt og øde, mens 267 stod endnu, »dog de fleste parten er spolerede«.

I *Syddjylland*, hvor pesten havde øget krigens ulykker i en så uhyggelig grad, var ødelæggelsen i flere herreder næsten fudkommen. Mange landsbyer havde lutter afbrændte eller øde gårde. Fra Elbo herred fortæller en indberetning 1662 om forholdene ved krigens slutning og om den påbegyndte genopbygning. Endnu stod en femtedel af alle huse og gårde

aldeles øde, og mange steder stod der kun en hytte eller nogle få fag hus. »Alle disse bønderhytter og huse var opbygte, siden Gud den alsommægtigste os med den kære ønskelige fred har forlenet, eftersom al husbygning, her var i herredet, blev af fjenderne og krigsfolket ganske afbrændt, ruineret og forødt, så her ikke fandtes nogen bygninger, enten i byer eller på enstedgårde, bol eller huse, men allesammen øde. Og samme nu oprettede bønders bygninger er af allehånde skarns tømmer og træer, og størstedelen af væggene i husene er af ris og løv, foruden nogle få steder, som er slagen med ler, og hvis tækning derpå findes, er af hø og græs, så slige bygninger kan ikke have længe bestandighed«.

Mellem disse ruiner levede en befolkning, der var berøvet størstedelen af det, den skulle bjerge føden med. Høsten i 1660 blev kummerligt ringe, og med kornmangelen kom dyrtiden, priserne på rug og byg steg til fantastiske højder, et udpræget hungerår fulgte efter freden. Det kan ikke undre, at skattemandtal og jordebøger vidner, at tusinder må tigge deres brød, men man spørger uvilkårligt, hvem der gav dem det. Forståeligt nok hedder det om mange beboere på det hårdt ramte Langeland: »Tigger deres brød i Tyskland.«

Og dog fandtes der om end ikke ligefrem oaser i denne elendighedens ørken, så ihvertfald *egne, der var sluppet nogenlunde gennem besættelsen*. Nordjylland var som helhed sluppet billigere end Sydjylland. Vestjylland billigere end Østjylland. Adskillige landsbyer rundt omkring havde vel også været heldige at undgå de store plyndringer, der ingenting levned, og det var rimeligvis disse relativt begunstigede egne, der gjorde en genopbygning mulig.

Adskillige ting tyder også på, at plyndringerne ikke overalt have formået at skrabe bunden. Umiddelbart efter krigen viser adskillige boer i købstæderne ikke helt små formuer. Indbo og løsøre synes også at være så nogenlunde i behold, og skifterne viser desuden, at de større købmænd har været i stand til at forsyne bønderne med noget korn.

Ved siden af den økonomiske genrejsning var en *moralisk* i lige så høj grad tiltrængt efter krigen. Den sædvanlige samfundsorden var i høj grad sat ud af spillet under besættelsen. Øvrigheden havde ikke kunnet virke. Kun ganske enkelte steder, således i Næstved havde man kunnet holde ting eller rådstueret, mens fjenden var i landet. Lovovertrædelser var ikke blevet påtalt eller dømt, og de var utvivlsomt forekommet i stort tal. Navnlig ser det ud til, at bønderne har hugget løs på skovene omkap med svenskerne, og som tidligere omtalt veg mange danske ikke tilbage for at deltage i plyndringerne af deres landsmænd. Adskillige havde også været i maskepi med fjenden. Talrige havde købt røvet gods.

I løbet af 1660 kom *tingene* påny i funktion. I Rudkøbing tingbog hedder på den første tingdag: »Hjælp nu Gud allermægtigste, at dette nu begyndte, måtte uden vores arrige fjender, de svenskes mægtighed igen forrettes, Gud til ære, menige mand til nytte og rettens betjenter til evig salighed, amen«.

Trods vanskelighederne gik det dog mod bedre tider og lidt efter lidt kom de normale tilstande igen, og folk havde lært at skønne på freden. »De vide, hvad freden er god«, siger Anders Hjørring, »og hvor godt det er uden frygt, hvergang port eller dør lades op eller hunden gør, at ligge rolig og fredelig. De ved at glæde sig ved freden og ved derhos, hvortil freden tjener«.

EFTERSKRIFT

Krigsårene var forbi. Det svenske forsøg på at erobre hele Danmark var slået fejl, men krigen endte ikke uden meget store tab. De gamle danske provinser øst for Øresund forblev under Sverige. Det samme gjaldt det gamle norske land Bohuslen. Desuden havde hertugen af Gottorp etableret sig som selvstændig fyrste i Hertugdømmerne. Til landetabene må føjes de omfattende materielle tab og tabene af menneskeliv. De satte sig spor i den mægtige stigning i ødegårdenes tal og i det utvivlsonst store fald i folketallet. Det var et i mange henseender reduceret samfund, som Københavnsfreden overgav til en uvis fremtid.

Alligevel var der lyspunkter. Meget af det, der skete under krigen, fik betydning for fremtiden. Den første Karl Gustav-krig havde tydeligt vist adelens og rigsrådets manglende evne til at opstille og lede et effektivt forsvar. Og det på trods af den mægtige militære kraft, der åbenbart endnu fandtes i landet — ialt var mindst 28.000 mand gået gennem hærens rækker i de tre krigsår. Det var derfor et betydningsfuldt træk, at den militære ledelse i den anden Karl Gustav-krig blev lagt i virkelig sagkyndige hænder. Virkningen heraf er ganske åbenbar. Det skete imidlertid ved tilsidesættelse af adelen og rigsrådet, som nok indså sin egen uformuenhed, men havde svært ved at affinde sig dermed. De samme centraliserende tendenser gjorde sig også gældende på administrationens område og med de samme gode resultater. Kort sagt, den anden krig havde været en vældig anbefaling for en stærk centralisering af magten i landet med kongen som midtpunkt.

Det er derfor ikke så mærkeligt, at store dele af befolkningen ønskede denne tendens ført til bunds, da man blev

stillet overfor efterkrigstidens meget store problemer. Situationen var faktisk den, at kun en enevældig konge kunne klare vanskelighederne. Selvom Frederik III stillede sig tøvende i det afgørende øjeblik, er det givet, at han var i god overensstemmelse med situationens krav og landets tarv, da han tiltog sig den enevoldsmagt, som borgerne og gejstligheden banede vej for under det berømte stændermøde i efteråret 1660.

Enevældens indførelse betød, at mange af de middelalderlige skranker i samfundet faldt bort, først og fremmest de adelige privilegier. Dermed blev det muligt at trække dygtighed fra andre samfundsklasser ind i statsstyrelsen, hvad der var af overordentlig værdi. Set med moderne øjne var det et skridt i den rigtige retning, at ligheden mellem statens indbyggere derved blev fremmet.

Effektiviteten af det nye styre viste sig meget hurtigt. Der kom faktisk aldrig mere et »1658«. Forsvaret bragtes i orden. Der oprettedes en stående hær, således at det for fremtiden var umuligt for Sverige eller andre magter at gøre sig håb om store gevinster ved et pludseligt overfald på Danmark. Den forsømte flåde blev bragt i orden igen og kunne på ny gøre sig gældende i Østersøen. Og disse kostbare forsvarsforanstaltninger sattes iværk samtidig med, at statens enorme indenlandske gæld blev betalt. Det må siges at være en usædvanlig beundringsværdig præstation.

Det nye statsstyre, som blev skabt efter Karl Gustav-krigen, glemte heller ikke de tabte provinser. Der er en ganske klar linie i de følgende 60 års danske udenrigspolitik. Man arbejder bevidst mod at få de tabte lande tilbage. Der førtes to hårde krige for at nå dette mål: *Den skånske krig 1675—79* og *Den store nordiske krig 1709—20*. Trods stor dygtighed og store ofre lykkedes det som bekendt hverken at vinde Skåne eller de andre landsdele tilbage. Et enkelt betydningsfuldt resultat opnåedes dog i 1720. Det lykkedes at få den gottorpske hertug fjernet fra Sønderjylland.

Karl Gustav-krigene med alle deres prøvelser kom altså til

at sætte en særdeles positiv udvikling i gang. Danmarks eksistens som selvstændig stat blev sikret, den moderne, effektive stat voksede frem. Den politiske og økonomiske udjævning i samfundet, som er nået meget vidt i vore dage, blev faktisk sat i gang som følge af svenskekrigene 1657—1660. Der er derfor al mulig grund til for os idag at mindes disse nu 300-årige begivenheder.

VI OG VOR FORTID

udgivet af Historikergruppen

1. **Den danske Landsby.**
Ved Axel Steensberg.
1. og 2. udg. Uds.
2. **Danmark for 100 Aar siden og nu.**
Ved Kjeld Winding.
2. udg. 160 s. kr. 1.25
3. **Den danske Skibsfart gennem Tiderne.**
Ved C. Rise Hansen. Uds.
4. **Dansk Nationalfølelse genspejlet i Fædrelands-sange.**
Ved Roar Skovmand. Uds.
5. **Københavns Historje.**
Af Gunnar Olsen og Kjeld Winding.
2. udg. 143 s. kr. 7.75
6. **Danske Historieskrivere.**
Ved Erik Bach. Uds.
7. **De Danskes Veje.**
Af Frantz W. Wendt.
125 s. kr. 1.25.
8. **Den danske Bondegaard.**
Af Axel Steensberg. Uds.
9. **Husmænd i Danmark.**
Af Fridlev Skrubbeltang.
Uds.
10. **De danske Købstæder gennem Tiderne.**
Af Gunnar Olsen. Uds.
11. **Rids af Sønderjyllands historie.**
Af Troels Fink.
3. udg. 216 s. kr. 10.75.
12. **Dansk Videnskab af Verdensry.**
Af Sigvard Skov.
120 s. kr. 1.25.
13. **Højskolen gennem 100 Aar.**
Af Roar Skovmand. Uds.
- 14-15. **Problemer i dansk Politik 1901-46.**
Ved Gustav Auring og Johs. Lomholt-Thomsen.
235 s. kr. 6.75.
16. **Sønderjylland siden genforeningen i 1920.**
Af Troels Fink.
171 s. kr. 10.75.
17. **En kamp for livet. Svenskekrigene 1657-60.**
Af Finn Askgaard og Gunnar Olsen.
224 s. kr. 16.00.

J. H. SCHULTZ FORLAG